

A HUNYADMEGYEI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT
ÉVKÖNYVE

1881. MÁJUS HÓ 30-TÓL 1883. MÁJUSHÓ 30-IG
LEFOLYT TÁRSULATI ÉVEKRE.

MÁSODIK KÖTET.

SZERKESZTETTE
AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSBÓL.
KUN RÓBERT,
TÁRSULATI TITKÁR.

ARAD,
NYOMATOTT GYULAI ISTVÁNNÁL
1884.

EISŐ RÉSZ.

ÉRTEKEZÉSEK ÉS FEOLVASÁSOK.

Első rész tartalma.

1. Elnöki megnyitó beszéd. Gróf Kuun Gézától.
 2. Váslatok az oláh-kenézi intézmény története — és ismertetéséhez. Dr. Sólyom-Fekete Ferencstől.
 3. Az oláhok letelepedése Déván. Szöts Sándortól.
 4. A déli harangozásról. Buda Imréttől.
 5. A dévai ref. gymnasium. Szöts Sándortól.
 6. A hunyadmegyei népikolák főképen nyelvi és nemzetiségi szempontból. Réthi Lajostól.
 7. Hunyadmegyei adalékok a bankódevalvati történetéhez. König Páltól.
 8. A bulgárok letelepedése Déván a bulgár szt. Ferencszentkirály sárdajának keletkezése. König Páltól.
 9. A tized (dészma) s az mint tényező hazánk történelében. Tóth Lászlótól.
 10. Ankos-Törzsök családra vonatkozó okmány Dr. Sólyom-Fekete Ferencstől.
 11. A körösbányai bányászsorok. Téglás Gábortól.
 12. A természet színjátékai a madárvilágban. Buda Adámtól.
 13. Török háborúról való quietantiák. Dr. Sólyom-Fekete Ferencstől.
 14. A dévai hideg sósforrás. Dr. Hankó Vilmostól.
 15. Hunyadvármegye hely- és helységneveinek története. Dr. Sólyom-Fekete Ferencstől.
 16. Római bányászat Boicsán és Rudán. Téglás Gábortól.
 17. A föld. Tóth Lászlótól.
-

Elnöki megnyitó beszéd.

Tartotta az 1882-ik évi májusihó 30-iki közgyűlésen

Gróf Kuun Géza.

Tisztelt közgyűlés ! A tudományokkal foglalkozó hasonlóan az utashoz, ki hosszú és fáradtságos útunk indul, folytonosan és ernyedetlenül előre törekedik azon végcél felé, melyet magának kitűzött, s pihenő állomásait, melyeken erőt nyer a további akadályokkal megküzdeni s a küzdelemből győztesként kilépni, a jövőre nézt megkivántató tájékozásnak s a már megtett útra való visszaemlékezésnek szenteli. A szellemi világban is úgy, mint az anyagban minden tényező egyszersmind erő is, s egyike azon erőnek, melyek életünkben a haladó évekkel még fokozódnak : a visszaemlékezés. Elménk e tehetsége nélkül a teremtésnek szánandó lényei volnánk, mert a jeleu percz gyorsan elmuilik tölünk, s azt, a mit nyújt, a mulandóság nevében veszszük által, s csendesen vagy viharosan lefolyó életünknek, s az élet egész munkásságának hű képét, a milyen volt, csupán az emlék őrzi meg s tükrözi vissza. A tudományokkal foglalkozó társulatok működésének állomásai az egyleti évek bevégeztével következnek ; ilyenkor az egylet a fáradtságos út hosszában az említettem állomásokon emelkedő magaslatokról kitekint a messze távolba, s visszanéz a múltba s látva a szerencsésen elhárított akadályokat, bátran száll az elhárítandókkal szembe ; az út tanúságai követendő biztos utmutatókká lesznek, a visszaemlékezés reí, erővé változik át. A közgyűlések az egyleti élet emez állomásai, s a mai napon egy ilyenhoz jutottunk el, egylötünk második

közgyűlését tartva meg. Tavaly ilyenkor tartott megnyitó beszédemben programmunk némely pontját igyeksztem bővebben kifejteni, most inkább az elmúlt egyleti év egyne-hány mozzanattára s azon vezéreszmékről óhajtok visszaemlékezni s visszaemlékezettetni, melyekre múlt évi munkásságunk közt kiváló tekintettel voltunk. Az egyöntetű és cél-szerű munkásság csak úgy érhető el, ha a jövőt mindenkor a múlttal kötjük össze, a múltat s jövőt egymárt szemünk előtt tartjuk. Az élőfa, bár magasra nőjön is, s bármily kiterjedt terebélyivel s dús lombsátorral díszeskedjék, élet-nedvét gyükerétől kapja, s azon csavardad iránynak, melyet további fejlődése változatos alakjaiban szemlélünk, alapraj-zát még gyökerei kezdetleges mozdulatában észlelhetjük. Mindenekelőtt az említettem vezéreszmékről fogok szólani.

A tudományok művelésének nemcsak módszerei változ-tak meg az újabb korban, hanem napjainkban még a vizsgálat szempontjai is nem egészre azok, melyek a múltban vol-tak. Először ugyanis a vizsgálat jeleulog szélesebb alappal bír, és következőleg a múltinál tárgabb kilátást nyújt és nyit; másodszor nemely oly szempontból indul ki, melyeket a múlt idők vizsgálói, kivéven a legritkább eseteket, elba-nagyoltak, s e ritkább esetekben is e szempontokból kiindulva, csupán csak egyes észleletekre szorítkoztak, s nem terjedtek ki az összefüggő tárgyak és tények egyetemes megértésére. Csakugyan azt látjuk, hogy a tudományok az emberi nem fejlődése különböző korszakaiban nem ugyanazon egy szempontból, nem ugyanazon egy érdeknek meg-felelőleg műveltettek; a tudósok vizsgálataik kiindulási pont-ját a különböző korszakokban az érdekeknek az előbbeni-ektől különböző köreibe helyezték, s következőleg az isme-ret tárgyait a haladó idővel más-más fénysűgűr világította meg. A sílypontok ezen időnkint való áthelyezése tudásunk látkörét mindenkorább kiszélesítve újabb tudományoknak lett megalkotójává. De nemcsak a módszerek és szempontok részszerint való elváltozása, hanem tudásunk feldolgozandó anyagának nagymérő gyarapodása szintén döntő befolyás-sal volt az újabb kor ismertkörének átalakulásaira. Ezen újabb anyag néha annyira különbözik a régitől, hogy a vele foglalkozó vizsgálat egy új tudomány szinét ölti fel.

Gyakran látjuk, hogy egy tényezőnek tulajdonítják azon eredményt, melynek létrehozatalában több tényező működött közre; így van ez jelenkorunk újabb tudományai tárnyában is, mert pl. a modern nyelvészeti eredetét nemcsak a különböző nyelvanyagokkal való megismerkedésnek köszön, hanem azon említettem más két tényezőnek is, u. m. az összehasonlító módszernek s azon újabb szempontnak, honnan kiindulva, különös figyelemmel vagyunk az egyéni élet tüineményeire, mert ha a régi szempont maradt volna meg, a mely szerint a kevésbé ismert nyelvek bel- és külalakjaiban az ismertek és nevezetesen a latin szabályszerét keresték, sem az összehasonlító módszer, sem a nyelvészeti anyagának meggyarapodása azon meglepő eredményeket létre nem hozhatták volna, melyek a nyelvészettel mint tudományt, a nyelvtudományt megalapították. Ugyanezt látjuk az összehasonlító mythologia s az ethnographia terén is. Az archäologia és a történelem az újabb korban szintén sokban lett különböző a múlt időkétől, mert 1) a módszer nem többé az elkülönítő, hanem összehasonlítóvá lett 2) az anyag és alap a históriai tudás élővizeiből, közvetlenül forrásainból 3) e két tudomány rendelkezésére álló anyag e mai nap sokkal, de sokkal több, mint n mennyi csak ezelőtt pár évtizeddel is volt, és 4) a modern szempont, melyből a vizsgálat kiindul, és a mely nem más, mint a különböző korszakok lehetőleg teljes jellemzésére s a népek *egyéni* életének a vallási-, állami és családra tartozó intézkedések terén észrevehető nyilatkozataira s tüineményeire irányuló tekintet, a múltban irányadó nem volt. A különböző korszakok történetírói előtt más-más célok lebegtek, így az ókorban igen gyakran látjuk, hogy valamely történeti munka írója államának, népének, pártjának dicsőítését tűzte ki céljánál, s a legyőzött államok, népek és pártok belügyeivel csak annyiban foglalkozott, n mennyiben a győzelmek leírása s a győztesek érdeke ezt igényelte. A keresztény korszak régibb történetíróinál az egyházi s vallási érdek annyira túlnyomó minden egyéb fölött, hogy az egyes emberek és népek viselt dolgai az okok és okozatok kapcsolatából kiragadtatva a gondviselésnek theologian céléket előmozdító munkájának látszanak. Végül egy, a jelen

korezaktól nem távol eső idő néhány ünnepelt története a világtörténet folyamában legiukább politikai elméleteik viszszatűkrözését keresték s véltek feltalálhatni. Az archäologia az ókorban inkább a ritkaságok, mint a régiségek tudománya volt, a vele foglalkozók tárgyai és tényei különszerű csodálatosságát igyekeztek észrevéttetni, s nem oda irányult főtörekvésük, hogy a régiséget saját korszakánuk ismert tényezői segítségével megfejtsék, a tárgynakat és tényeket visszahelyezvén saját környezetükbe; s ezen irány, fújdalom, az ókorból útterjedt az újabb korba is, s vele teljesen csak a legújabb idő tudománya szakított. Ha a rég elmáult idők valamely maradványát nemcsak megbúmulni de megérteni, magnuk és mások számára megmagyarázni öhajtjuk, s a régiségbüvárunk ezt kell öhajtaná, az illető tárgyat igyekezünk kell visszahelyezni egykor környezetébe, népet keresve neki, melynek leginkább tulajdonítható, időszakot, melynek megkülönböztető jellegével bír, értelmet, mely felől az illető nép és kor hiedelmei, intézményei és szokásai felvilágosíthatnak, továbbá arra is kell törekednünk, hogy használatúnak eredetét és kiterjedését lehetőleg ismerjük. És ez ép egyike a modern vizsgálat jellemvonásainak, hogy mindennek, mi tárgyat képezi, eredetéig igyekezik felhatolni, s iunen kezdve kutatja fejlődéseit, s a jelent csak úgy tartja megmagyarázhatónak, ha a genezis iránt tett kérdéseire választ nyorbított. Az ókor ipara s művészete tárgyai alakjaikat, díszítésöket, használatukat, jelentőséglüket és jelviséglüket illetőleg a különböző időkben tudnalevőleg sokat változtak, de többnyire úgy, hogy elváltozásunkban a műveltség régibb és újabb elemei igen különböző arányok szerint szorosan egyosultak. A népek a műveltség egyenlő színvonalán a különböző időszakokban szellemök és kezök alkotásait illetőleg néha bámulandó megegyezést mutatnak. A Paionok Herodot tanúbizonyisága szerint¹⁾ czölöpökön épült városokban laktak, melyek a Bódeutó és a svájczi tavak czöllöpvárosainál alkotásuk lényeges részeiben teljesen egyeztek, s a doni kozákok Cerkask városa napjainkban is ezen egykor lakhelyekre élénken emlékeztet. Ime a jelenkor és min-

¹⁾ L. az V. K. 10. fej.

den idők tanúságnak folidézhetők, tekiutetbe vehetők, sőt ségök felhasználható és következőleg fel is használendó a régiségek megfejtésénél, s az archüologin napjainkban a művelődés történelme összes rendelkezésükre álló anyaga felhasználásával leghomályosabb részeiben is meglepő s óhajtott világosságot nyert. A vizsgálat e tények következtében nem fog többé csupán csak az úgynevezett culturnépek múltjával foglalkozni, hanem minden egykor élt s számnakra létele tanúbizonyságát bármi kevés maradványban hárhabagyott népfaj iránt is azon érdekkel fog viseltetni, melylyel az alapos vizsgálatnak minden iránt kell viseltetnie, mi körébe esik. A jelenkor történetírói és régészoi vizsgálataiakat a cultura nangyobb országutjairól átterjesztik a vidéki utak távoli kiágazásaira, sőt keresve keresik azon magányos ösvényeket is, melyeken valamikor némely forgalom létezett, s a mi különösen vonzó korunk vizsgálói előtt, az a cultura utjainak átszásoláshoz, mert ép e találkozási pontokon egyesültek a míveltség elemei, s a különböző népek míveltségének határtalanítói, melyekre valamely egykor uralkodott cultura úrjai útterjedtek, s honnan viszont más áramlatok beléjük oladtak. Ily szempontok, ily tekiutetek vezettek minket is múlt évi munkásságunk között, a mint ez egyletünk gyűlésein tartott felolvasásainkból, gyűjteményeink megindításából s ezek gyarapításából, tett kutatásainkból kitűnik. Gyűjteményük a múlt év tavaszán és nyarán több oly tárgygyal szaporodott, melyek bármely nagy muzeumnak díszére válnak, s ezek közt különösen azon nagy műrványapot említem meg, melynek feliratában négy syriai istennév s egy szintén *syr* személynév fordul elő, s a mely Várhely határának délnyugati oldalán a castrumon kívül egy domb tetején a felszín alatt nem épen mélyen találtott, és azon a Mithra cultusra vonatkozó faragványokat, relief törökököt, felirásokat s nevezetesen egy, felirata miatt igen fontos műrványoszlopot, melyeket szintén a castrumon kívül Várhely délkeleti oldalán úsott ki báza udvarában egy román földműves. E leletek jelenleg dévai műzenünkben őrztetnek. Szabad legyen itt e helyen az igen tiszta közgyűlés előtt az említettem *syr* istennek-

ről s Mithrának azon két nevéről lehetőleg röviden értekeznem, melyek dévai muzeumunk illető főirataiban olvashatók. *Öllasagbel* a sémi mythologiában a napistennek egyik neve, előfordul egy phoeniciai feliratban *malħbaal*-nak írva (u. m. a 3-ik malta feliratban, 1—2) s mint *Mulaxħrija*; a palmirai feliratok együtemelyikében (l. gróf de Vogüé M. „Syrie Centrale“ *Inscriptions sémitiques* czímű műve 7. s 84. lapján a 3. s 140. szám alatt.) *Debelahammon*-t az idegen kómetsző bizonyosan *belhamon* helyett véste; az ilyen tévedések épeu nem tartoznak a ritkaságok közé, így a többi közt a capit. gyűjteménynek egyik igen érdekes Mithrafragványa alatt *g. p* (*Gantū Pati*) helyett *g. ḡ. ḡ.-t* olvasunk, illetőleg a feliratban a kómetsző a *p* betűt ismételten tette ki, de ez esetben hibáját észrevéve a közbenső *p-t* igyekezett kivakarás által elemezstetni, a mi azonban neki nem sikerült. Ez egy példa szolgáljon sok helyett. *Baalzaman* a phoiniciai epigraphika terén előfordul az említettem malta felirat 3-ik sorában, új phoen. alakja *baal aman*-nak van írva, ez alak további rövidítése *baal man*. Ez istenség cultusa Babyloniából átszármazott a perzsákhoz Anaitéval együtt, s tölök jutott el a Sakákhoz, l. Strabónál (XI. §.) *Baalzaman* (v. Baalzaman)-t köoszlopok ábrázolták, melyeket *zamānim*-oknak vagy *baalim*-oknak is neveztek (*-maw bat habbaal*¹). *Benesal*² oly istennév, melyet csupán e feliratból ismerünk. *Öllanavat* a sorsistennek neve, s a babyloniai eredetű *meni* istennévtől csupán csak alakját illetőleg különbözik, illetőleg előbbi utóbbinak nőnemű alakja a többes számbau („sortes“ l. Cicero div. 2, 41.), l. ö. h. v. az arab *manātin* istennévet. Esaiás próféta k. 65. f.-ben előforduló *meni*-t Károli Gáspár hibásan fordította csillagoknak: „és a csillagoknak itali áldozatot tölgették“ (11 v.) E uőnemű, többesszámbau álló alak Jamblichosnál³) a görög népetymologia befolyása alatt, s tekintettel a változhatlau végzetre, melynek a jó- és rosz sors egyaránt

¹) A kir. II. k-ben 3, 2. — 10, 26. stb. V. ö. ὥβελος Herodotnál II. 8.)

²) Tádán a. m. *bene fal* „sortes“ értelmében, l. ö. h. v. arab *falun*.

³) Koalesyrianak Chalkis városából való, nagy Konstantin kortársa, neoplatonicus.

adománya, μόριμος-sá változott, kinek e névről való magyarázatát Julián császár beszédei egyikében (or. IV.) számunkra megírta: οἱ τῷ Ἡρμηνείῳ πίκσεύρες, ἵεροις ἐξ αἰτησος Ἄλιον χρειαζονται, Μόριμος πάντοι καὶ Ἀζεῖον συγχαιριδηγύουσιν. αἰτίτεσθαι φέντεν τάμπλεζος, παρ' οὐ καὶ τάκτα πάττα εἰς πολλοὺς μικρούς ἐλάσσοντεν, οἷς οἱ Μόριμος μὲν Ἑρμῆς εἴη, Ἀζεῖος δέ Ἀρης, Ἄλιον πάγεδον, πολλὰ καὶ ἀγαθὰ τῷ περὶ γῆν ἐποχετεύοντες τόπῳ. Tehát Jamblichos μόριμος-t a görögök Hermesével azonosította, tekintettel mythosa azon későbbi elemeire, melyek szerint úgy tűnik fel, mint a határok őre s védője, s a jó sors istenét a napisten πατέρδος-ának illetőleg társának nevezte, mert a sors mint a jövendő titka a minden homályt eloszlató nappal közeli viszonyban gondoltatott. Ηλιόδεκής Heliosnak egyik tulajdonitmánya (Il. 3. 277.) s a minden látó nap egyszersmind a jövendőt kiuyilvánító jósisten, kinek igéi a végzet — a jó vagy balsors — határozatát foglalják magukban. A sémi *manavat* ezek szerint a görög mythologia három istenségevel hasonlitható össze, u. m. 1) θοῖτρα-val, a melynek többesszáma θοῖτραι szintén előfordul,¹⁾ (Homer Il. 24, 29), illetőleg Τυχέ-vel, a ki Pindár szerint a Moirák egyike 2) Ήλιος-sal, mint a ki a végzet határozatait előre tudja 3) Ἡρμης-sel, mint a ki a róla szóló mythos egyik későbbi phasisában a birtok határainak őre. Valamint Jamblichos idéztem helyében a nap és Azizos, illetőleg a reggeli nap, együtt említettnek, úgy a dévai márványlapon szintén két különböző név jelenti a napistent. Ha θενέσαλ „sortes“-nek volna értelmezhető e feliratban a sors istensége is két név alatt említettetnék, melyeknek elseje mintegy a végzet küldöttjeit jelentené, l. ö. h. v. a héber *benê cshim* kifejezést, „angyalok“ értelmében²⁾, másika ezek küldőjét, a végzetet. A végzet küldötteit azon geniusoknak tartom, melyek a jóslat különböző neweiben nyilatkoznak s nyilatkoztatják a sors határozatait. Azou körülmény, hogy a nap- és a végzet istenségeinek két személyesítője egymásután neveztetik meg, rendkívüliuk egyáltalában nem nevezhető, mert az azonos

¹⁾ Moira őp úgy, mint a sémi myth. Meni novo, eredetileg részt jelentett, l. Homornél μοίρα βιότον, Il. 4, 170.

²⁾ A talmudban és a későbbi targumimokban gyakran előforduló bat kôl a „hang leánya“ szintén ide tartozik.

eredetből kifejlődött különböző isteni személyek a közös eredet daczára annyira különváltak, hogy szoros összetartozásukat a fölületes szemlélő észre nem veheti. A Vedák és Avesta hymnusaiban a különlényeknek gyakran jelentékeny melléknevek felelnek meg, melyek idő muhán a mythosalkotó képzelet varázsvesszőjétől megérintve a személyeslét tulajdonítmányaival ruháztattak fel. Egy szanszkrit könyv a nap (Surya) ezer nevével foglalkozik, a mint ezt már czíme is mondja, s egy másik szanszk. könyvnek czíme „Vishnu ezer nevről“, — e nevek legtöbbje eredetileg jelző volt. Gyakran kimutathatjuk azon, a mythologia terén nagyratermett melléknevek egykorú szerepét, melyek idővel valamely istenség személynevévé lettek, így p. o. a dévai gyüteményünk említettem márványoszlopán előforduló *Ālabarza* névnek a Khorda Avesta „Mihir Yasht“ czímű hymnusa 5-ik versében két jelző felel meg, u. m. „hatalmas“ és „erős“. Ez istennév megemlítésével a Mithracultus tárgyához értünk. A *Ālabarza* név a dévai oszlopon kívül még két latin s egy görög feliratban fordul elő, utóbbiban NABAPΔHC alakjában az ó perzsa kiejtésnek megfelelőleg (*nabarza* az avestai kiejtés szerint van¹). Az Esquilino azon részében (ripiano esquilino) ahol egykor a lamianni kertek léteztek, egy mozaik talaju tornácz egyik mélyedésében nyolc évvel ezelőtt egynehány igen érdekes Mithrafaragványt találtak, melyek jelenleg a capit. muzeum újabb osztályában őriztetnek. E szük tornácz hosszában több kicsi kőszék volt úgy elhelyezve a két fal üregeiben, hogy egyik a másikkal szemben állott; a tornáczból egy körülbelül 20 m. hosszú s 6 m. széles bolthajtásos terembe léphetett az ember, melynek talaját finom fehérszínű mozaik fedte. A Mithracultus ezen helyisége nem hasonlit egészen az ostiai mithräonhoz, melynek czellája két részből áll, a felsőből és az alsóból, a tornácz azonban itt is megvan. A mithräonok harmadik neme barlanggal is birt, melyben a beavatási szertartások mentek véghez. Itt azon kérdés merül fel, valljon a várhelyi szentély az itt röviden leírt mithräonok melyik

¹) C. J. L 8481. (Invicto Mythrae Nabarzae stb.), — Orellinél 1982. sv. alatt, — C. J. G. 894. sz. alatt.

csoportjához tartozik? E kérdésünkre reménylem rövid idő alatt a helyszínén folytatandó ásatás megadja a kétséget kizáró választ. Dévai gyűjteményünk egyik kövén a Mithra név helyett *Cauto Fati* olvasható. A Henzen-Orelli-féle gyűjteményben e név négyeszer fordul elő 5849, 5850, 5852 és 5853. számok alatt s az egyik capit. Mithrarelief alján előforduló *g. F.* bizonnyal ez elnevezés kezdőbetűi. Ugyanezen gyűjteménynek egy másik, 5848. számmal megjelölt feliratában *cantes* áll, s a S. Clemente templom alatt feltalált mithräön egyik kövén olvasható ajánlásban *caute* jön elő: CAUTE SACR. Visconti Károly tekintettel e körülírményre a *cantus* alakot „*cantes*“-sel teljesen azonosnak, illetőleg az utóbbi alak el változásának, variánsának tartja s Mithra ezen elnevezésében azon misticus tan kifejezését látja, mely szerint Mithra sziklából eredt volna „*o èx πέρας Στο*; s e nézete támogatására felhozza a Henzen-Orelli fele gyűjtemény 6809. számú feliratát, melyben „*petra genitrix*“ s a C. I. L. III. kötetének 4543. számmal megjelölt feliratát, melyben „*petra genetrix domini*“ szavak Mithrára való vonatkozása kétséget nem szenved. Visconti e nézetét nem oszthatom, mert 1) azon kőszikla, melyből a V. által fölemlített mythos szerint Mithra eredetét vette, latinul „*petra*“-nak vagy „*lapis*“-nak neveztetik és nem „*cantes*“-nek, így p. o. az említettem két feliraton kívül a C. I. L. III. kötetének 4424. számú feliratában „*petra*“-nak (*petrae genetrix*) s ugyanigy Commodianusnál „*Instructio adversus gentium deos*“ című könyve XIII. fejzetében. Julius Firmicus Maternusnál¹⁾ és sz. Jeromosnál²⁾ a „*lapis*“ elnevezés fordul elő 2) „*petra*“-nak és „*cautes*“-nek jelentése épen nem azonos; „*cautes*“ sziklaelt s élbe végződő fővény dombot jelentett, így Vergil Aeneisében IV. 366 az előbbi, Caesarnál, Prudentiusnál s másoknál az utóbbi értelmében fordul elő. Tibulnál „*cautes*“ háromszor jön elő „*rupes*“ értelmében. Curtius etymológiai szótárában „*cantes*“-t a görög *κανός*-szal, latin „*cos*“-szal s Cato személynével hasonlítja össze, s mind ezekben az élesség fogalma

¹⁾ „*De errore profan. religionum*“ 20.

²⁾ „*Adv. Iov.*“ I.

fejeztetik ki. Azon szikla, melyből Mithra kiemelkedik, lapba és nem kúpba végződő 3) „cautus” „cautes”-től nem csak a végzetre, de a nemre nézve is különbözik, mert utóbbi nőnemű 4) „cautes” a feliratokban Visconti szerint csupán csak egyszerfordul elő, tehát nem gondolható, hogy „cautus” helyette tévedéshű állaná, s utóbbit nem is tudjuk előbbi variánsának 5) „cautes” mellett *patis* nem áll 6) „caute” a S. Clemente templom alatt feltalált mithrāon egyik kövén nem lehet „cautes” dativusa, a mely „cauti”, hanem e dativus nominativusa bizonyára „cauta”-nak hangzott, s egy ily névszó a latinnyelv szótárában nem fordul elő 7) külömben is ugyanazon név egyszerre nem vonatkozhatik két egymással szorosan összefüggő lényre, u. m. szülőkőre s a tőle született Mithrára, illetőleg a kettőnek nem lehet közös neve. A C. J. L. V. kötetének 5020-ik feliratában Gen(etrīci) pro Ge(netura) Dei a kő és Mithra mint két külön lény említetnek, és e megkülönböztetés a mythos lényegében gyökerezik 8) ha „cautus” „cautes” helyett állaná, előbbi helyett *cautus* nem fordulhatna elő, már pedig ezt az alakot is előtaláljuk az egyik cap. Mithrāfaragvány alján 9) ha „cantus” „cautes” helyett állaná, *patis* dativusa *pati* rejtélynek maradna 10) ha „cautus” „cautes” mellékalakja lenne mint ilyen valószínűleg valamely latin szövegben is előfordulna, ennek pedig semmi nyoma nincsen a régibb vagy későbbi latin irodalom terén, sem a költőknél, sem a prózaíróknál. Mindezekből következik, hogy az itt kérdés tárnyát képező „cautus” nem latin szó, s ez Mithrának ép annyira perzsa eredetű elnevezése, mint a dévai muzeumunk márványoszlopán előforduló Əlazarza név. Tudtomra Garucci volt az első, ki a *cantus patis* kifejezés perzsa eredetét felismerte s „tre sepolcri con pitture ed iscrizioni appartenenti alle superstizioni pagane del Bacco Sabazio e del Perside Mithra” című, Núpolyban még 1852-ben megjelent könyvében azt a perzsa nyelv segítségével igyekezett megmagyarázni, illetőleg *ghoča pat-tal* tudja azonosnak, s e szerinte perzsa kifejezést mindenható istennek vagy királynak fordítja. Garucci, mint ebből tisztán láthatjuk, a perzsa nyelvet eléggé nem ismerte, mert e szavak egyike sem azt jelenti, a mit G. szerint jelentene, *gōča* török eredetű

szó s testet jelent; *pāt* jelentése trón. Garucci előtt bizonyára *kīocca pāti* vagy *pāta* lebegett, de ez esetben is *cautus kīocca*-val nem azonosítható, mert a perzsa *kī-*nak a latin transcriptióban *ci* felelt volna meg. A kérdés illetén állapotában lássunk egy olyan ó-eráni alak után, mely a hangtan törvényeinek értelmében *cautus*-szal összehasonlítható, s ilyen az egész ó-eráni szótárban csak egy van, u. m. *kāta*, „szeretett,” „kegyelt” (*kā*, „szeretni” ige részesülője,) melynek hosszú *a*-ja *a*-nak, illetőleg *ao*-nak mondhatott ki, s következőleg *au*-val összehasonlítható. A hosszú *a* nemcsak az avestai nyelvben változott el igen gyakran *āo*-vá, p. o. *napdō*, ó-perzsa *napā*, szanszkrit *napāt*, ha nem az új perzsában is *āo*-nak hangzik¹⁾, hasonlóan a francia *āo*-hoz *Sâone* szóban. Az ó-perzsa kiejtésben az avestai *ao*-nak *āu* felel meg, s ennél fogva az *āo*-nak is némely alakban *āu* felelhetett meg, annyival is inkább, hogy magában az avestai nyelvben is néha *āo* és *āu* váltakoznak, p. o. *gāush*, *gāosh* és *gāosh*. Ez estben *kāta pāta*, illetőleg *kāta* (vagy *kānta*) *pātais θεοφιλης*; felelne meg *cautus patis*-nak, tehát Mithra Aura Mazda kegyeltjének mondatnák, és Mithráról csak-ugyan azt olvassuk a „Mihir Yasht” nevű hymnusban, hogy Aura Mazda minden yazatni közt őt szerette leginkább. *Patis* nézetem szerint az ó-eráni *pāti pāta* alakú genitivusából eredt, illetőleg ennek elrontott alakja, az *i*-be végződő ó-eráni névszavak ugyanis genitivusokat úgy képezik, hogy az *ai*-vá kibővült végmagánhangzóhoz s rag járnl. Az eredeti *kāta* (*kāota*)-hoz legközelebb jár a S. Clemente templom alatt felfedezett mithrion egyik faragványa alatt olvasható *cauta*, mely dativusnak nevező esete bizonyára *cauta*-nak hangzott. Az eredeti *cauta* alak a latin népetymologia befolyása alatt az idéztem felirat és egy másik kivételével, melyben helyette „*cautes*” áll, „*cautus*”-szá változott. A „*cautes*” alak mely a Henzen-Orelli-féle gyűjtemény 5848. számú feliratában fordul elő „*cauta*”-ból a „*pēta genetrix*”-ról szóló tan befolyása alatt idomult s „*cautus*”-nál későbbi. Tudjuk, hogy az ó-perzsanyelvben a nomen

¹⁾ L Vergleichende Grammatik der alteranischen Sprachen, von Fr. Spiegel (Leipzig, 1882.), az 62. lapon.

rectum és regeus kapcsa nem változhatlan, hanem a genitivus e két tényezőjének mindegyike a másik előtt vagy után állhat, így p. o. *parunām khshayathiya*, „sokak királya“ mellett előfordul *khshayathiya dahyunām*, „a tartományok királya“. *Kota* *pashtais* ép annyira jogosított alak az ó-perzsában, mint *pashtais hāta* volna. — A múlt év folytán gyűjtött Mithra felirásaink és faragváuyaik nemesak számuk miatt, de jelentékeny beltartalmunknál fogva is különös figyelmet érdemelnek. Archäologai tanulmányaiuk nagy dísze dr. Torma Károly Mithra gyűjteményünket már is figyelmére méltatta, s az ez év folytán eszközlendő kiúsását a várhelyi mihträonnak vezérelni szíves készséggel ajánlkozott. Az általa vezetett ásatások, a mint jól tudjuk, eredményekben gazdagok szoktak lenni, s a legszebb sikertől jutalmaztannak; és ez nem a pusztai véletlen dolga, hanem az alapos tudós tervszerű munkájáuk méltó jutalma.

Megyénk területén a római korszak előtti régiségek kutatása körül Torma Zsófia ő nagysúga a múlt év folytán is sikeresen fáradozott, s az általa talált és gyűjtött tárgyak felől egyleti gyűléseinken tartott értekezéseiben az ódon régiség némely homályos vidékén a vizsgálat szövétnekét meggyújtotta. A történelmi terén különösen igen tiszta elnöktársam dr. Sólyom-Fekete Ferencz új adatokban annyira gazdag, s ezek批判ai felhasználása által valóban úttörő tanulmányait, értekezéseit említem meg, melyekben meggyénk régi politikai felosztásáról, nevezetesen az ökmányok alapján kimutatható kenézségekről és a telepedési viszonyokról Hunyadmegyeben igen becsves anyagot állított össze. Végül megemlítem egyleünk működésének legkiválóbb mozzanatait a természettudományok birodalmában. Választmányunk tiszta tagja Buda Ádám úr Hunyadmegye madárfajainak összeállításával a zooguosiának geozoológiai részéhez újabb becsves adatokat szolgáltatott. Téglás Gábor tanár, egyleünk tiszta muzeumigazgatója tavaly tett barlangkutatásával nálunk egy oly vizsgálatot indított meg, mely napjainkban általános érdekűvé lett, s melynek az archäologia, ethnographia, zoo- és phytopaleontologia eddig is sok új eredményt köszönhetnek. A tudományos vizsgálatok jelenlegi részletesítő iránya mellett egy oly kutatás,

mely az ismeretek különböző köreit egybefoglalja, eltekintve azon hasznaitól, melyeket az egyes tudományoknak hajt, azon nagy, eléggé meg nem becsülhető érdemmel bír, hogy azon kapcsolatot, mely a természetben létezik, elménk előtt világosan láthatóvá teszi, s egy oly világnézetet alkot meg, mely megőv attól, hogy a részletek miatt azok egészét észrevennék képtelenek legyünk.

Az itt elmondottak után azon kérdés előtt állunk: mi egyleti életünk harmadik évének teendője? Azt gondolom, hogy az igen tisztelt közgyűlés gondolatát fejezem ki, ha azt mondom, legsürgősebb teendőnk a megkezdett munkát eredményetlenül folytatni. Várhely határának délnyugati és délkeleti oldalán az említettem helyeken igen érdekes felfedezések várhatók, ott úgy látszik a syr isteneknek egy külön szentélye létezett, itt egy mithrión. Egyletünk történelmi osztálya a rejteleyekből napfényre jövő okmányok alapján megyénk egykor törvényhatóságaiuk historiai kifejlődését, mibenlétét, hatiskörét mind világosabban fogja megismerni. A rómaiak előtti történelem Erdélynek ezen részében oly kutatások által, a minök a tordosi, nándori, algógyi, legalább főbb vonásaiban vázolható lesz, s ezen korszak régészettel nem többé praehistoricusnak, hanem joggal és méltán historiainak fogjuk nevezhetni. Megyénk teljes monographiáját akkor, és csak akkor leszünk képesek megírni, minden természetről faunájának, flórájának, ásványainak és közeteinek hű és teljes képét fogja előtüntetni, s ez azon az úton lesz elérhető, a melyen múlt egyleti évünk folyamán társulatunk néhány tagja az óhajtott célról vezető vizsgálatokat megindította. — Buzgalunk csökkenni nem fog, s megyénk lelkes közönsége, biztos reménylemb, ez év folytán is egyletünket mindenekben, melyek foganatos munkáságát előmozdítathatják s biztosíthatják, tevékeny pártolásában fogja részesíteni. E biztos reménytel meg az új egyleti évet.

Vázlatok

az addi bánsai körzetben lévő területek — a törzsfelosztás.

Dr. Sályos-Pataki Ferencsikl.

(Feltüntetve Hámorban 1931. évi október hó 1-én tartott völ. ülésben.)

Igen sok nyom mutat arra, hogy az a terület, melyet mai napig Hunyadvármegyének nevezünk, az Árpádok idejében és már előbb a magyarok hosszúlalásakor a magyar törzsi, illetve ezen belül avári által elszírített volt benne. penitve, mint gondolnánk.

A magyarok beköltözéséről alig 50 ével megelőzőleg itt és munkálkodott Havanna Guidó föld- és néprajzi fül-jegyzéseiiból kétáltalán, hogy többek között Hunyadmegye völgyei e szak sorában Hámorvidék részére utoljá menekül az avár maradványoknak, melyek a későbbi temesbánáni rímsai sáncoknak nevezett gyűrűkből is kisorítathattak. Ez avár körzetükben a Syl folyó mente, a Száigh (mostan Nándorvály), Ablo, Habucs, stb. helyzet; az Igneh, Haerken, Aukos-féle családnevek, melyekkel okmányokban találkozunk, szállottak reáuk. Egyeb emlékek a föld gyomrában vagy földalatti rejtőshetnek miatt, maga az avári pedig ugyannamira beleruhadt a török magyarságba, hogy azon időkben, melyekből történeti részleteink adataink vagy éppen oklevelünk vannak, már csak magyaroknál lehetséges az. Íme éppen a találkozásuk, az egyből vadászat miatti föl amra jelentős, hogy p. n. Hunyad téren is egész zömökben kollott magyarságnak tanúsára, ha ezeket a gyér adatokat összefogva a a későbbi alkotásainkal nyilvántartva hárhatók lettek lenni.

Megváltozott a helyzet a kunok és boszonyuk, de leginkább a tatárok bűtöseinek, horváztú néptörök hadjáratainak nyomán. Ekkor Hunyadusuk győnyörök völgyekben is néptelenekké lettek; s ekkor és azután igen soká látjuk királyainkat abban fáradozni, hogy az őrökön maradt belyeket ujra benépsítsek.

Mi természetesebb, mint hogy a benépsítési törekvések ezen földrészeken névre eme népességre irányosták a figyelmet, mely már a megelőző évtizedekben magasba tette magát éppen ez országgyűrűk felé; s mely — mint minden más középkori vándor népesség — a hagyományban kereszte magoldásának jogos alapját. E népesség az irányunk, aklevelein által „oláh” néven említett vala.

Hogy a népesség mikor szállotta meg magasabb rajkban Hunyadvármegyét és ebben különösen Hátország viddék — most hiszen ez alkalommal és a helyben és annak esetére terjedéskellem ki — arra biztosan osztályos bányaütek rejlik a jogintézményekben. E bányaütekkel, legalább ily irányban, valunk még senki nem foglalkozott.

Minden jogintézményt, melynek ismerte az oláhmag ismeretével egyszerre szállott ránk, nem bocsáthatók most. Csupán egyre terjedékedem. Ez a konkrét, a konkrétan.

Ez intézményről a XIII. részben IV. Béla tanács elnökről határozott említést eme leveleben, mely által az akkor Cumanus, Kuuoreangut — a mai Moldva és Oláhországunk településeinek — a Johannita vitézi rendnek adományozza a székelyi bányaügyeket egyáltalán, hogy annakat védelmezze a magyar korona országain kívül emi belyükkel rendelkező településekkel beszéljenek. Valjós egyszerűen teljesen, hogy az oláh konkrét intézményivel báunkban legálisabban csak ill az ekkor találkozunk: Securitate — nem. Tudjuk, hogy éppen IV. Béla leánytelep raktára a tatárok által néptelenül hagyott országot behívták településekkel gyarmatosítani. A behívtott, rödegetett települések pedig mindenről bírókötöttek meggyakorolt intézményüknek statútumát. A németek a német intézményeket — és így tovább ismerték, hadvezetik: tehát azok szociálii kormányzatával volt egyik alapszabályuk. S a király, miközött ránk szállott maga néma-

szabadalom leveleiből látjuk — elment mindenkor egészen addig a határig, melyen túl már az állameszme, saját koronájának méltósága sem engedhették.

Nem történt ez másként az oláhsággal sem. Mig azelőtt ha települtek is be egyes rajok, alkalmazkodtak az új lakhelyen létezett törvényekhez és törvényes intézményekhez; de már IV. Bélának ők szabtak föltételeket és kivánták tőle megszokott, saját honi intézményeiknek lehető szem előtt tartását. Ilyen volt egyebek közt a kenézség. S ez az oka annak is, hogy a magyar korona területén belül csak ez időtől fogva fordul el. De mert idegen csemete volt, itt biz az nem vert mély gyökereket. És bár annyira se vert volna, mint a mennyire vert. Ugyanis alább látni fogjuk, hogy a kenézség alapjában hübériséggelazonosítható. A kenéz kapott a királytól jászágot vagy jászágokat bizonyos függési föltételek alatt. Más szavakkal: a fótulajdon a mindenkor koronás királyé maradt, tetszésétől függött azon javaknak bármikor visszavétele; e mellett a kenéz az általa birt jászágok után különféle szolgáltatásokat teljesített. Másrészt azonban a hübérül kapott jászágon letelepített lakosok ura lett a kenéz, azokat jobbágyaivá, szolgáivá tette s vagyonuk és életük fölött is rendelkezett.

Ime, tehát az oláh jobbágyság eredete jóformán itt keresendő; azt ők önként vállalták el és hozták magukkal. A magyar király és törvényhozás sok tekintetben szoliditni törekedett e viszonyt pl. az által is egyebek közt, hogy a kenézek biráskodását az erdélyi vajdák vezetése — s ellenőrzése alá rendelték. Mindamellett az oláh jobbágyság ellenesen más módokon származtattatik le mai napig; és a magyart, a magyar állam fönhatóságát kárhoztatják jelenleg is sokan éppen azért, mit őseik magukkal hoztak, maguk kivántak maguknak. Persze, időfolytan sok minden ment feledésbe. A jobbágyságot általában csak leigázásból származtatták azok, kiknek az álmodozás és az izgatás volt minden nap kenyerök.

De tértünk át tüzetesebben a kenézségek, kiválólag pedig a hires hátszegi kenézségek ismertetésére.

E tárgygyal eddig legkimerítőbben és legalaposabban gr. Kemény József foglalkozott Kurz A. Magazin-a II. kötetében megjelent „Ueber die ehemaligen Knesen und Kenesiate der Walachen in Siebenbürgen” című értekezése során. Ez értekezés bírálat és helyreigazítás kívánt lenni egy „Viszgálódások az erdélyi kenézségekről” című és N.-Enyeden névteleinél megjelent munkácskát illetőleg; mindenkorral önálló s e tényben — mint mondók — mindenkorral a legalaposb dolgozattá nötte ki magát.

Azonban a nemes gróf föllépése óta igen sok oklevél jött napfényre. Csekélységem is meglehetős kutatást vitt már véghez, és sok oly régi okmányra bukkantam, melyekből nem egy fontos pontban kiegészítőleg, másutt építeni helyreigazítólag szólhatok a dologhoz.

Magá a kenézséget a kenéz névvel együtt kétségtelenül szláv eredetű. A szláv népeknél a „knez” sokféle jelentőségű volt és az most is. Anna név jelentett pl. hol herczeget, hol vezért, hol nemest vagy éppen bírót. Ez utóbbi alakjában a magyarországi szerbeknél most is él; sőt a szerbséggel érintkező oláh lakosság, miként Krassóban, a falusbirót napjainkban is „kenezu”-nak mondja.

Tudjuk, hogy az oláhság balkáni hazájában az elszlávosodott bolgárok képezték az államalkotó elemet, ők valának az uralkodó osztály ugyannyira, hogy még akkor is, mindenkorral a két elem, t. i. a szláv-bolgár és az oláh egymástól törvényesen elvált, a hivatalos nyelv, az egész államszerkezet szláv és szláv kinyomtatú maradt az oláhoknál. Mutatják ezt az azon korbeli kenézek nevei is, melyek túlnyomólag szláv képződmények. Könnyen megfogható e szerint a kenézi intézménynek az oláhok közé mily uton befeszkelődése. S hogy ez intézmény az oláhok közé nem itt Magyarországon hozatott be, hanem a Haemus hegylábai-nál feküdt hazájukban megvolt náluk, arra megint elegendő bizonyíték áll rendelkezésre éppen a XIII. századból. Futólag csak azt említem föl, hogy a mi kenézségeink hajszálig ugyanazon az alapon nyugodtak, mint a byzanti jármot lerázott Péter és Asán kenézek haemusi országában. Kenéz ott is annyit jelentett, mint hűbéres; *kenesiatus* pedig annyit, mint hűbéres jószaig. A kenéz ott is éppen ugy ve-

zérő, némi részben korlátlan ura s bárája volt a maga hor-dájának, miként ezt a Magyarország batáros, közelebb eső részeit megszálló hordáknál szemlélhettük ugyanazon időben, vagyis a XIII. század utolsó felétől a XIV. századon át a XV. század végeig.

Egyedül a közelségnek róható fől, hogy a kenézségek a Haemustól jöve a szörényi bánságban, majd Hunyadban merülnek föl. Hol aztán királyaink, különösen I. Lajos rendező kezét ki nem kerülhetik. Ki is 1366. évben az erdélyi oláhság jogviszonyait szabályozni óhajtván, ez iránt kiadott levelében megkülönbözteti a jászágniban királyi adomány által megerősített kenézét az egyszerű kenéztől, ki csupán hordavezetői jogokat gyakorolt, és ki nem ritkán „vajda“ nevet is viselt.

Már fönnebb érintettem, hogy kivált a nagy tatárvárást néptelenné tette a mai Hunyad völgyeit és téreit, ezek között Hátszeg vidékét. A néptelenné lett területek jogintézményeink természetéből folyólag a korona rendelkezése alá estek. Innen ama területen létezett királyvár, maga Hátszeg, az egész districtusnak lón központja. Még 1404. évben Zsigmond király egy ajándékozó levelében Ponor község felől mondatik p. o. „possessionis Ponor vocate in pertinentiis Castri nostri Hathzak“ vagyis: „Hátszeg várunk tartozékn Ponor birtok.“ Eme nagy kiterjedésű uradalomból királyaink, rendesen a más országból betelepítés kötelezettsége alatt, mind többet és többet engedtek át a szomszédból jelentkező hordai-vezéreknek, vagyis igazi nevükön kenézeknek. Az ekként átengedett helyek „liberae“ szabaudáli lett jelszóval különböztettek meg, mi csak azt jelentette, hogy azon birtok már nem tartozik egészen a korona-uradalomhoz; s egykor odatartozásának mintegy csak emlékeivel köteleztetett az adományos kenéz valami szolgáltatásra. Igy Frank erdélyi vajda meghagyja Nuksora kenézségi birtokosának, hogy e birtoka után és kenézi minőségének jeléül évenkint a hátszegi királyvár parancsnokánál egy ökröt adjon át.

A hübéri viszony hozta magával, hogy a hátszegvidéki kenézek minden királytól vagy ennek teljhatalmazottja az erdélyi vajdától megerősítő levelet oszközöltek ki. Később,

midőn a kenézek jobban megismerkedtek a magyar köz- és magánjoggal és belátták, hogy a királyi adomány is biztosítja hordájok, szolganépök fölötti uralmukat, sőt sokkal több előnyt nyújt: törekedtek érdemeket szerezni a nova donatiokat nyerni oly értelemben, mint azt a magyar érdemes honlakosok szokták volt. E törekvés, ez átalakulás a Hunyadiak korában éri el tetőpontját, főleg Hátszeg vidékén, hol a törökök betűsei legtöbb alkalmat is nynjtottak a magát kitüntetésre.

II. Ulászló a hátszegvidéki összes kenézségek után már csak évi 600 ezüst márkát és 200 juhöt huzott; de 1494. évben, a tett szolgáltatókra a török dulások által okozott bajokra utalva, a 200 juhnak beszolgáltatását is elengedi.

A kenézség éppen ugy, mint akármely más birtok- és dologban jog osztály túrgyát képezhette. Innen találkozunk az oklevelekben ily kitételekkel: „dimidia pars keneziatus” a kenézség fele stb. Kenézi járásgot, vagyis hűbér kötelékben álló birtokot magyar ember is kaphatott és kapott a Hátszeg várához tartozó uradalomból. Olvassuk 1411-ben, hogy Péter fia Korlátnak hütlenség miatt elveszti portióját a borbátvizi keneziatnsból és azt Dobrota pap és vérése nyerik el. Szentpéterfalván a Hunyadiak korában élt Vak és Hitemre nevű kenéz. A ma is virágzó Kendeffycsaládnak okmányilag kimutatható őse Kende vala, kinek nemzetiségré a éppen nem következtethetnénk abból, hogy magna és még inkább hirueves fiai: János és Kende kenézi természeti jánakat birtak és iunen kenézek is valának.

Érdekes lenne még a kenézségekben szervezett igazság- és jogszolgáltatás menetét vázolnom. De itt csupán azt említem föl, hogy általam föltalált oklevelek tanúságaként most már bizonyos, miszerint tisztán kenézi birói székek is tartattak. Nem kevésbé érdekes a kenézi székek összefüllítása: az erdélyi alvajda esetről-esetre vagy egyszer mindenkorra neveztetett ki a székbén elnöklésre, magát a széket pedig alkotta évenkint külön fölesketett 12 birtokos kenéz, 6 oláh pap és 6 közönséges oláh pór.

Ezekről Kemény a fönnebb idézett értekezése során még semmit sem tud; sőt állítja, hogy a kenézi székek birtokok iránt fölmortilt vitás kérdésekben magukra nem

dönthettek volna, hanem ilyenkor a megyei nemesség is bevonandó volt a székbe. A dolog, kétségtelen oklevelek tanúsításaként, ugy áll, hogy az alvajda tartott vegyes székeket a nemességgel és kenézi székkel együtt, de tartott tisztán kenézi bírói széket is. Amott természetesen vegyest vétethettek elő a nemesek ügyei is, mikor a behívott kenézek neveinek fölsorolása az ítéletlevélben éppen csak azt jelenti: miszerint ők is jelenvalának, a jogszolgáltatás tanúi lehettek; elleuben a tisztán kenézi javak kérdésében a tiszta kenézi szék döntött a vidéki nemesség nélkül, habár és esetleg ennek jelelétében.

E kenézi székek befogadására Hátszeg városában külön királyi palota épült. Mint ezt egy 1418. évben kelt okmány eme szavai bizonyítják: „quod cum die constituto in domo regia in eadem Hachak habita et constructa.“

Az is bizonyos az általam lemasolt oklevelekből, hogy a fölesküdt kenézi szék előtt örökvallásokat, birtok iránti egyességeket stb. lehetett kötni, s ezekről a kenézek saját nevükben oklevelet állítottak ki. Ennek esetét és lehetőségét gr. Kemény József szintén tagadta, mert olyanoknak okmányokra még nem akadt volt.

A kenézség és kenézi birtokok, melyeket az okmányok néha „possessio wolachalis“ jelzéssel is említének, a XV. századdal teljesen eltüntek, átalakultak. A magyar államemeszme, a magyar államhatalom kimagasló természete nem türte sokáig a hűberiségnak anna szláv kinövését; sem azt nem engedhette a magyar emelkedettebb szempont, hogy a tulajdon oly nemű korlátozása fennálljon.

Azonban annak mintájára, hogy régebben kenézek ügyeltek föl a királynak járó szolgáltatások teljesítésére, egyes uradalmakban a nemes urak robot-behajtó közegei neveztettek már csak kenézeknek. Az ily nemű kenézek értendők pl. egy 1559. évi okmány e szavai alatt: „Petrus kenecius Valentini Posay in Walljadelse.“ — Ez a Péter kenéz tehát tulajdonkép ugynevezett dominialis bíró vala.

S ezzel befejezem vázlatomat. Alább mellékelem az okmánygyűjteményemiből ide vágó s az általam mondottak

támogatására elegendőleg szolgáló néhány okmányt. Megjegyzem, hogy ez okmányok eredetijei mind a Kendeffy-salád egyik fejénél, Méltóságos Kendeffy Sámuel urnal Környesden találhatók.

O k i r a t o k.

1.

Frank erdélyi vajda és szolnoki főispán Hátzegen 1394 nov. 24-én János és Kende, Kende fiainak kérelmére megerősíti Bebek László és Imre Vajdák levelét Nuksora falut illetőleg; kiköti azonban, hogy e birtok függésének némi jeleül évenkint egy ökröt szolgáltassanak át a hátszegi várnagynál.

Nos frak vayuoda Traussilvanus et Comes de Zolnuk, Memorie commendamus, tenore presentium significantes quibus expedit vniuersis, Quod Mychael filius dees de districtu Myhald, ad nostram veniendo preseuciam; petens nos precum cum instancia vt nos villam liberam Noxara vocatam in districtu Hatzak adiacentem, Johanni et Kende filys Kende fily Mychaelis que prefati Kende patris ipsorum fuisset, quod exhibicione literarum virorum magnificorum dominorum olym ladislai et Emerici Bubek similiter vayudarum Traussiluanorum declarabat, sub eadem libera condicione sub qua pater et aui ipsorum in antea possedissent, conferre, ac ipsas literas confirmare dignaremur, Nos itaque Justis et legitimis petitionibus ipsius Mychaelis fily dees inclinati ac Justicie annuentes, dictam villam Noxara vocau, annotatis Johauni et Keude filys prefati Kende sub eadem libertate et conditione quibus ydem Kende pater ipsorum, et eius predecessores possedissent, duximus conferendam, per ipsos ac eorum heredes et superstites vniuersos perpetuo possidendam tenendum et habendum, literasque annotatorum dominorum ladislai et Emerici Bubek vayudarum confirmundo, Ita tamen quod prefati Johannes et Keude fily ipsius Kende semper singulis annis in festo beati Georgii martiris unum bouem Castellano suo dare tenenn-

tur, Inenius rei memoriam presentes literas nostras prefatis Johanni et Kende, duximus concedendas, Datum in Hatchak predicta in vigilia festi bente Katherine virginis et martiris Anno domini Mo CCC^{mo} Nonagesimo quarto.

(Szöveg alján háromszínű nyomott gyűrűpecsét, melynek rajza kivehetetlen. Eredetijo háromszínű.)

2.

Zsigmond királynak N.-Szombatban 1404. aug. 25-én kelt igtatási parancsa következetében a gyulai fehérvári káptulan szept. 29-ről jelenti Henrici János és Laczk Jakab erdélyi vajdáknak: hogy Ponor birtok felébe, valamint ugyancsak Ponor, Sztrigy és Lévad (Livádiu) birtokokban levő kenezintus harmad részébe Leel fili Barbul kenézit és általa Demeter, István, Dáncs és Gyurke fütestvéreit azon évi szept. 20-án Ponoron beigtatta.

Magnificis Viris dominis Johanni Henrici et Jacobo Lachk Wayuodis Transiluanis et Comitibus de Zolnok. Amicis eorum honorandis Capitulum ecclesie Transiluane, Amiciciam paratam debito cum honore Noueritis nos literas Serenissimi Principis domini Sigismundi dei gracia Illustris Regis Hungarie domini nostri graciosi honore quo decuit accepisse in hec verba, Sigismundus dei gracia Rex Hungarie Dalmacie Croacie etc. Marchioque Brandenburgensis Sacri Romani Imperij vicarius generalis et Regni Bohemie gubernator, Fidelibus suis Capitulo ecclesie Transiluane Salutem et graciam Cum nos medietatem cuiusdam possessio- nis Ponor vocate in pertineucys Castri nostri Hatchak habite, necnon terciam partem Kenesiatus in possessionibus Ponor predicta necnon Stryg et Leuad vocatis existen- tem fidelibus nostris Barbul filio Leel de Barbadwyze, Kene- sio de Hatchchok, et per eum demetrio Stephano Danch et Gyrke fratribus suis vterinis ipsorumque heredibus et posteritatibus vniuersis nostro perdurante beneplacito, per alias literas nostras duximus conferendas, ipsisque easdem legitime statuifacere intendamus, fidelitati igitur vestre firmiter precipiendo mandamus, quatenus vestrum mittatis

horum pro testimonio fidelignum quo presente Musina vel Nicolaus filius Martini de Damsus *auctem* Kenderes de Zenthgerg an Michael frater Ladomery de Pesten sin Ladislaus de Batiz alys absentibus homo noster ad facies predice possessionis Ponor vocate necnon ipsius tercie partis Kenesiatus vicinis et commetaneis eorundem vniuersis inibi legitime conuocatis et presentibus accedendo Introducat prefatnu Barbul, demetrum Stephanum danch et Gyurke in dominium eorundem, statuatque easdem ipsis premisso nostre donacionis tytulo possidendas si non fuerit contradictum Contradictores vero si qui fuerint Citet ipsos contra memoratos Barbul et fratres suos in presenciam Wayuodarum nostrorum Transiluanorum ad terminum competentem, rationem contradictionis eorum reddituri et posthec ipsius Introduccionis et Statutionis seriem cum nominibus contradictorum et Citatorum si qui fuerint terminoque assignato eysdem Wayuodis nostris more solito rescribat, Datum Tyrnauie secundo die festi beati Bartholomei Apostoli Anno domini Millesimo Quadringentesimo quarto. Nos enim mandatis eiusdem domini nostri Regis obedire cupientes ut tenemur vnam Nicolao filio Martini de Damsus homine suo nostrum hominem videlicet Martinum decanum de Choro nostro ad premissa fideliter exequenda duximus transmitendum. Qui demum exinde ad nos reuersi nobis concorditer retulerunt quod ipsi sabbato proximo ante festum beati Mathey Apostoli et ewangeliste ad facies mediatis possessionis Ponor vocate necnon terciepartis Kenesiatus supradicti pariter accessissent, ipsasque cum utilitatibus suis vniuersis viciis et commetaneis suis circumqnaque legitime conuocatis ipsisque presentibus iuxta prescriptarum literarum Regalium continenciam prenotato Barbul filio Leel de Barbadwyze et Demetrio Stephano danch Gyurke fratribus suis vterinis statuerint possidendas, Penitus nomine contradicte Apparente 3bus diebus continuasse secundum Regni consuetudinem in eisdem moram faciendo datum in festo beati Michaelis Archangeli Anuo quo supra.

(Pocsét a hátlapon viaszha lenyomva a töredézett állapotban.
Eredetije 4-rét alaku hártyán nyilt alakban).

3.

Hátszeg vidékének kenézi széke előtt *Dobrota* borbálvizi oláh esperes és vérsége, — másrészt Leel ugyanottani kenéz fiai békésen véget vetnek a köztük fönforgó pöröknek és *Borbálviz* kenézségi birtokrészleteiben; továbbá *Virköz* birtokban megosztznak. Miről a kenézi szék által *Hátszegen* 1411. február 17-én kiállított oklevelet Zsigmond király átirja és *privilegium* alakjában ünnepélyesen kiadja 1412. évi ápril. hó 16.-ról.

ro. Stibory Wayuode Transsilvani.

S' Igismundus dei gracia Romanorum Rex Semper Augustus, Ac Hungarie Dalmacie Croacie Rame Servie Gallicie Lodomerie Comanie Bulgarieque Rex Marchio Brandenburgensis neconon Bohemie et Lucenburgen. Heres. Omnibus Christi fidelibus tam presentibus quam futuris presentium noticiam habituris Salutem in omnium Salvatore. Defacili labitur memoria hominum quam non seruat lucida series literarum, Proinde ad vniuersorum noticiam harum serie volumus peruenire, Quod fidelis noster Barb, filius Leel kenezy de Burbadwize, sua ac Stephani demetry danch et Gyurka, fratrum suorum carnalium de eadem in personis, nostre celsitudinis adiens conspectum, Exhibuit nobis quasdam litteras Juratorum et vniuersorum Keneziornum ceterorumque Walahorum de districtu Castri Hathzak patentes. Super quibusdam perpetuacionibus pro ipsorum parte confectas tenoris infrascripti, Supplicans exinde nominibus quibus supra maiestati nostre humiliter et deuote, vt easdem ratas gratas et acceptas habendo uostrisque litteris priuilegialibus verboteus inserificiendo pro ipsis et eorum heredibus confirmare dignaremur. Quarum tenor talis est. Nos Johannes filius Sthoiani de dampsus ac alter Johannes filius Kende de Malomuiz, Stanchiul filius dionisy de Stroya Bogdan filius Lithinoya do Clopotiua, Tatul filius Balk de pestience, Stephanus filius dan de Zenthpeturfalua, Sclauoy filius vanchia de farkadini, Cozta filius Jarizlau de Zaluspataku, neconon draguta filius Baluzin de feyruizy, ac Johannes filius Bazarad de Rysary et Bard filius Leel de Burbadwizy et ladislaus filius Buda de Rysary, Jurati ac vniuersi ke-

nezy, ceterique Walahy de districtu Castri Hachzak, Memorie
 commendamus tenore presencium Significantes quibus expedit
 vniuersis, Quodcum nos feria secunda proxima post festum heati
 valentini martiris in Ciuitate Hachzak *in sede nostra Iudiciaria*
consecuentibus causalesque processus quorumlibet causiciorum
examine insto Iudicy discentibus pro Tribunalis
dissemus, Tunc boni viri dobrota presbiter volachorum et
Archydiaconus eorundem plebanus perpetuus ecclesie sancti
Nicolai de Burbaduizy, ac vladul et Jarizlo neenon Cozta
ac Gauirel et lazar filius eiusdem, ac Neg et Jarizlaus fily
Jarizlai auunculi eiusdem predicti presbiteri, et petrus van-
chia et demetrius fily Zeri fily sororis annotati presbiteri,
ac Litul Iwan fily Neg, neenon Nicolaus Litul Iwan fily
Baly, ac Baluzin dyonisius dadul Mychael fily Lidomer Et
Bubur et Neg fily Matul, ac Barbul et Stanchul fily petri,
ac valcul filius Gyurkas, petrus et Stanchul fily philippi et
Thinadar filius Bucor, quis est filius sororis videlicet soro-
rius abauus eorum dragudan Litol Ballan fily dabchia ac
Nau filius demetry ab vna, parte vero ab altera Barb Ste-
phanus ac demetrius danch et Gyurka fily Lel kenezy de
Burbaduize, coram nobis personaliter constituti, quiquidem
videlicet annotatus dobrota presbiter, cum dictis filys fra-
tribus et auunculis, atque consanguineis suis, coram no-
bis oraculo vineuocis confessi extiterunt sponte et relati
perhuncmodum, Qnod licet ipsi olim retroactis temporibus
septem fuissent fratres coniunctionales ad vnum medium
keneziatum in Burbaduize constitutum et habitam Jure
hereditario ipsis ab antiquo pertinentem, Ac tamen vnu
eorum septimus frater u nomine barbath non habuisset pro-
lem, Et preuin racione porcionem suam possessionarium in
prefata burbaduizy videlicet septimam partem annotati medy
keneziatus, cum consensu aliorum fratrurn et proximorum
coram Juratis ac vniuersis kenezys in sede Judiciaria ora-
culo vineuocis spontaneaque sua voluntate olim confessus
extitisset pro Lel filio Gyurke de eadem Burbaduizy do-
nasse et contulisse ac tradidisse, ymmo douasset contulisset
atque tradidisset, annotatum suam porcionem in dicto ke-
nezyatu sepedictus Barbath cum omnibus utilitatibus et
pertinencys pro dicto Lel filio Gyurkas et per ipsum

suis posteris, Heredumque perheredes tenere possidere pariter et habere penitus nullo contradicente, quiquidem memorati videlicet Barta (igy) presbiter cum filys fratribus et auunculis atque proximis, coram nobis similiter denouo iuxta fassionem predicti Barbath, porcionem ipsius Barbath in predicto kenezyatu videlicet septimanu partem, absque porcione ipsorum, vnam partem in sepedicto Borbaduize pro filys Lel predictis delisset et contulisset, ymmo dederunt et contulerunt pro eisdem filys Lel et per ipsos suis posteritatibus Jure perpetuo et Irreuuocabiliter ut prescribitur in fassione autefati barbath nullo penitus contradicente, Ceterumque supradicti Kenezy videlicet dobrota cum filys et fratribus et auunculis atque proximis non coacti nec compulsi sed propria eorum voluntate coram nobis fassi extiterunt per huicmodum quod ipsi vnam medium porcionem de sexta parte, (qua porcio pertinebat pro petro filio Corlat, ydem petrus nota Infidelitatis ad *Scitum regis* et tocius regni fuisset decolatus, et sic illa media porcio ad ipsos de Jure renoluisset), ipsi vero annotatam medium porcionem dicti petri, in dicto medio Keneziatu videlicet in borbaduize sepedicta, cum omnibus utilitatibus et pertinencys prefatis filys Lel scilicet pro Barb demetrio ac Stephano, neconon dauch et Gyurka dedissent et contulissent, ymmo dederunt et contulerunt coram nobis pro eisdem filys Lel predictis, et per ipsos eorum heredibus heredumque per heredes tenere possidere pariter et habere, preuiaracione, quia ipsi filii dicti Lel nonnulla in facto possessionum, annotatis kenezys, videlicet pro dobrota presbitero seruicia fecisse perhibentur, Ita tamen quod iam ipsi filii Lel prenominati in dicto medio keneziatu in burbaduize habito et existenti de illis septem partibus vnam porcionem eorum duas porciones cum dimidio obtinere possint ac valent omni pleno Jure, Item eciam kenezy absque dobrota presbitero similiter coram nobis confessi extiterunt sponte perhuicmodum quod ipsi vacuum filys Lel et dobrota, super quadam possessione in vicinitate predicti kenezyatus que esset villa libera nomine Wyzkuz super quam possessionem semper litem induxisse ymmo litigassent, ac tamen annotata possessio semper et ab antiquo Jure Hereditario pro

filys Lel et pro dobrota ac Neg pertinuisse, Igitur nunc
 ipsi annotati kenezy, predictos Barb et demetrium ac Ste-
 phanum neconon danch et Gyurka filios Lel, dobrotam pre-
 sbitorum ac Neg fratrem eiusdem, eos et per ipsos eorum
 posteritatem in pacifica possessione in dicta Vizkuz miserunt qui-
 ete et pacifice ac in pacifica possessione, cum veris et antiquis
 veris metis approbatis, eosdem filios Lel predicti, neconon
 dobrotam presbiterum ac Neg fratrem eiusdem, heredum-
 que per heredes tenere possidere pariter et habere Jure
 perpetuo et Irrenocabiliter, Tandem petentes nos bard filius
 Lel predictus, cum predictis fratribus quod nos exinde litt-
 teras nostras privilegiales sigillo nostro *Communitatis* con-
 signatas dare dignaremur, Nos itaque neminem volumus a
 suis Juribus priuari sed magis conamus fulciri sen potiri,
 Justis congruis et Juriconsonis supplicationibus sen petici-
 onibus filiorum Lel predictorum gratum prebemus assensum
 pro eisdem filys Lel sepedictis et per ipsos suis posterita-
 tibus heredumque per heredes tenere possidere et ha-
 bere Jure perpetuo et Irreueocabiliter, super premissis
 et siugnlis omnibus litteras nostras privilegiales Sigillo
 nostre Ciuitatis roboratas duximus concedendas nullo penitus
 obstante aut aliquo contradicione existente, Ad rei certi-
 tudinis memoriam, Datum in Hathzak feria secunda proxima
 post festum beati valentini Episcopi et martiris, Anno do-
 mini Millesimo quadringentesimo vndecimo. Nos igitur hu-
 milimis et deuotis annotati Barb fily Lel supplicationibus
 per ipsam suo ac nominibus quibus supra nostre subiective
 oblatis maiestati, regia benignitate exauditis et clementer
 admissis prefatas litteras Juratorum et vniuersorum Kene-
 ziorum ac wolahorum de districtu Castri Hathzak patentes
 non abruses non cancellatas nec in aliqua earum parte
 suspectas ymmo mere et sincere veritatis integritate pre-
 pollentes, presentibnsque de verbo aduerbum insertas, quo
 ad omnes earum articulos clausulas et continentias acce-
 ptamus approbamus et ratificamus, Eus nichilominus requiren-
 tibus presati Barb kenezy fidelitatibus et fidelium soruici-
 orum gratuitis meritis et sinceris fauulatibus per ipsum no-
 bis et sacro nostro regio dyadenati cum sumpma fidelitatis
 constancia iuxta sue possibilitatis facultatem exhibitis et

Impensis, Simulcum porpetuacionibus ac alys omniibus et singulis clausulis et continuencys, superius in tenoribus eorundem laciis explicatis et contentis mera auctoritate regia et potestatis plenitudine ac exulta scientia nostro ministatis, prelatorumque et Barorum nostrorum consilio prematuro ac uniformi decreto eorundem, pro eisdem Barb Stephano demetrio dauch et Gyurka, eorumque heredibus et posteritatibus vniuersis, entenus quatenus eodem rite et legitime ac instomodo emanate, et vires eorum veritati suffragantur, confirmamus, presentis scripti nostri patrocinio mediante Salnis Juribus alienis, Incuius rei memoriam firmitatemque perpetuam, presentes eisdem Concessimus litteras nostras priuilegiales, pendentis et autentici Sigilli nostri nam duplicitis, quo videlicet ut rex Hungarie utinur munimine roboratas. Datum per manus Rovrendi . . . patris domini Eberhardi Episcopi Zagrabiensis Aule nostre Sumpwi Cancellary fidelis nostri dilecti, Anno domini Millesimo Quadragesimo duodecimo, sedecimo, sedecimo Kalend, May. Regnorum autem nostrorum Anno Hungarie etc. vigesimo quinto Romanorum vero secundo, venerabilibus in Christo patribus dominis Johanne Strigonensi Andrea Spalateusi et altero Andrea Ragusyensi Archiepiscopis, Colocensi et Jadrensi sedibus vacantibus, eodem domino Eberardo Zagrabensi, Andrea Waradiensi Stephano Transsilvano Stiborio Agriensi Johanne Quinqueeclesiensi, Benedicto confirmato Bozneuvi Johanne Janiensi Philippo Vacyensi et fratribus dosa Chanadiensi Hincone Nittrieusi Ladislao Tininiensi et Thoma Senniensi, ecclesiarum Episcopis, ecclesias dei feliciter gubernantibus, Wesprimensi Syrmensi Traguriensi Sibinicensi Nonensi Scardanensi Makarensi Pharensi et Corbaniensi sedibus vacantibus, necnon Magnificis viris Nicolao de Gara regni Hungarie predicti palatino Stiborio de Stiborich wayuoda nostro Trausilanno, Comite Symone de Rozgon Judice Curie nostre Petermanno de Medwe dalmacie et Croacie regnorum predictorum, Ladislao et Emerico filys condam Bartholomei de Wyluk Machouensi, Paulu Chupor de Monozlo tocius Selauonie Banis. Houore Banatus Seuriniensis vacante. Johanne Bubek de Pelsauch Thauernicorum

Johanne filio Henrici de Thamasi Jauitorum Groff de Corbavia dapiferorum Johanne filio Gregory de *Alsaciam* pincernarum, Petro Cheb Agazouum nostrorum magistris, et Kaplerio Comite Posoviensi, Alysque quam pluribus regni nostri Comitatus tenentibus et honores.

ro. Stibory Wayuode Transsilvani.

(A zöld és rózsaszín szírott selyemzsinórban függő pecsétből csak egy darabka van meg. Eredetije hosszúkás hártya, jelen alak.)

4.

Csáki Miklós erdélyi vajda Kende fiai: János és Kende kérelmére átírja s megerősítő hivatali több elődnek szabadalomlevelét, mely által Malomvölgy birtok után járó szolgálmányokat teljesítől függő időre elengedték. Az átírt szabadalomlevelek egyike kelt Felkenyéren 1406. aug. 31. ellenben Csáki megerősítő levele Hátszegen 1415. nov. 3. kél. — Ez okmány Dévaváros régi német nevét *Denburg* alakban örzi; a későbbi Diemrich gyártására nem szorultak volna tehát a germanizátor urak. Hogy Denburg alatt csak Dévát érthette Stibor vaján, azt ugyanazon birói székből kelt más oklevele is bizonyítja birtokomban.

Nos Nicolaus de Chank Wayuoda Transsiluanus et Comes de Zolnok Memorie commendantes tenore presencium significamus quibus expedit vniuersis Quod Jobannes et Kende sily Konde de Malomvize nostram venientes in presenciam, quasdam literas patentes viri Maguifici condam domini Stybory, literas viri Magnifici domini Jacobi alias similiter Wayuode transsumptius in se continentes tenoris infrascripti nobis presentauerunt petentes nos precum cum instanceia vt easdem literas presentibus nostris literis transcribi et transsumptui eisdem nostrum consensum et assensum prebore dignaremur quarum tonor talis est Stiborius Wayuoda Transsiluanus et Comes de Zolnok Memorie commendantes notum facimus presencium tenore significantes quibus expedit vniuersis Quod ad nos vnu-

cum Egregio viro Ladislao de Nadas, vicewayuoda parcium premissarum ac cum ceteris Olobilibus et presentibus quamplurimiis vitis fidetdignis exspeciali permissione Serenissimi Principis et domini, domini Sigismundi Romanorum ac vugatorum etc. Regis domini nostri graciosissimi partes Transsiluanas pro discrucientis caassis in Denburg dominica die ante Michaelis Archangeli peruenissemus Tandem pronisi viri Kende et Johannes fily Kende de medio aliorum exurgentes exhibuerunt nobis literam libertatum Jacobi Laczk condam Waynode Traussiluani ipsis datam, petentes debita cum instancia, Quatenus tenorem eiusdem nostris literis inseri et iuscribi faceremus Cuius tenor is est Jacobus Laczk de (Za)ntic wayda Transsiluanus et Comes de Zolnok dilectis nobis Castellauis nostris in Hathzag in Castro constitutis et futuris constituendis vicesque eorumdem gerentibus presencium noticiam habituris Salutem cum nostra dilectione Quia nos consideratis multimodis seruiciorum ingiter agilium virorum Kende et Johannis filiorum Kende censns seu collectam ipsorum Kenesiatus in possessione Molomize existentis ad Castrum Hathzag administrare debentem vsque nostrum ad beneplacitum eisdem remissimus et relaxauimus ymino remittimus et presentibus relaxamus effectiue vestris igitur dilectionibus presentibus firmiter committimus quatenus Censum seu collectam ipsorum Kende et Johannis de dicto Kenesiatu ad Castrum iamdictum prouenire et administrare debentem ipsis remittatis et relaxari debeatis eosdemque ratione census usquam velitis perturbare, quin pacificos et liberos permittatis aliud non facturi Datum in ffelkynyer tercio die festi decollacionis sancti Johannis Baptiste Anno domini Millesimo Quadragesimo sexto. Nos igitur supplicationibus instis ac eciam ipsorum fidelia seruicia attendentes favorabiliter inclinati, pretactam libertatum literam de verbo ad verbum patentibus nostris litoris inseri et inscrifaciendo nostram adnsque voluntatem duximus concedendam Incuius rei eidenciam pliorem et robur Sigillo nostro appresso fecimus communiri Presentes vero perfectas reddi iubemus presentanti Dntum in deua feria tercia proxima ante festum beuti Michaelis Archangeli Anno domini Millesimo

Quadringentesimo duodecimo Nos igitur petitiones dictorum Johannis et Kende fauorabiliter exaudientes prescriptas literas dicti Stibory waynoda non abrasas, non cancellatas, et nec aliqua sui parte viciatas, tenorem earum presentibus literis nostris patentibus inscribi, et de uerbo ad uerbum transsuumpni faciendo, requirentibus eorundem gratnitatis seruicys Serenissimo domino Sigismundo Regi, et per consequens nobis per eosdem impeusis et infuturum impendendis predictis literis nostrum beneuolum cōsensum prebentes annuimus et nos nostro beneplacito durante omnis prouentus Keneziatus ipsorum in dicta villa Malom-nize habiti remitteendum et indulgendum Incius rei testimonium preseentes literas nostras patentes duximus concedendas Datum in Hathzag die dominico proximo post festum Omniumsauctorum, Anno domini Millesimo Qadringentesimo Quintodecimo.

(Szöveg alatt fehér vászsal papirba nyomott kis pecsét, melynek rajza jóformán elmosódott. Eredetije negyedrét alaku papirdarabon).

5.

Hátszegvidéki 12 fölesküdt kenéz bizonyoság-levelet állít ki Hátszegen 1418. évben az iránt, hogy előttük László Barbára sib. kenézek és rokonuk egyezségileg bizonyos kenézi járság részleteit átengedték. Ezen birtok iránt keletkezett egyesség levelet Csáki Miklós erdélyi vajda felek kérelmére átirja és saját pecsétje alatt is kindja Körösszegen (Biharmegyei Csáky-féle járság) 1424. augusztus hó 28-án.

Nos Nicolans de Chak waynoda Traussiluanus et Comes de Zolnok etc. Memorie commendamus tenore presentium significamus vniuersis quibus expedit Quod Barbárius leel personaliter In sua, ac Stephanai (kibuzva: fily) fratribus, et Stanchul fily, suorum, personis nostram veniens in presenciam, Exhibuit nobis quasdam literas patentibus, duodecim Juratorum keneziorum de districtu Hatchag, petens nos humili precium cum instaneia, vt nos predictas

literas nobis exhibitas presentibus nostris literis de verbo,
 ad verbum inscribendo inseri faceremus insertamque eidem
 cum impressione Sigilli nostri confirmare dignaremur, Qua-
 rum tenor per omnia talis est, Nos Johnes filius Kende de
 Malomuize Barb filius leel de Baarbathwize, Coztha de
 Zaallas, Stephanus filius Daau, de Zempetherfaluua, Bogdan
 de Cloputina, Michael de pesthien, Zlawsh de farkady,
 Buda de Wad, Berwoy de Ozthro, Ladislaus de Wanchuk,
 et Nicolaus filius Dwsa de dampsus: Jurati kenezy de
 districtu Castri haachak, Memorie commendamus presen-
 tium tenore quibus expedit vniuersis Quod cum die consti-
 tuo *in domo regia, In eadem Haachak habita et constructa,*
 causas coram nobis causancium, Judicialiter cōsiderissemus,
 Ladislaus filius Baarb, Sthoyka filius Radul, Barb filius
 eiusdem, Gregorius filius Stanchul, Chomaau, Bathul, pe-
 trus, et dionisius filii Mane, Wana, Mirozlow, Kerezthee filius
 Mane, Stephanus filius Zlowa, Kerezthee filius Musa, Neguman,
 dragmer, et Barbul filii libul, suis, ac fratrum suorum in
 personis, debita cum reuerencia, nostri in medium veniendo
 concordi consilio et assensu, ac voce consona, protulerunt,
 atque fassi sunt in hunc modum Quod licet hactenus
 litis materia, inter ipsos, et Baarb filium Leel, ac Ste-
 phanum filium eiusdem leel necnon Sthanchul filium
 eiusdem Baarb ventilaretur, Tameu ipsi propter bonum
 pacis ut ipsa predicta litis materia Inter ipsos omnino
 sedaretur et postponeretur, medium partem possessionis
 ipsorum Keneziatus, cum omnibus et singulis suis utilitatibus
 minus duobus Iugeribus terre arabilibus, predictis Baarb
 et Stanchul filio eiusdem Baarb necnon Stephano fratri
 eiusdem Baarb, fassi sunt assignando coram nobis, predi-
 cti vero Baarb et Stanchul, necnon Stephanus, ex parte
 litis premissa, predictos Ladislaum et Sthoycam, ac celeros
 fratres ipsorum, commiserunt omnino expeditos et quietos.
 In cuius rei eidens, perpetuamque firmitatem presentes li-
 teras nostras sigillo nostro munimine roboratas datum in
 predicta Hachak in domo regia Anno Domini M^{mo}, q^{mo},
 xvijo Nos igitur peticiones memorati Baarb in ipsius, cete-
 rorumque supranotatorum nominibus, nobis porrectas, Justas
 et legitimas fore agnoscentes, Pro eo tenorem earundem

literarum duodecim Juratorum keneziorum de verbo, ap
verbū presentibū nostris literis similiter patentibū in-
scribi et transsumpmificiendo, eisdem Baarb, Stephano
fratri, et Sthanchul filio eiusdem Baarb, duxinus conceden-
das iusticia suadente datum In Kereszeg In festo beati
augustini Episcopi et confessoris anno domini M° qdring^{mo}
vigesimo qrto.

(Zárlatán pergament darabbal viaszba nyomott kis pecséttel,
melynek köricata a vajda nevét mutatja, kívül későbbi kéz féljegyzése:
Concordia Inter Barb Ztanchywl ac Ladislauum et Ztoykam; coram
duodecim Juratis Hatzakien. Eredetije kis negyedrét hártysán Kendeffy
család iratai között 1424 számmal jelölve.)

6.

I. Ulászló 1443. ápr. 16-án Budán kelt adománylevele,
melyben fölsorolja malomvizi Kende János és fiai: László, Ken-
dris és Miklós; továbbá Kende fia Kendének, mindenjában a
dicső Hunydi János fegyvertársainak és meghitt embereinek
halhatatlan érdemeit, csatákban szerzett babérait. Mindezeknek
némi viszonzásául adományozza a két „oláhos természetű josszú-
got” u. m. Zenthpétetert és Reyét (a mai Szentpéterfaluát és
Recit.)

Commissio propria domini Regis.

Nos Wladislaus dei gracia Hungarie Polonie, Dalma-
cie Croacie etc. Rex Lythwanieque Princeps Supremus et
Heres Russie etc. Memorie commendantes tenore presen-
cium significamus quibus incunbit vniuersis, Quod nos grata
meditacioue pensantes fidelitates et obsequia acceptione digua
fidelium nostrorum Johannis dicti Kende de Malomwyz ac
ladislai, Kendris et Nicolai filiorum eiusdem, necnon Keude
lily Kende, familiarium Fidelis nostri dilecti Magnifici Jo-
hannis de Hunyad per ipsos maiestati nostre post suscep-
tum huius Regni gubernaculum in diversis huius Regni
nostrī expedicionibus et signanter in diversis conflictibus
quos ipse Johannes Wayuoda cum seuissimis Turcis primum
in partibus Transsiluanis prope locum Waskapw ac tandem
A ILLIENYADMEGYEI TÖRT. & RÉG. TARS. ÉVRÖKVVE.

in partibus Transalpiis semper de notabili Tuncorum potencia victorioso trausegit Item in progressibus exercitualibus eiusdem quos Idem post habitos conflictus prescriptos, Primum in Regnum Bulgarie vbi Civitatem Bidunensem cum certa parte Regni Bulgarie dicioni Turcorum pretectorum subiecta, igne consumpmi et vastari fecit, ac nouissime in Regnum Rascie vbi modo simili notabilis oppressio, eisdem emulis nostrorum manibus illata existit habitis, et fere in omnibus exercitualibus expeditionibus quas ipse Waynoda noster contra prefatos Turcos habuit, lateri suo adherendo, cum sincera denotione animi firma constancia et solicitudine continua, exhibitis et impensis, *Possessiones nostras Valachicas* Zenthpeter et Reye vocatas in Comitatu de Huuyad habitas Simulcum cunctis suis utilitatibus et pertiencyis quibuslibet, Puta terris arabilibus cultis et incultis agris pratis pascuis Silvis Nemoribus Rubetis Montibus vallibus vineis vinearum promontorys Aquis fluuys piscinis piscaturis aquarumque decursibus, necnon Molendinis et locis Molen-dinorum Ac generaliter quamlibet utilitatum et pertinentiarum suarum integritatibus quoniam nomine vocitatis, sub earum veris metis et antiquis, de manibus nostris Regis sub illis condicionibus et seruicys quibus alie possessiones similes in partibus eisdem ex collacione Regia conseruantur memorato Johanni dicto Kendo, ac prefatis Ladislao Kendris et Nicolao filiis eiusdem, necnon Kende filio Kende de Malomwyz et per eos demetrio filio Hythemre ad possessio-nem Zenthpeter pretactum dumtaxat ipsorumque heredibus et posteritatibus vniuersis, dedimus donauimus et contulimus ymmo damus donamus et conferimus Jure perpetuo et Irrenoc-biliter possidendas tenendas pariter et habendas Salvo Juro alieno Harum nostrarum vigore et testimonio litterarum me-diente Quas in formam nostri privilegii redigifaciemus dum nobis in specie fuerint reportate Datum Bude feria tercia proxi-ma post dominicam Ramispulmarum Anno domini Millesimo Quadragesimo Quadragesimotercio.

(Sírveg alatt a többi viszonyal lenyomott pecsét teljesen lemlál-tott, helyén a szók tüzeck szembe: *commissio propria domini Regis. Ereditatis nagy negyedrétű hártyán.*)

7.

Hunyadi János kormányzónak Várhelyen 1451. május 9-én kelt mentesítő levele s parancsa, mely által Kende fia Jánosnak és ennek fiainak összes birtokaik v. m. Malomvíz s Uncsukfalva, Szentpéterfalva és Rea után addig szedetni szokott Quinquagesimát elengedi, s így oma jósorágokat szabid tulajdonná teszi.

Nos Johannes de Hwnyad Regni Hungarie Gubernator Memorie commendamus tenore presenciam Significantes quibus expedit vniuersis Quod nos consideratis et in memoriam nostri renocatis multimodis fidelitatibus et fidelium seruiorum gratuitis meritis et sinceris complacencys Egregiorum Johannis fily Kende necnon Ladislai et Kenderes filiorum pretacti Johannis de Malomwyz qnibus ipsi sub locorum et temporum varietate Sacre Regni Hungarie Coroue et ex post nobis studuerunt complacere vniuersos prouentus Quinquagesimales tam Regie maiestati et Wayuode Transsiluanensi, quam eciam Archiepiscopo Strigoniensi de possessionibus et porcionibus possessionarys ipsorum puta Malomwyz auditam cum pertinencys eiusdem necnon Wan-choukfalwa, Zenthpeterfalwa Galacz et Rey vocatarum eorundem Johannis fily Kende necnon hadislai et Kenderes filiorum prefati Johannis pertinencium debentes, eisdem Johanni fily Kende necnon Ladislao et Kenderes filiorum eiusdem Johannis Ipsorumque Hereditibns et posteritatibus vniuersis iuperpetuum duximus relaxandos et remittendos ymmo relaxamus et remittimus presencium per vigorom Quocirca vobis vniuersis dicatoribus et exactoribus huiusmodi prouentuum Quinquagesimalium presentibus et futuris preseucium noticiam habitaris firmissime precipimus et mandamus quateuns presentibus prefatos Johannem filium Kende ac Ladislauum et Kenderes filios eiusdem Johannis ipsorumque Heredes et posteritates vniuersos ad dandos et Solueudos de supradictis eorum possessionibus et porcionibus possessionarys huiusmodi prouentus Quinquagesimales arctare et compellere rationeque non solucionis, eorundem, in profatis possessionibus porcionibnque possa-

sionary, necnon rebus et bonis eorundem quibusuis impeditre molestare seu quoque dampnificare nullatenus presunmat nec sita ausi modo aliquali Aliud non facturi presentes post earum lectures reddi Jubemus presentanti Datum in Warbel die dominico proximo post festum beati Stanislai martiris Anno domini Mcccc^o lxx primo.

(Zárlatán vörös visszabba lezajomott pecsét nyomai. Eredetileg hártyán, nyílt alakban.)

8.

II. Uldozó 1494. szep. 3 N.-Szebenben kelt mentesítő levelő, mely által a Hátszeg vidékén lakó s mdr. nemessé lett urgy pdr. állapotban levő lakosság s oláhság által addig fizetni szokott ötvenedöt, nevezetesen annak fejében szedett 200 juhot elengedi s csupán a 600 ezüst mdrka fizetését tartja fenn tövábbra is.

*Nos Wladislans dei gracia Rex Hungarie ect.
necnon Marchio Morauio etc. Memorie commendamus tenoro
presentium significantes quibus expedit vniuersis, Quod nos
cum ad nonnullorum fidelium nostrorum humillime suppli-
cationis instanciam per eos pro parte vniuersorum Nobil-
ium et Walachorum districtus Haczak nostre propterea
porrecte Majestati, tum vero consideratis fidelitate et serui-
cys eorundem que ydem circa defensionem huius Regni
contra Thurcos a plerisque iam annis exhibuerunt et que
eciam deinceps continue facere habent eisdem vniuersis
Nobilibus et Walachis predicti districtus Haczak, illas du-
centas oues quas ipsi nobis et Successoribus nostris Regi-
bus Racione Quinquagesime de medio ipsorum solnere obli-
gantur, si ot in quantum istas tantummodo ducentas et
non plures oues nobis, Racione eiusdem Quinquagesime
sive ex privilegys ipsorum sive alys evidentissimis docu-
mentis solnere debere comperti fuerint, imperpetuum duxi-
mus gracie remittendum et relaxandum, Ita tamen ot
hac condicione, Quod ydeni vniuersi Nobiles et Walachi
illas Sexaginta Murens argenti, quas ultra illas ducentas*

oues, nobis et fisco nostro Regio Racione dicto Quinquagesime more antiquo soluere obligantur, tempore suo pleuarie et sine illa difficultate nobis et hominibus nostris ad id deputandis, deinceps semper soluere debeant et teneantur, Imo Remittimus et relaxamus presenciam per vigorem, Quocirca robis fidelibus nostris Wnywodis vel vice-waywodis, uecnou dicatoribus, et exactoribus prefatis Quidquagesime nostre, pro tempore constitutis, presentes vienris, harum serie firmissime committimus et mandamus, Aliud habore uolentes, quatenus a modo imperpetnum, de prefatis Nobilibus et Walachis dicti districtus Haczak, presentibus et futuris, Racione Quinquagesime nostre non amplius quam predictas Sexagiuta Marcas Argenti exigere et extorquere presumatis, dictas vero ducentas oues, Si et in quantum ut premisimus ydem Nobiles et Walachy pro huiusmodi Quinquagesima non plures quam ipsae ducentas oues nobis ab antiquo soluere debere comperti fuerint, eisdem modis omnibus relaxare et remittere relaxarique et remittifacere debeatis et teneamini. Neo eosdem propter non solucionem huiusmodi ducentarum ouium in personis rebusque et Bonis ipsorum quibusvis impedire turbare seu aliter quouismodo contra formam promisse nostre graciee Relaxacionis vlo unquam tempore molestare, nudeatis, Gracie nostre sub obtentu. Presentes vero quas Secreto Sigillo nostro quo ut Rex Hungarie vtimur impudenti communiri fecimus post earum lecturam semper reddi iubemus presentanti, Datum in Ciuitate nostra Cibiniensi feria quarta proxima post festum beati Egidy Abbatis, Anno domini Millesimo Quadragesimo Nouagesimo Quarto, Regnum nostrorum Hungarie etc. Anno quarto, Bohemie vero Vigesimo Quarto.

Ad Relacionem Reuerendissimi domini Sigismundi Episcopi Q. Thesaurary.

(A fehér és rózsaszín színesen örökké függőt pezsdít lezártult összesszett. Hátlapon: Regestrata 1494 folio CXXVII Eredetileg kisebb alakú lárgyán, ogyásban szép dönbölű lakk belükkel írva.)

Az oláhok letelepedése Déván.

Felolvasva Déván az 1882.-nov. 2.-dn tartott udvarias ülésen

Szöts Sándor.

Nagy munkához fogna, ki ez idő szerint Déva város monographiáját akarná megírni. Pedig azt hiszem, hogy társulatunk minden egyes tagja nagy örömmel venné, ha megyénk ezen nevezetes helyének, századokon át metropolisnak történetéről, úgy politikai és culturális, mint nemzetiségi és interconfessionális tekintetben az eddiginél kimerítőbb és biztosabb adatokat nyerhetne, s még inkább, ha ennek történetét egy rendszeres munkában összefoglalva és kidolgozva láthatná. Amde rendszeres történelmi munkát irni, mig az ehez szükséges adatok összegyűjtve nincsenek, merő képtelenség. Sok követ, téglát, fát, meszet, porondot, egy szóval sok anyagot kell összehordani, mielőtt a tervezett épület emeléséhez avagy csak fundamentumának lerakásához is a sikeres reményével hozzá lehetne kezdeni.

Déva város története még főbb vonásaiban sincs teljesen felderítve, annál kevésbé részletesen feldolgozva. Ami keveset róla idáig tudhatunk, az inkább csak sporadic, egyik-másik történetíróuk nagyobb szabályú műveiben, Magyar és Erdélyország történetéről írt munkáiban látott világot. Az ezekben található adatok azonban oly kevés számauk és oly hézagosak, hogy Dévának még országos szereplését, stratégiai és politikai működését is meglehetősen sűrű fátyol takarja el szemeink elől; egyéb viszonyai pedig, minők: kulturális fejlődése, nemzetiségi és feleke-

zeti klízidelmoi, ipara és kereskedelme, egy szóval: beltörénete még most is egy merőben ismeretlen mező, melyen nemhogy könnyen járható biztos útak, de még volumenynyire vert ösvények is csak itt-ott s nagyon csekély számmal találhatók.

Déva város monographiáját megírni tehát ez idő szerint lehetetlen. Niucsunk összehordva az ehez szükséges anyagok. De a mit a jelen meg nem tehet, megteheti azt a jövő, — s ami egy embernek nagy buzgóság a megfeszített munka mellett sem sikerül, hiszem, hogy sikerülni fog sokak buzgóságának és válvetett erejének. Déva története meg fog iratni. Oly dicső volt, oly kiváló és fontos szerep, minőt Déva játszott századokon át ez országban és megyében, földerítés és kellő méltatás nélkül nem marudhat. A magyar nemzet Geniusza, mely bűszke önérzettel tekintett le egykor a dévai várhegy ormairól a lábával fekvő város és vidék romlatlan szívű s tiszta erkölcsű lakóira; a Hunyadiak, Bethlenek és Rákóczyak szelleme, mely a sziklacsúcs tetejéről kiindulva szabadsúgra és honszentetre buzdítani járt szét a megye összes fini között; és a magyar protestáns egyház védangyalá, mely erős bástyát állított e helyen a hit és lelkismereti szabadságnak, megvesztelethetlen őre és úpolója volt itt mindig a nemzeti nyolv és kultura fejlődésének: támásztani fog bizonyára csúboreket, akik beillesztik a fényses lapot bérchez kis hazánk történetébe intő például a mostani és a jövő nemzedéknak.

Első és fő dolog azonban, összehordani az anyagokat, melyekből a régi nagyság, a dicső múlt a szép épületet összealkotui lehessen. S az anyagok összehordása nem egy ember s nem is az építőmesterek feladata. Szükség van itt egyszerű munkásokra, igénytelen napszámosokra, kik az építés munkájában ez építőmesternek segítsenek. Más szóval: többeknek kell munkába állani a Déva történetére vonatkozó adatokat a levéltárak porlepte fiókjainból összeszegedetni, hogy aztán ezekből egy avatott kéz Déva város monographiáját, mely megyénk és hazánk történetének is nem egy homályos helyére fog világot venni, megirhassan.

Ezen egyszerű igénytelen munkások közé álltam be én is egy évvel ez előtt, minőn a dévai reform. ecclesia régisé-

geinek együtemelyikét, nevezetesen tornyát, templomát s az ezekben található harangokat és epitaphiumokat a „Hunyad-hasúbjai” egy novicius régészstől telhető ügyességgel ismertettem. Mondhatom, uebék muuka volt, nemesak azért, mert „omne iuitum est durum”, hanem azért is, mert oly téren próbáltam utat törni, mely addig merőben járatlan előttew pedig teljesen ismeretlen volt. Tévedtem is bizonyára nem egyben. De hisz épeu azért tömörítettük társulattá, arra hivatvák vezéreiuk, hogy utba igazitsanak, midőn tévedünk s tanácsot adjanak és segítsenek, midőn hiányos ösmeretük s részszerint való tudományunk az avatottak vezetését és gyánuolitúsát igényli.

Erre kérem Önököt, uraim, most is, midőn egy előttem nem kevésbé ismeretlen mezőn, a történelmi adatkutatás mezején kezdett munkásságom egyik gyümölcsét kívánom önöknek miut a hunyadmegyei régészeti és történelmi társulat vál. tagjainak bemutatni. S talán nem követek el indiscretiot, ha megemlítem, hogy Déva történetének kutatására, illetőleg az ecclesián levéltárában levő nagybecsű okmányok feldolgozására Szilágyi Sándor és Szabó Károly nagynevű historicusnuktól nyertem bázditist. De egyuttal meg kell vallanom azt is, hogy nem rendszeres s nem is egy teljes egészet képező muuka ez, melyet e mostai alkalmamal felolvashat szerecsés leszek; csupán egy töredék, de a mely Déva város történeténök megírásához nagy nemzetiségi, mint interconfessionalis tekintetben igen figyelemreméltó adatokat tartalmaz.

Társulatunk érdemes alelnöke a múlt év folyamán tartott egyik értekezésében számos és teljes hitlili eredeti okmányok alapján kétségtelenül kimutatta, hogy oláhi polgártársaiuk abbeli hiedelme, illetőleg némely román történetirőbök az az állítása, mely szerint Hunyadmegye ogész területe oly román föld, ahol uehány századdal ezelőtt a magyarok még bire sem volt, a mesék országáiba tartozik. Régi, az Árpádház idejében kelt okmányokkal bizonyította be, hogy megyénkben 7 vár s 9 várak körül ugyanazon magyarság létezett, mely minden valósziúság szerint már a honfoglaláskor telepedett le ide. Nem érzem magamat bivatottnak a célonra sem tartozik e kérdéshez

hozzá szólani, csak azért említém föl, hogy némi következetést vonjak belőle tárgyainhoz; s hogy tiszta alelnökök ezen állításának igazságához, legalább Dévát illetőleg, én is szolgáltassanak nekünk adatot.

A dévai reform. ecclesia levéltárában található s általában azonval bemutatandó eredeti okmányok minden késéget kizárolag bizonyítják, hogy Déván nem a magyar, hanem az oláh lakosság a venitura elem. Kétszáz hatvanhetven évvel ezelőtt egyetlen olúh sem lakott Déván, hanem a 17. század 2. vagy 3-ik tizedében Bethlen Gábor fejedelem idejében telepedett be ide 4—5 család, melyek azután évről-évre ujabb beköltözések által annyira szaporodtak, hogy már 1640—45 táján templomépitésre kértek s nyertek is engedélyt. Hogy Bethlen Gábor előtt a 16-ik században s előbb a honfoglalásig visszamenőleg Déva lakosságnak ogészben vagy csak részben is olúh lett volna, egyetlen adattal sem bizonyítható. Semmijel, semmi emlék, egyetlen történelni adat sem maradt fenn, amelyből azt lehetne következtetni, hogy Dévát a jelzett idő alatt olúhok lakták volna, — elleukezőleg: minden arra mutat, hogy a város törzsökös lakosságnak a magyar, mely a betelepedni akaró oláhokunk szives készséggel adott kebelében helyet.

Nem egyszer hallottam azt a téves állítást, hogy az oláhok betelepedésére az akkor dévai református pap adott engedélyt. Ezt bajos lenne okmányilag igazolni. Sokkal valószínűbb a gondolom, ez is a valóság, hogy a betelepedést a kir. fiscus engedélyezte, illetőleg ö telepitette be az oláhokat az olyan fiskális területekre, melyekről a magyarok kipusztultak vagy elköltöztek. A református pap csak annyiban olegyedett ez ügybe, amennyiben ez általában valószínűleg érdekelve volt. Ugyanis Déva lakossága a 16. század végén és a 17-ik elején tiszta magyar és kivéve pár kath. családot egytöl-egyig református volt, kik a lakkész fizetéséhez mindenünnél járultak valamivel. A jószágos főemberek s egyházi nemesek pént és terményeket, a szegényebb rendek pedig minukát, nevezetesen 2 napszámot prae-stáltak a papnak, melyet azúban pénzzel meg lehetett váltni. A magyar családok kipusztulása vagy elköltözés és

helyükre oláhok telepítése tehát a reformatus papnak érzékeny anyagi veszteséget okozott volna, ha a magyar családok által lakott s birt fiscalis sessiók után járó jövedelme a megváltozott körülmények szerint kellően nem biztosítatik. Ez a pap kérelmére biztosítatott is egy fejedelmi rendelettel, melyben meghagyatik, hogy minden Dévére költözött oláh, ki egy sessiót bir, vagy „két napi kaszálást vagy 50 dénárt tartozik adni a magyar papnak.” Néhai elődöm tehát sem kezdeményező, sem közreműködő nem volt e telepítési ügyben, hanem csak belenyugodott a kir. fiscus által teremtett új helyzetbe s igyekezett a telepítés által veszélyeztetett parochialis jövedelmet biztosítani.

De már annak ő volt, ha nem is egyedüli, de minden esetre legföbb faktora, hogy a betelepitett s az új meg új beköltözések által jelentékenyen megszaporodott oláhok 1640—45 körül templomhelyet nyerhettek, miáltal a „graci rituson levő oláhok” — ahogy egy később kori okmányban neveztetnek — ecclesiávn, tehát egy organice szervezett társasággú tömörültek, mely nemcsak hitüknek és nyelvüknek biztosított védelmet, hanem nemzeti aspirációknak is a törvény korlátai között szabad tért ougedett. Jellemző egyébiránt az akkori idők és viszonyokra, hogy reverendus ac clarissimus Sóti János uram, ki dévai parochus és a húuyad-zarándi tractus seniora (esperesc) volt, minden feltételek mellett adott az oláh atyafiaunk templomhelyet. A reformatus temetőnk egy részét ugyanis, — hol a görög keletieknek ma is fenáll egy meglehetős ép állapotban levő tornynk — oly conditiók mellett adta oda templomépítés céljából az oláhoinknak, hogy ezek Pro I^{mo} templom s parochia (t. i. a ref. templom és parochia) körül egyenlöképen munkálódjauk a reformátusokkal; II^{do} hogy predikátoruk, mesterük, harangozóuk és órásnak ugy fizessék, mint a mieink; III^{-o} kereszttel se halotthoz, so másnávú ne járjanak; IV^{lo} harangoget vagy tókát ne tartsonak; V^{lo} a mi harangozásunk előtt soha ne harangozzanak, s végül VI^{lo} hogy a várossal mindenekben egyetértsenek.”

Ily feltételek alatt templomhelyet nyerve az oláhok csakkamar fel is építették templomukat, mely azonban

kevés idő mulva, 1650. körül leégett. A leégés alkalmat szolgáltatott a szerződés megújítására, de a mikor a már említett feltételeken seinini nemű változtatás nem történt.

Enek daczúra azonban, úgylátszik, az oláh atyafunk nem azért léptek a magyar pappal szerződére, hogy annak pontjait hűségesen megtartsák, mert évről-évre megújul a panasz, hogy kötelezettségeiknek nem tesznek eleget, ugy annyira, hogy a fejedelem szigorú parancsával kellett őket a szerződés megtartására kényszeríteni. Apafi Mihály a kocsárdi táborból 1662. szept. 19-éről saját kezű aláírásával és pecsétjével ellátott következő parancsot küldé Udvárhelyi Jánosnak a fehérvári vár kapitányának, és a dévai fiscale dominium tiszteinek s mindeneknek a kiket illet és a jövőben illetni fog: „Michael Apafi Dei Gratia Princeps Transylvaniae — etc. Dévai praedikátorunk Tiszteletes Szentgyörgyi Dávid uram jelenté alázatosan, hogy eleitül fogva az Déván lakó oláhok az magyar Praedikátoroknak két-két napi kaszálást szoktak volt annatáin, annak kívánt idejében praestálni, vagy az helyett ötvenötven pént adni capitátiim, melyet mivel az elmaradt háborus időkben az alkalmatlanság miatt nem praestaltattak vellek, most is az Praedicator kivánságára meghcselékedni nem akarnák. Annak felette az oláh papok crucíukat csináltatúnak és nemely nemes asszonyokkal is Gyermeket halálára tort csináltatva holmi babonázással élünekn és egyéb keresztyéniségh ellen való dolgokat is uszpálnának. Igy lévén azért az dologb, hűségeknek kegyelmessen és igen serio parancsoljuk: Dévai oláh jobbágyinkkal és egyéb ott való oláh lakosokkal vagy az két-két napi kaszálist praestálása vagy az ötvenötven péntnek capitátiim megadására a modó in posterum elebbem szokások szerint reá kényszerítse minden uton-módou. Az oláh bagyoknak vagy papoknak semminemű aféle babonás ceremoniát, crucizást, torozást s abbau való babonázást és semmi egyéb Isten igéjével és keresztemi szokással ellenkező ritusokat tervezni ne engedjen, mivel az Christussal az Béliül edgyütt nem lakhatik.”

De e parancsolat sem szüntette meg a bajt. 1679. Julius 19-én Gyula-Fehérvárról újabb rendeletet küld a feje-

dolom. Hunyadmegye fő- és alispáujához, s más tiszteihez és Déva minden rendű lakóihoz, melyben többek között ezeket irja: „Tiszteletes Tophaeus Mihály uramuak, Erdélyi ditioukbeli reformata Ecclesiáink Püspökjének és udvari Praedicatorunknak alázatos jelentéséből értjük: minemű fogyatkozások légyenek Dévai városunkban az Ecclesiáunk és egyházi szolgákuak ugymint Praedicatoruk, scholamesternek, órásunk és harangozónak részéről: hogy tudnillik azon városunknak régenteri lakosai mind magyarok lévén, amely fizetések azuktól azon meghirt szolgákuak rendszerént járt volna, azt a mostani oláh és egyéb vallást követő successorok vel in toto vel in parte magna tollök eltartották és vonták volna, becsületes Tanács ur hívüknek Tekintetes Nevezetes Naláczy István uramuak eziránt való parancsolatjára vagy igen keveset vagy csak semmit hajt-ván” Sót az oláh és papistica sectát követő vel mesi rend liveinak mind a quarta, mind penig az egy-egfrt és egy-egy köböl bonyandásból magokat teljeségge kivonják. Mivel azért mindezek az Isten törvényivel ellenkező nyilvánvaló sacrilegiumok” etc. kegyelmesen és igen serio paraucsoljuk: hogy a régi dévni magyar lakosok helyébe telepedett oláh és egyébb vallásuk a megirt egyházi szolgákuak fizetésekben semmit is el ne vonjanak, hanem azt in toto annak rendi szerint praestálják.” Tartván kiki magát ez aránt való parancsolatunkhoz: egyébaránt (különböen) bizonyosak legyenek benne, valakik reluctantnak, a várba vitetjük fel és ott usque ad plenam statisfactionem tartatjuk.”

De még ez sem tette meg a kívánt hatást. Az oláh adataink nagy része mit sem akart tudni a magyar papuk, mesternek, órásunk és harangozónak szerződésileg praestálni kellető fizetésekéről, sőt ugy látszik, hogy magna az alap is kétségevonatott, minthogy a szerződési okmány a korábbi húborus és veszedelmes időkben elveszett. Igy történt, hogy az írt fejedelem a következő 1680-ik év októberében egy commissiót küld Dévűre, hogy az oláhoknak a magyar paphoz való viszonyút, illetőleg fizetési kötelezettségeit kitisztázza. A bizottság tagjai voltak: Egregius nobilis Szegedi János, Pelsőczy Barabás és Farkas Mihály

— a fejedelem ő magyusra nagyobb és Nagy Gergely kisebb caucellariájáuk felesküdt írnokai, mint ad hoc kinevezett notáriusok, továbbá Hunyad és Zaránd megye alispánja, fő és vice bírója, esküdtei, assesorai és jegyzői, végül Apácnai Csery Tamás, Ecsedi Pál, Csáki István, Nyárádi Márton, Komlósi János és Dévni Váradi Péter. A bizottság összegyűl és megkezdő működését 1680. November 2-án Déván Farnádi István, Hunyadmegye egyik vice bírájának piaczutcai húzánál — s több napon át végzett működéséről, 45 megesketett és kiballgatott tanul vallomásáról terjedelmes jelentést tesz a fejedelemhez, melyet van szerencsém itt eredetiben és másolatban is bemutatni. E jelentés igen nevezetes és fontos adatokat tartalmaz az oláhok letelepedését és templomépítését illetőleg s különböző figyelemremélő, hogy a fő dologra nézve mind a 45 tanu vallomása teljesen összhangzó. A tanukhoz intézett kérdőpontok, szóról-szóra innen ezek:

„1., Tudod-e bizonyosan, hogy ennek előtte való elmult időben Hunyadvármegyében, Déva városában utcászeriben való sessiókra idvezült Bethlen Gábor és idősbik Rákóczi György akkor méltóságos fejedelmek idejében miután magyarok lakvánu, az magyar papnak, mesternek harangozónak fizettek, melyeken most oláhok laknak, kik is az idő tájban az mesternek, Papnak, harangozónak órásnak szokott fizetéseket megadták, mint az Regius Funduson az szászok között lakó oláhok?

2., Tudod-e bizonyosan az oláhoknak Templomot építeni mikor, kik és micsoda conditiókkal engedtenek? és az Conditókat violálták-e? ha violálták miben violálták? mettől fogva kezdették az mester és harangozó fizetését elvonni?

3., Tudod-e bizonyosan, hogy mikor az új városiak*) közé bevették és beveszik ma is, arra esketik meg egyikre, hogy mindenekben az Városnál egyetértenek? Cum omniibus Circumstantiis?

4., Tudod-e bizonyosan, hogy egy Commissiójában urunk (Apáci fejedelem) is parancsolta volt, hogy az mesternek 25 pént színessenek s a harangozónak is fizesseneck meg?*

*) Jegyzet. Ujvárosnak hívták a mai székely-utcát és a viz utca alsó részét.

A tanú vallomások közül, mint legkimeritőbbeket és fontosabbakat, felolvassam az elsőt és a másodikat.

I. Testis Nobilis Mihael Uzoni Annorum circiter 44, juratus examinansque fatet: *Ad I^{num}* Tudom azt bizonyosan hogy az atyám lévén itt való Praedicator s edczersmiud Esperest, akkor több oláh az egész várossou ötnél vagy hatnál nem volt, azok is az Papnak, mesternek, harangozónak, órásnak ugy fizettek mint az magyarok. Tudom, a Szász székekben, így egy ueháu helyeken, Szászvárosszékben Thordason és Romasson az magyar és szász papnak mint az régen azokon az helyeken lakó magyarok s szászok fizettek, ök is ugy fizetnek nékick, kis Apoldon s Cseperesen Szerdahelyszékben hasoulóképpen. *Ad secundum*. Tudom azt is, hogy azelőtt régen oláh templom nem volt. Azt is tudom bizonyosan, hogy az veszedelemtil fogván szaporodván az oláhság, kezdették elvonni az mester és horangozó fizetését. Azelőtt az Pap híza, schola építésére szintén ugy eljártaak mint az magyarok. Arra is jól emlékezem, hogy egy Fóris Ferencz nevű magyar ember ölt volt meg egy Gurbáu Farkas nevű oláhot, kinek dijában vett volt egy harangot és itt lakó Ohábni Miklós nevű oláhnál emelvén fel az akkor oláhok azon harangot, az Atyám meg nem engedte nekik, hanem levéttette onnan. Az templom építését is, tudom, hogy az oláhoknak egy Sóti János nevű praedicator engedte meg, de micsoda Conditíkkal nem tudom.

II. Testis Nobilis Georgius Barcsai, Annorum 67, juratus examinansque fatet. *Ad I. ^{num}*. Tudom azt bizonyosson, hogy az kérdésben feltött utca szerbeli házhelyeken melyeken most oláhok laknak, mind magyarok laktanak s az magyar papnak, mesternek, harangozónak azokról az helyekről megfizettek, melyekről most is igazság szerint megkellene fizetni; több oláh akkor nem is volt az egész városon ugy vagy öt oláhnál, azok is Bethlen Gábor idejében jöttek ide lakni s azok is egyaránt megfizettek az magyarokkal az Papnak mesterek, harangozónak mint most az Regius Funduson az Szászszékekben sokhelyen lakó oláhok, közelebb Szászvárosszékben Thordason és Romoszon az magyar és szász

Papnak miut annak előtte azokon az helyeken lakó magyarok és szászok fizetnek, ők is az helyről megfizetnek. Ad II. dum. Tudom azt is, hogy az oláhoknak templomot építeni egy Sóti János nevű praedicator engedett olyan conditíóval, hogy ők is az magyar papnak, mesternek és harangozónak egyaránt fizessék az magyarokkal; de most sem bázát, sem bort, sem fát azokról az helyekről az oláhok nem adnak. Azt is tudom, hogy szintén ugy elmentenek a Paphíza vagy Schola építésére az oláhok, mint az magyarok, csak az háborúságtól fogva nem kezdettek fizetni a mesternek és harangozónak. Az háborúságkor hogy az oláhok templomát elégíték volt, Komáromi uram (akkori ref. pap) is ugy engedte meg építeni nékiek, hogy az magyar Scholára, Paphízához dolgozni elmenjenek s szintén ugy fizessék nékiek mint az előtt. Azt is tudom bizonyosan, hogy mikor egy Gurbán Farkast megölt volt Fóris Ferencz, az piaczon az templom előtt ugy engedtek volt meg nékie az atyai, hogy vegyen egy harangot az oláhok számára, melyet meg is vett volt és az Ohábai Miklós házáinál fel is emelték volt, de Uzoni Boldizsár nevű akkori dévai Prædicator s egyszersmind Esperest meg nem engedte, hogy vele harangozzanak, hanem levétette. Oda kezdett volt az oláh pap járni az Ohábai Miklós házához, de megtudván Uzoni Boldizsár ur, megintené neki, hogy oda ne járjon, mert kiüzeni a városból. Azután egy darab ideig nem is járt ide.

A többi tanunk a fentebbeket szintén igazolják, de hozzá teszik, hogy az ujvárosiak, mikor az oláhokat bevezetik, megeskülik, hogy velek mindenben egyetértsenek, továbbá, hogy emlitett fejedelmi parancs a scholamester és harangozó fizetésének megadása iránt előtök is tudva van.

Jellomzó a 42. tanu, Nobilis Thoinas Petki, Decurio Praesidiornum Arcis Devniensis — vallomása, ki ezt mondja: „Nem tudom, adtak-e az oláhoknak templomot vagy nem, conditioját is nem tudom, de tudom bizonyosan, hogy egy Máris Péter nevű ember meghalt s eltemették. az test előtt keresztes zászlót emeltek s keresztet vittek.”

Egyezővel a tanunk vallomása által bo lett bizonyítva, hogy az oláhok a 17. század első felében telepedtek Dévára;

s hogy 1640—45 körtől, az akkori reformatus pap Sóti János adott uekik templomhelyet, oly feltétel alatt, hogy a ref. ecclesia terheit a reformátusokkal egyenlő mértékben hordozzák, s hogy semmit is a magyar pap és ecclesia praejudiciumára ne cselekedjenek; be lett bizonyítva tovább, hogy az oláh atyafiak kötelezettségeiket — ugyszólva következetesen megszegtek, a conditiokat violálták ugy anynyira, hogy a ref. papnak a fejedelem közbelépését kellett igénybe venni, aki nem is készt őt szerződésen alapuló jogaiban, valahányszor az oláhok által megtámadtatott vagy violáltatott, hatalmasan védelmezni és megtartani.

Erdély önállóságának megazsántével, közjogi helyzetének változásával azonban megváltoztak Déva interconfessionalis viszonyai is. Az addig praedominans, mondhatni egyedül privilegizált, a nemzeti fejedelmek által különösen kegyelt reformata ecclesia, a Habsburg dynastia által inaugurált katholikus és német irányzat befolyása alatt hovatovább gyöngült, erőtlenedett, mik a görög keleti egyház, daczára az unio erőszakos forszirozássának, folyvást erősüdött nemcsak, hanem, mint alább látni fogjuk magának a császári kormánynak kegyét, pártfogását is kieszközölte.

De lássuk előbb a ref. ecclesiának a gör. keleti ecclesiával folytatott küzdelmeit. Elősröltam fontebb azokat a conditiókat, melyek alatt Sóti János dévai ref. praedicator és esperes az oláhoknak templomot építeni megeugédte, — kikötvén a többek között, hogy a reformatusok reggeli harangozása előtt semmi szín alatt ne harangozzunk. Ez természetesen igen kellemetlen megszorítás volt a graci rituson levő oláhokra nézve. El is követtek minden től megváltoztatása, illetőleg kijáratására, főleg, miután a kálvinista szellemű magyar nemzeti kormányt az osztrák császári ház által creált katholikus német és más nemzeti generálisok és biztosok váltották fel, kiknek támogatását vagy legalább elnémítését inkább remélhették.

1694-ben a dévai ref. ecclesia következő alázatos supplicatióval járult nemes Hunyadvármegyéhez. „Alúzton-san jelentjük nagyságoknak a kegyelmeteknek, hogy . . . némely nyugtalan elméjű jövővény oláhok az elmult összel mostani püspök Theophilus uramát addig üzentökélték, hogy

praejudiciumunkra hajnalban harangoztatott δ kigyeleme, melyről bőcsületes atyúmsini által requirálva micsoda vélasz jött, hiteles attestatiojokból kitetszik. Annakutána is requirált δ kegyelme levelével sub dato 24 Decembris 1693, melyrevaló választételeinkben a nemes országra relegáltunk. Tiszteletes Ref. Püspök Veszprémi István úr is látva igazságunkat, panaszolt sub dato 3 Januarii 1694, hogy semmilyen se engedgyűlik. Ezeket is értésőkre adánk; mégis egy netánya gonosz emberek: Kerekes, Novák, Fazekas Gyiknl enm adjunctis 16 Januarii az hajnali harangozást elkövették, sőt continálták volna is, ha papjok nem resistált volna, melyért admoneáltatván, bőcsületes paedicator Körtvélyessi Gyögy és Curator Barcon István atyánkflait igaza-gnukkal Nagyságtok a kegyelmetek eleiben bocsátottuk, hogy dolgainkat coram latius declarálják. Kérjük azért Nagyságtokat a kegyelmeteket in aliorum exemplum serio, a prae-nominált háboruságszerzőköt büntesse meg, hogy miattok emberhalál ne következzék a igazaágank meg ne rontassék, Nagyságtok a kegyemetek Nagy jóakaratját alázatosan megszolgáljuk.*

E supplicationak lett is a pedig az oláhok által kívánt eredménye, ami egyfelől az akkor ref. püspök engedékenységének és Hunyadmegye akkor főispánja Nalárczi Lajos tapisztatos eljárásának köszönhető.

A főispán ugyanis minden huzavona a halasztás nélkül alig 10 nap olteltével megidézte magához Bébolnára a dévai ref. és görög keleti ecclesiának papjait, curatorait és tekin-télyesebb tagjait, nemkülömben ezen háboruságot szerzett nyngtalan elméjű oláhokat, kik is 1694 febr. 2-án valamennyien megjelouvón, előtte békességre a illetőleg újabb szerződésre léptek, mely aztán csakhamar a református és a görög keleti püspök által is alírátván, teljes érvényű contractusá vált. — Előszörül a régebbi szerződés minden pontjait, így folytatják békességlevelőket: . De mivel az megirt oláh ecclesiu résziről ozon specificált punctumok sok részben inegyháborítattak: azórt azon Reformato ecclesiának Com-membrumitól penes Querelam ad Justitiam provocáltatván oom praescituhonorabilis Dni Theophili universarum Ecclesia-rum valachiarum in Transsylvania Superintendens, így al-A HUNYADMEGYEI TÖRT. ÉS RÉGI. TÁRS. ÉVKÖNYVE.

kottanak meg: hogy a feun megirt punctumok in omnibus articulis in vigore maradjanak, excepto, hogy a megirt oláh püspök ur instantiájára és interpositiojára az 5-ik punctum tolláltatott és condonáltatott, hogy hajnalokban, reggelken, mikor akornak, a ref. Ecclesiának harangozása előtt harangozhatnak; de caeteris a többet, ha vagy in toto vel in aliqua saltem parte-violálnák, vagy megtartani nem akarnák, tehát mind két részről száz vert arany legyeu a vinculum, az is in bona liga, melyet a pars persistens a meg nem álló félen, vigore saltem praesentium ezen nemes vármegyének egyik vice Ispánja, Fő vngy vice szolgabirája által irremissibiliter exequaltathasson, toties-quoties, ott a hol, ugy amint és akkor a mikor akarja, exclusis omnibus Juridicis remediis, pacis, belli, messis, Vindemiarum ac aliorum quorumvis Juristitiorum temporum vicissitudinibus exceptiōnibus Cautelis vel Cavillis. Etc." Aláírva: Nalátszi Lajos, Nalátszi Gergely, Földvéri Gergely, Bogárfalvi Imre. Továbbá Veszprémi István református püspök, Theophilos Vladike és még egy oláh pap által.

Ezzel ez az ominosus harangozási ügy tisztába lett hozva; a dévai reformatus papok ez röjabban szerződéshez híven, nem követelték többé a harangozás eltiltásának vagy megengedésének jogát. De az oláh atyafiaik ügylátszik, ezután sem teljesítették a ref. pappal és ecclesiával szemben fennállott s most újabban, püspökük által is megerősített kötelezettségeiket. Bizonyítja ezt az a körülmény, hogy a ref. pap a bábolnai oláh esperestől cyrill betűkkel írott oláh szövegű nyilatkozatot vesz, melyet szükség esetén a dévai oláhoknak és a batóságoknak felmutathasson s ennek alapján követeléseit felhajtathassa. E nyilatkozat magyar nyelven — egy igen tiszta oláh barátom fordítása szerint — így hangzik: „Meghagyom, hogy a dévainak tartsák meg az alkut, mely volt ezelőtt az esperessel és a várossal. És megengedtettem, hogy a harangot húzzák reggel hét órakor az alkut szerint, melyet kötöttek ő kegyelmők, valamint hogy az alkut a ki megszegi, száz aranyban marasztaltatik el. Tudtul adjuk ezt mindenkinek, hogy tudja. Irtam János, bábolnai esperes." Datuma olvashatlan. A levél alján mintegy címzettel ez van írva: „Adaszék tisztelettel a dévai esperes urnak."

A XVIII. század első évében új oldalról, nevezetesen a katholikusok részéről tétetik kísérlet a dévai ref. pap és az oláhok között fennállott s csak néhány évvel ezelőtt újólag megerősített szerződés megbontására. Ugyanis 1701-ben egy Déván tartozkodó franciskanus szerzetes, Pater Francisca, az akkori ref. papot, névszerint Körtvélyessi Györgyöt admoneálta — mint egy kezemnél levő eredeti okmányban olvasható — „super eo, hogy az dévai oláhoktól eddig vött borbéli fizetést ne kérje sőt ne is leválja, mert mellékjek lévén unitusok, Mgos Gróf Apor István urnak és az Mgos commissionak ö nagyságoknak és Tiszteletes Pater Baranyai uramnak irja meg: a miféle resolutioja jön ö Ngtól, ahhoz kell kinek kinek alkalmaztatni magát. Mely dolog felett ex communni consensu dévai ref. lakos uraimék minket (Gorbói Tisza László, Hunyadm. hites assessorá és Ribicei Ribiczey László, Zarándmegye vice ispánja) kérének és bocsátónak el, hogy az dévai lakos oláhok esküdtetítől és curatoraitól kérdenők meg, hogy ez admonitio az ö discursusokból, közönséges conclusumokból és akaratjokból lett-e s ök adták e tenemlitett Franciscanus Pater eleibe és magok közönséges végezésökből recusálnak-e eddigi Contractusok mellett annualim beadott reformatus itt való dévai pap és mester rendes fizetéseknek megadásától? mely mind az politikai, mind pedig az ecclesiastikai praescriptiot is régen eltöltött és az elejek iltro contrahálván az itt lakó oláhokkal, mindenkorban placide minden controversia nélküli magok is annatim praestáltanak.” — Magok előidézvén a dévai oláh ecclesia öreg esküdtiteit, kik az okmányban névszerint fel vanak sorolva, ezek ilyen választ tettek: „Hogy nékiek sem tanácsokkal, sem hírekkel, sem pedig akaratjokból, sem Tiszt. Franciscanus Pater Francisca uram sem prae nominált reformatus Praedicator Tiszt. Körtvélyessi György uramval való szavai nem voltak; ök megirt Pater uramat nem küldötték, erről az dologról ö kegyelmével sem egyszer, sem másikor nem diskuráltak, a félét ö kegyelmére nem biztanak, ök mint eddig, ugy most és ezután is íz eddig observált renddel és usussal, elejektől emaualt contractusok szerint dévai reformatus papunk és mostornuk fizethetnek és fizethetnek tartoznak; Reformatus

urainktól az arányt semmiképpen el nem szakadunk, bacsuk erővel valaki akaratjok ellen őket el nem szánksztja, magok oláh papjoknak pedig ők külön fizetnek. Etc.“

Tett-e Pater Fraucisens ez ügyben felterjesztést a kormányszékhez, vagy nem s ha igen jött-e ovan a ref. pap számára resolutio, adatok hiányában eldönteni nem tudom. Valószínű azonban, hogy ha fölterjesztés tétetett is, a kormányszék nem intézkedett vagy ha iutézkedett is, a következő háborus években foganatosítani nem lebetett, mert a „kuruczjárás“ s a Rákóczi-mozgalmak nagyon elfoglalták úgy a kormányszéket, mint a katonai parancsnokokat, — pár év mulva pedig Rákóczi levéni fejellemmé, ó a dévni ev. ref ecclesia jogait, privilegiumait és dotatiót nemcsak fenntartotta és megerősítette, hanem tekinthető adományokkal és évi járandóságokkal szaporította is.

De Rákóczi leveretése s kivált 1712 után, midőn a jezsuiták Erdélybe ismét behozatták, mikor Déván a bolgárok betelepítése folytán a kath. ecclesia újjá alkottatott, s a kath. püspökség és kúptalan Fehérvárott visszaállítatott s ez nyug a koronányszékre, miut a katonai parancsnokokra hatalmas befolyást kezdett gyakorolni: a dévai ref. ecclesia folytonos megrövidítésekuek és zaklatásoknak lön kitéve, hiába folyamodott a főkormányszékhez, hiába panaszokék a ref. főconsistorium előtt, hiába mutatta ki kétségtelen okmányokkal, — jogainak, javainak, dotatióinak igaz és törvényes alapját: meghallgattatásra nem talált. Sőt az 1715-ik évben elvonanattak a kir. fiskustól járt minden, évenkint mintegy 1000 frtot tevő javadalmi is. Késerves hangon írják ez időtájt az ecclesia tagjai a főconsistoriumnak: „Alázatosan jelentjük Nagyságoknak s kegyelmeiteknek mostani nagy boldogtalauságunkat; noha ezelőtt két praedicatorral, jó tanító mesterrrel, deákokkal, kántorral, órással s két harangozával volt ékes az mi ecclesiánk, miutegy metropoliasa ezen vármegyéinek, de most annyira jutott ügyünk, hogy csak egy praedicatort sem tarthatnuk, melyre nézve Tiszt. Jenei Sámuel uram is kéutelenítetted elmenni közülünk, — az mostani praedicatorunk is semmi-képpen sem subsistálhat közöttünk, ha Nagyságok s ke-

gyelmetek atyai és keresztéyi kötelessége szorint nem ujul utolsó pusztuláshoz közelítő ecclesiánknak orvoslásúhoz.*

Elleuben a róm. kath. és a gör. keleti ecclesiát, melynek unitussá tételeit állhatatosan reméllették s olykor-o-lykor erőszakolták is, különös pártfogásokba vették úgy a Gubernium tagjai, mint kivált a katonai parancsnokok. General Steierville, ki a császár nevében a kath. bolgároknak betelepedést enged s öket anuyi joggal és kiváltsággal rubázza fel, hogy valóságos külön communitást képzettek Déva város kebelében s ki a bolgárok által alkotott zárda részére igen jeleutékony évi járandóságokat biztosított a kir. fiscus terhére, — egyszersiniud a gör. keleti egyházközséget is különös pártfogásbau s kegyes adományokban részeltette „Mostani commendirozó Mgos Generalis Commendaus Grossh. Steierville ö Excelleutiája — mint ez egy levéltáruukban levő okmánybau irra van — gratuiter conferált azon oláh ecclesiának egy fundust, hol magok vallására lerő papjok ugy successoruk békességesen lakozhassanak. Továbbá az oláh egyházfit vagy krisztyiket minden contributiotól és szolgálattól immunítálta, oly szabadságot adván neki, mint volt a ref. egyházfiak.”

Ily körülmenyek között legkevésbé sem lehet csodálkozni, ha az oláh ecclesia tagjai felesőbb pártfogásba bizva s még „Vladicájuktól is assecurátiót véve, kezdették a ref. praedicator és scola mester fizetését elvouni.” Hiába lépnek az 1713-ik esztendőben új egyességre ; hiába obligálják magokat s magok által maradékjaikat, hogy annat mindenn sessiotul adnak a dévai ref. predicatornak 72 dénárt = hetvenkét péntz ; ,hiába kötik ki újból a 100 vert arany vinculumot in bona liga : n batóságok nem nyújtanak többé a tartozások fölhajtására segédkezet. Nemcsak a két-két napirendelést vagy ahelyett az 50—50 péntz capitatum nem praestálták, hanem még a templomhely adásáért magáu jogilag soha kétségbe nem vonható köteles tartozásnit sem teljesítették, kivált 1727 után midőn egy Nagy-Szebenből Ubleiu ulúirással küldött rendelet szerint az iunént említett 1713 iki szerződésben megállapított 72 dénárt, illetőleg 36 krt a dévai katholikus ecclesia fölsegélezésére kellett adniuk. E rendelet

a dévai fiskálo Dominium akkori Provisorához, Petrikovics György höz volt intézve s következőleg hangzik: *Ad sanctam ejusdem informationem de 4-a lunus (Mensis) omnimode omnino approbatur, ut ab existentibus ibidem Catholicae Religioni incorporatis Valachis et quidem e qualibet sessione annuatim provenire solita 36 xrum taxa de facto statim iubinantur et Catholicae ibidem proxime edificandae Ecclesiae appropriantur. Quemadmodum justum et aequum esse existimo, ut ab omnibus ibidem in fundo Fiscalis residentibus hominibus sine discrimine solita Z. L dec. (?) taxa in recognitionem Domini impostorum exigatur. Cibinii 11.-ma Jan. 1727. J. D. Uhlein L. B. ab Audler.*

E rendelet fogánatosítása teljesen megszüntette a viszonyt, mely a dévai oláhok és a ref. ecclesia között közel egy század lefolyásáig fennállott. A korábbi kötelezettségeket a rendelet és az abusus gyökerestől felforgatta s a dévai reform. ecclesia nem is igyekezett többé — hiába is igyekezett volna — a korábbi viszonyokat helyreállítani. III. Károly és Mária Terézia kormánya távol állott attól, hogy egy per emiuentiam magyar és alkotmányoszerető kálvinista gyülekezetet védelmébe vett volna, — ellenkezőleg mindenek előkötött eunek gyöngítésére, s ha lehetett volna, teljes elnyomására. Aztán a kor szellemre is egészen megváltozott. A XIX. század egycsülőséget törekszik valósítani, legalább a törvény előtt minden felkeléstre és honpolgárra nézve. És ez így is van jól. Ez az igazi keresztyéni és helyes politikai álláspont, — a 17—18-ik század ez álláspontot alig ismerte.

Miudazonáltal el kell ismernünk, s ezzel be is végzem értekezésemet — hogy a XVII. század kimagasló nagy fejedelmei: a protestans Bethlen Gábor és az öreg Rákóczi György sokkal több jóakarattal viseltettek az oláhok, úgy is mint nemzet, s úgy is miut vallási selekezet iránt, mint a XVIII. század — sokak által magasztalt katholikus császárai, illetőleg ezeknek kormányai, kik olykor-olykor mutatott kegyeikért az oláh nép egyházi önállóságát és vallási szabadságát kivánták s vették áldozatul. Az uniális törökvesek, a graeci ritushoz ragaszkodó popák ildöztetése, elég bizonyitkül szolgálnak erre nézve.

De másfelől azt is el kell ismerülnk, hogy nagy tájékozatlanságot árulnak el azon oláh historikusok, kik Déva törzsökös lakóiul az oláhokat emlegetik. Azt hiszem, hogy a fentebbiekben elég világosan kímutattam, hogy Déván a 17. század elejéig egyetlen román sem laktott s hogy ide telepedésüköt Bethlen Gábor nagylelkűségeinek, egyházzá szervezkedésüköt pedig a dévai református és a reform. ecclesia szives jó indulatának köszönhetik, mely nélkül aligha helyet foglalhattak volna e város keblében.

Hogy letelepedésük a vallásuk gyakorlása csak bizonyos megszorítások mellett engedtetett meg, az az akkoriviszonyok s jogi fogalmakból természetesen következett — s a kor szelleméből könnyen kimagyarázható.

Én részéről úgy is mint utóda a templomhelyet engedő ref. papnak Rev. ac clarissimus Sóti János uramnak s úgy is miut magyar honpolgár szívemből öröklök, hogy a dévai törzsökös magyar lakosság és a később ide telepedett oláhok minden ~~nagyobb összejöközés nélkül~~ éltek békében egymással e helyen századokon át s élnek mind e mai napig oly példás egyetértésben és kölcsönös szeretetben, mintha más hasonhelyzetű városokunk is becsültetére és előmonyetelére válnék. Adja Isten, hogy ennek utána is így legyen!

A déli harangozásról.

Felolvastalotti az 1881. évi november 2-án tartott választmányi ülésen.

Buda Imre értekezése.

(Kivonat.)

A déli harangozást Hunyadi János 1456. július 21-én kivívott nándorfehérvári fényes diadalának örök emlékezettére rendelte el III. Callixtus pápa; a pápai bulla következtében, délnél először Róma szent Péter templomának harangjai kondultak meg, mit az összes keresztény világ harangzugása viszonozott dicsőítve Hunyadi Jánost és a nándorfehérvári győzelmet. Nevezetes ezen pápai bulla azért is, hogy a konstantinápolyi patriárcha, ki a keleti egyházaknak Rómától való elszakadása után egyetlen egy pápai rendeletet sem foganatosított, ezen bullát elfogadta s a déli harangozást a gör. kel. egyházban elrendelte, sőt még a reformáció is átvette ezt, ámbár a reggeli és estvéli „Ave-Máriára“ való harangozást eltörölte.

E bullának műsolatát értekező előtt Tamási József gyulafelhérvari nagy prépost olvasta fel 1844-ben, e másolatot Tamási a bécsi pázmáneum levéltárából írta ki. Értekező csaknem 30 éve kutat e bullának másodlati példánya után, de eddig minden eredmény nélkül, habár a kath. klerus részéről készséggel támogattatott. Kutatásai közben bejárta az 50-es években Nándorfehérvár és Zimony környékét; a zimonyi vár most már rom, s csak két szobának falazata van meg, ezek egyikében, a Duna felőli szobában halt meg Hunyadi János 1456. aug 11-én, a nándorfehérvári kormányzó Azziz bása állítása szerint, holott a

magyar történetírók szerint Hunyadi érczvén végörája közlekedését, kivánságára egy önépitette kápolnába vitetett, hol jobb létre szenderült.

Értekező, mintán a németíróknak a magyar történelre vonatkozó több nemű ferdítéseiről emlékezik meg, fölhívja a választmányt, hogy az említett bulla másodlati példányának megszerzését kisértse meg; a mi az egyes embernek nem sikerült, az sikerülni fog talán egy történelmi társulatnak.

A dévai reform. gymnasium.

Felolvasta Szöts Sándor az 1882. május hó 29-i ki közigyűlésen.

(Kivonat.)

A dévai ref. egyházközség levéltárában levő okmányokból biztosan arra lehet következtetni, hogy itt Déván a reform. egyház költségén és igazgatása alatt a nemzeti fejedelmekek és egyes tekintélyesebb hunyadmegyei nemesek támogatása mellett több mint egy évszázadon át oly terjedelmű és berendezésű iskola létezett, mely anunk idején a gyulafehérvári, később nagyenyedi, továbbá kolozsvári és marosvásárhelyi reformatus és a nagyszebeni lutheranus főiskolákat kivéve, minden más iskolákkal bátran versenyezhetett, s mely a gymnasium nevet minden tekintetben megérdekelte. Ez iskolának volt hat osztálya; a két felsőbb osztály volt a syntaxis és poesis; már pedig a mellyik iskolában abban az időben hat külön osztály volt, ahol még poesist is tanítottak, s a Rector mellett több segédtanító működött, a mely iskolának a benne tanuló idegen diákok számára egyesek és fejedelmek alumniumokat rendeltek, ahol extraneus tanulók is oktattak: az-az iskola méltán beillett az akkori nagyobb előkészítő iskolák vagy gymnasiumok közé. E gymnasium épülete azon helyen állott, hol jelenleg a ref. olewi népiskola és a nőegylet által fönntartott leányiskola helyiségei vannak. E gymnasium megszűnését Erdély politikai viszonyaiuk megváltozású idézte elő, mert miudazon segedelmek, melyeket a nemzeti fejedelmek s különösen Apaffy Mihály rendeltek az itteni iskolamester és deákok részére a dévai fiscael

Dominium jövedelmeiből évenkint kiadatui: pénzt, buzát, bort, hizott disznót, czipót stb a Habsburgház uralma alatt 1723-ban elvonattak. s többé ki sem adattak, sem kárpótolva nem lettek. Elvészette a dévai iskola 1723-ban azon nagymérvű segedelmet is, mely részére Gyulay Ferencz adománylevele folytán a maros-uémétii udvarból competált, mert Németiben akkor külön papi állomás szerveztetett. Elvészette továbbá a dévai oláhoktól járt 22—22 dénárt is, minthogy egy kormányszéki rendelet szerint köteleztettek az oláhok ez évi járulékokat az épülöben volt róm. kath. templom fölsegélésére fordítani.

De minden veszteségei daczára is fönntartotta volna magát a dévai iskola, ha egy újabb esemény nem következik be; két kanezellista ugyanis, névszerint Kenderesi József és Székely Elek a „méltóságos fiscalis Direktor úr rendeletére” 1774. március 19-én, „midőn több executiókat is vittek volna itt végbe, minekutána gróf Bánffy Dénesné Barcsay Ágnes asszony udvarát elfoglalták, egy vagy két ember szavára, azon okból, hogy a ref. scola is az udvarból szakadott volna ki valaha, ezt is elfoglalták, anélkül, hogy az elfoglalt scola fundusáért az ecclézsia előjárói törvénybe hivattak, vagy executióra certificáltattak volna.” Az ecclézsia akkori curatora, Balia Sámuel, azonnal erélyes lépéseket tett az iskola visszabocsátása érdekében; s legnagyobb részben az ő érdeme, hogy a lefoglalt iskola egy negyed év mulva visszaadásra került. Az iskola újból megnyittatott ugyan, de a bezáratás folytán elnéptelenedvén, előbbi nagyságát, virágzását többé soha vissza nem nyerhette.

A hunyadmegyei népiskolák főképen nyelvi és nemzetiségi szempontból.

Felolvasta Réthi Lajos az 1882-dik évi febr. 2-án tartott választmányi ülésen.

(Kivonat.)

Hunyadmegyének az 1880-iki népszámlálás szerint van 248,468 lakosa, 7 hiján épen tízezerrel kevesebb mint azelőtt 10 esztendővel volt. Az erdélyi 15 megye közül

szaporodott a népség: nagy mértékben Csíkmegye, közepesen Brassómegye és kismértékben Udvarhelymegye területén; az apadás tehát a többi 12 megyére esik, legnagyobb Szolnok-Dobokára, Alsó-Fejérre és Hunyadra.

Hunyadmegye területén az 188%, tanévi népoktatási statisztika szerint 29,642 tanköteles, azaz 6—12 és 13—15 éves korban levő gyermek számítatott. Kerek számban ez a lakosságnak 12%-a. Ez csekély százalék; a tankötelesek száma megyénkben nagyobb is, csak hogy az összeirás sok bajjal és veszédséggel jár. Moga az anyakönyvvezetés is nagyon bizonytalán még a mi kicsiny szétszort és szegényes községeinkben. Olykor évekig vannak üresedésben a papi állomások a jövedelem csekélysége miatt. Olykor, főkép régebben, sok olyan papot alkazmaztak, a kiktöl előképzettségök után nem is lehetett megkövetelni a rendszeres írásbeli, értelmi munkát. A szülöttek egyrészt akárhány helyen be sem írták, az elhadtak felől nyilvántartást nem vezettek. A tankötelesek kimutatásában kiürják a meghaltakat és elköltözetteket, s nem irnak ki sokat, aki él és ott lakik tényleg a község területén. Hogy kisebb községet ne említsek, így történt az idén a szászvárosi görög keletieknél. Hogy milyen hiányos és bizonytalan a községi előljáróság által eszközölt összeirása a tanköteleseknek, bizonyítja Petrozsényból a deákányai gyarmat esete. Onnan az előljáróság a szolgabiró kezén keresztül és ellenőrizése mellett ismételve jelentette az idén, hogy a tanköteles korban lévők száma a telepen 111; az iskolába azonban fel van adva 177, a kik mind a telepen laknak s mind belül vannak a tanköteles koron. Nagyobb épülésre még a tanítók saját tapasztalataik alapján azt jelentik, hogy a feladottakon kívül még legalább 100 tanköteles gyermek lézeng ottan minden oktatás nélkül. No hát ez a 177 iskolába járó s a 100-ig való iskola kerülő mind abból a 111 tankötelesből telik ki.

A megye területén levő 311 iskola közül magyar tananyelvű volt 48, német 2, tiszta román 239, német magyar 5, a többi 16 olyan, a melyekben a román mellett oly mértékben tanítatott a magyar nyelv, hogy második tanúnyelvnek volt tekinthető. Egyben, a szászvárosi iparos ta-

nonczok esti iskolájában, tanítottak mind a három nyelven magyarul, németül, románul. A 48 tiszta magyar nyelvű közül volt 21 állami, 7 rómi. kath., 12 helv. hitv., 4 községi, 3 kiucstári és 1, a dévai leányiskola, a hunyadmegyei nőegylet által fenntartott társulati magán iskola. — Tiszta németnyelvűek csak a szászvárosi és romoszi evang. iskolák. Német-magyar nyelvűek a hondoli és a boiczai róm. kath. iskolák, a brassói bányatársulat által Petrozsényben és Kalánban fenntartott két iskola és a bányászati szakiskola Nagy-Ágon. Román-magyar nyelvűek leginkább a Sztrigy völgyén államsegélylyel fenntartatott iskolák a melyekben a rendszeresen és sikkerrel tanittatik a magyar nyelv, s a melyekben magyar gyermekek egészen magyar oktatásban részesülnek. — A román tannyelvű iskolák közül 31 a görög katholikusoké. Csekély kivétellel Hátszeg vidékén és a Zsily völgyben fekszenek. Egyével több tanítója egynek sincs; kizárolag a nép által tartatnak feun és szegényes viszonyokkal küzdenek; az egyházi hatóság azonban nagy igyekezettel működik fejlesztésükön, elismerésre méltó módon törekszik a törvény követelményeinek betöltésére. Görög keleti népiskola a megye minden vidékén található; összesen 201 van. Minőségükre nézve igen nagyon különböznek egymástól: mert mig a dobrai brádi, szászvárosi mellett 3—3 tiszteességesen javadalmazott tanító jól felszerelt termekben működik, ehhez a felekezethez tartozik az a sok szegényes, igazán csak jobb hiában tűrt iskola is, a melyekben a tanítói fizetés lessáll 30 forintig, tanszobánl valamely lakszoba használtatik s a taneszköz gyűjtemény gyakran nem áll egyébből egy fekete táblánál. Hét román iskolát tart fenn megyéinkben az I. román határőrezred ruházati alapja; ezeknek mindegyike jól van felszerelve és rendben tartva; alkalmas épületekben, kellő fölöszereléssel, okleveles tanítókkal. Tanításban a törvényekhez és miniszteri tantervhöz kifogástalanul rugoszkodnak; a magyar nyelvet teljes igyekezettel és minden dugyobb sikkerrel tanítják.

Iskolába járt Hunyadmegye területén az 1880—81-k i tanévben 20,148 gyermek. Ezek közül összesen magyar nemzetiségűnek jegyeztetett 1566, németnek 868, románi-

nak 17,703, egyébnek 11. Vallás szerint: róm. kath. 1379, helv. hitv. 723, ágostai 225, unitárius 1, Mózes vallású 115, gör. kath. 3574, gör. keleti 14,131.

Sok nem magyar ajku gyermek látogatja a tiszta magyar iskolákat, u. m. román 1600, német 400. Határozott tény, hogy a hunyadmegyei tiszta magyar tannyelvű iskolákban román anyanyelvű gyermek több jár, mint magyar. Ószinte örömmel jegyzem fel, hogy én Hunyadmegye népénnél ellenszenvvel a magyar nyelv iránt nem találkoztam, igen azonban gyakran annak elsajátítására irányzott bázisú törekvéssel.

A megye területén működött összesen 353 tanító, a kik közül 164 még mindig képesítetlen volt. Ezek legnagyobb részint azokban a szegény felekezeti iskolákban működtek, a melyekhez a jövedelem csekély volta miatt nem lehet képesített tanítókat kapni. A 311 iskolának összes kiadása tett 92 ezer forintot; ebbe az iskolai tulajdonból képező tantermek, és tanítói lakások pénzértéke nincs belészámítva.

Ez a kép, tisztelt választmány, a melyet megyénk nemzetiségi viszonyairól főkép a népiskolai statisztika alapján vázoltam, különböző szempontból tekintve, lehet örvendetes vagy lehangoló; én arra törekedtem, hogy hű és igaz legyen. Gondolom, hogy nem volt helyén kívül felmutatnom ebben a társaságban, a mely a megye minden irányú megismérését és megismeretét tette nemes feladatává. A mely feladatnak mentől tökéletesebb megoldására segítse az isten!

Hunyadmegyei adalékok a bankódevalváció történetéhez.

Felolvasta König Pál az 1882. évi május hónap 29-én tartott könygvölgyben.

(Kivonat.)

A francia forradalom ellen folytatott harczok az osztrák örökös tartományok és Magyarország anyagi erejét már a múlt század végén teljesen felemészтvén, a lunevillei béke után mulhatlanul goudoskodni kellett volna jól megfontolt, a péntigyi élet minden ágát felülelő és győ-

kereszen megjavító és átalakító rendszabályokról. E helyett azonban a bécsi pénzügymiuiszterium összes tevékenysége abból állott, hogy minden új és új series bankó nyomását rendelte el, mi a magyarországi közvélémenyt annyira fölängerelte, hogy a cancellária szükségesnek láta figyelmeztetni a kormányt a hangulatra, de eredménytelenül, mert ez ellenkezőleg erőszakos rendszabályokon törte fejét. Majd megeredt a röpiratok árja, melyek a magyar nemességet a dynastia iránt való hálátlansággal, hútlenséggel, sőt még árulással is vádolták. És a kormáuynak gondja volt reá, hogy a röpiratok bejussanak az országba s itt lehetőleg elterjedjenek. A közvélémeny felzűdült e gyalázatos pamphlet és pasquille háború ellen, de hasztalanul, a nyomasztó szigorral kezelt censura egyetlen választ sem engedett napvilágra jutni.

A Napoleon elleni háboruk ezalatt folyvást szaporították az államadósságot, úgy hogy 1810 végén már ezer millió forintra emelkedett az érczalapot nélkülöző pénz. Az ipar és kereskedelem egészen pangott; a pénzválság perczenkint növekedett. A kormány helyzete napról-napra súlyosabbá leve, elviselhetetlenebbek a közviszonyok; a Hofkammer 1811 elején már a bécsi bankároknál sem tudván hitelt szerezni, az államjegyeknek már is óriási összegét egyszerre 60 millióval szaporítá, minden hirdetve, hogy nagyobb rázkodtatás nélkül fog a valuta helyreállítatni. Az ár azonban összecsapott Wallis feje fölött.

Megyénk e rémitő válságban rendkívül sokat szenvedett; a marosi hajózás, a megye egyik legfőbb jövedelmi tényezője, majdnem teljesen megszűnt; a közbiztonság annyira megrombolt, hogy az országuton katonai födözet nélkül lehetetlen volt közlekedni; a vidéken sok helyt őrhagy ütött ki, és daczára ennek a katonaság által természetben követelt szolgálmaňok minden terhesebbék lönek, a nagy adó, a forspont pedig végsőig kimeríték a népet. Déva 79 contribuens gazdájának (1810. június 14-i összeirás) Récsey kétszáz huszárját kelle lovaikkal együtt állandó lakáson tartaniok, ezenkívül 1810. deczemberben 74, 1811. januárban 100, februárban 70, és márciusban 62 napszámot szolgáltatniok a császári kir. sultóhúzba. Los-

nyek községeben 1311 elején alig van már egy-egy marhája az adófizetőknek, Csigmót hasonló sors éri, ha gyors segélyt nem kap; így aztán nem csodálható, ha a porták száma rohamosan megapadt. És a helyzet, a helyett, hogy tisztulna, inkább bonyolódik. Végül kitört a katasztrófa. A kormány nem tudván boldogulni az 1060 milliónyi papírpénzzel, annak értékét 1811. február 20-án kelt rendeletével egy ötödére szállítá le. E rendeletet Hunyadmegye március hó 15-iki közgyűlésén hirdette ki Lázár János főbíró. A jelevoltak némán fogadták a csapást, mely százezeret tett gazdagokból koldusokká. Majd magukhoz térvén első meglepetésökből, oly haragban és ingerülségben törtek ki, hogy a főbíró csak a legnagyobb erőfeszítéssel tudta a gyűlést lecsendesíteni, és a fölsegítsért lármát lecsillapítani. Az első ingerülség multával fölterjesztést határoztak a guberniumhoz jogorvoslatért, s az éppen együtt ülő erdélyi dietához intézni, azonban ennek semmi eredménye sem lett. De a kormány, dacára annak, hogy elhallgattatá a megyéket még sem vélte boldogulhatni országgyűlés nélkül, ugyel 1811. augusztus 29-én meg is nyittatott, de a kormány előterjesztései minden reményét a javulásnak megsemmisítették. A nagy közönség feszült figyelemmel kísérte egy ideig a tárgyalásokat, de végre belátván, hogy ezek jó eredménnyel aligha végződhettek, visszaesett keserű gunyjába, és keserűségét satyrák, travestiák és pasquillekben önté ki. Íme a „Mi atyánk” című: „Mi atyánk fia ki vagy Bécsben, magasztaltassék a te neved, jöjjön el a te eltett arany és ezüstöd. Legyen meg a te akaratod miképen Ausztriában úgy Magyarországon is, — a mi minden napি kenyérünket hadd meg mi nekünk ma és minden időben, és bocsásd be mi nekünk a mi pengő pénzünket, miképen mi is visszabocsátjuk a mi elleünk vétett bankó czéduláidat, és ne vigy minket a papírospéuz inségébe, de szabadits meg minket ezen gonosztól, mert akkor tied lesz egész lelekkel az ország, a hatálom és dicsőség mindörökké. Amen!

A bulgárok betelepedése Dévára s a bulgár szt. ferenczrendiek zárdájának keletkezése.

*Felolvasta König Pál a választmány 1882. évi július hó 5-én tartott ülésén
(Kivonat).*

A három századon át folytatott török háboruk, a 17 és 18. században vívott véres szabadságharcok hazáuknak több, hajdan virágzó vidékét pusztávú tevéni, számos nagy terület lön uratlanná, mely területek a kincstár javaihoz csatoltattak. A kincstár, hogy e nagy területeket jövedelmezőkké tegye, szivesen fogadott minden települöt, külösen idegeneket. Igy jelölte ki Steinville tábornok és dévai várparancsnok a Tigrushil vidékről a vulkáni szoroson át Hunyadmegyebe vetődött bulgároknak állandó telephelyül Dévát, kik is nevezett helyen a Maros mellett letelepedve 1712-ben, alapították a mai görög várost, mely 1848–49-ig megtartá autonomiáját. 1712-ben 43 család érkezett Dévára; később még a Krajova vidékről jött 18 család is ide telepedett le. E kies területen a máskor örökösen bolyongó, kalmákkodással foglalkozó nép teljesen átalakult: földmivelő lett, s nemzetiséget is elveszítvén, értelmisége a magyarokba, szegényebb része pedig a románságba olvadt. A fiscus a szivesen fogadott idegeneknek gazdag termű födeket adott, melyekért évenkint csak 50 magyar foriutot köteleztettek fizetni. Steinville reájok is kiterjeszté I. Leopoldnak diplomáját, melyük értelmében adómentesek, mentesek a katonáskodás és katonatartás alól, maguk választathatók hatóságaikat, maguk papjaikat a velük érkezett szerzetesek közül. A dévaiak alig vevék tudomásul az új város keletkezését, de elkeseredett ellenséget találtak a bulgárok Antalfi János generalis vicariusban, ki később erdélyi püspök lett. Alig értesült megtelepedésükről, rögtön megmozdított minden követ, hogy árthatassou nekik, hogy kifúhesse őket új otthonukból. Megtiltá a templom és zárda építését, meg az alamizsna gyűjtést; Antalfi azonban nem árthatott a Steinville védenczeinek, ki minden elővettek a dévai bulgárok és szerzetesek érdekében. Igy letelepedésük után mindjárt a dévai egyházon kívül káplán-

ság alapítatik részökre a várban, melyért a szolgálattevő szerzetes évenként 100 forintot, lakást, fűtést, világítást és katonainast kap, továbbá Csertésen, Nagy-Ágon, Trestián, Kőrösbányán, Brádon, Halmágyon, mindenhol kincstári javadalmazással. — De ezen reajok nézve oly örvendetes állapot nem tartott soká. III. Károlynak nem volt fiórököse, meg kellett tehát változtatni az ország alaptörvényeit, hogy a nagy terjedelmű monarchia szét ne oszoljék; s ezért elkeserülhetlenné lön a rendek összehívása. A politikai hatalom mindig a magyarok kezében lévén, a rendeket, hogy célt érjen a dynastia, mulhatatlanul meg kellett nyerni. Ennek egyik következménye volt Erdélyben, hogy a fiscalis rendszert jelentékenyen megenyhíték, a betelepített gyarmatosokat a megyei hatóságok alá rendelték, és az erdélyi püspökséget 1715-ben visszaállíták, kiterjesztvén a püspökök fönnhatóságát a bulgár szerzetesekre is. Az 1724-ben püspökké kinevezett Antalfi János igen sokat tett a bulgárok magyarosítására. 1725-ben már magyar a zárda-főnök, Dadi Balázs. A zárda jóléte daczára a megszorításoknak fokozatosan emelkedett. Az ideiglenes ház nagy emeletes épületté változik, kelet és délré néző szárnyakkal, meleyeket 1728. Gigenorich Antal atya fejez be; az 1723-ban épült nagy négyszegű templomot már 1762. javítani kellett a talajviz miatt; 1764-ben Lenich Bonaventura befejezheté az egész építést, s készen állott a nagy zárda, melynek keletre nyiló ablakaiból a bulgárok városa, a nyugatra nyílóból pedig a magyaroké látszik; délré foly a Cserna és szép kilátás nyilik a mezőkre; éjszakfelé az aranytermő-hegyek emelkednek.

A zárda még most is ugy áll, a mint pater Bonaventura kezeiből kikerült, szilárdan, romlatlanul, mint a multnak hatalmas emléke. A görög várost jobban megviselte az idő. Régi épületei közül csak kettő tudta elkerülni az idő minden megsemmisítő bátlamát.

A tized (dészma) s az mint tényező hazánk történetében.

*Felolvasta Tóth László az 1882. évi augusztus hónap 2-án tartott
táblaszínányi ülésen.*

(Kivonat.)

A tized eredete visszavezethető az ó testamentomra s annak eszméjét Mózes aligha Egyptomból nem hozta, hol valamint a zsidóknál is a theocratis uralkodott. Az Izrael tizenkét nemzetsége közül a Lévi nemzetség egyházi szolgálatra lévén rendeltetve, mint ilyen az elfoglalt föld felosztásakor földbirtokot nem kapott, hanem a helyett meghatározatott, hogy a többi tizenegy nemzetség s a nemzetesek tagjai összes jövedelmeiknek egy tizedrészét adják a lévitáknak. A papok tehát a zsidóknál tizedet kaptak, és ez isten adójának tekintetett. Az isten adójának ezen neme átjött a keresztényekhez is. Már Szt.-István király törvénybe irja, hogy „cui deus dedit decem, decimam det deo”; azaz: püspöknek és más tizedvételre jogosított egyházi embernek. A tizedet, mint a keresztyénség adóját fizette a király, a nemes szintugy, mint a nem nemes; bizonyítja ezt II. Géza királnak egy 1158-ban kelt s a pécsváradi egyháznak adott kiváltság-levele: „Insuper et decimas hospitum, aliorumque nobilium, sed et ignobilium.” III. Béla pedig a pécsi egyháznak 1190-ben adott kiváltság levelében ezeket mondja: „Quicumque in diaecesi quinqueeclesiensi fuerit cujuscumque fastigii baro, nobilis, serviens de omnibus bonis eorum justas decimas solvat.” De az 1298-iki I. articulus a nemességet fölmenti a további tizedfizetés alól; Albertalatt az 1439-iki 28. t. cz. ugyanazt mondja: „Nobiles, tam jobbagiones habentes, Quam non habentes, decimas dare non tenentur.” Az erdélyi szászok nem a püspöknek, hanem csak saját papjaiknak fizettek tizedet, mig a görög keleti egyház hivei minden nemű tizedfizetés alól fél voltak mentve.

Valósziúleg a tized behozatala miatt lázadt fel Kupa és Társai Somogyban Szt.-István ellen; és ugyancsak a tized behajtásában elkövetett visszaélések idézték volt elő az 1437-iki parasziszendülést is Erdélyben, hol a püspök az

aranybullá 20. articulusának tilalma daczára a tizednek pénzül megváltását követelte. Elszakadván Magyarország Erdélytől, itt a külön fejedelmi háztartás költségeinek fedezésére az ország rendei világiasítják (secularizálják) az egyházi javakat, s azok között a püspöki tizedet is 1556-ban. Minthogy a szászok kiváltság-levelük alapján nem a püspöknek, hanem saját papjaiknak fizették a tizedet, a szászok tizede, mint nem püspöki jövedelem nem világiasítatott, s a fejedelem kincstára részére el sem vétetett. — Báthori Gábor fejedelem a szász papok dézmáját is elvette volt; ez később ugyan visszaadatott nekik, de csak részben. Továbbá a dézmamentes oláh ülések is bevonattak a dézmafizetés kötelezettségébe, még pedig azért, hogy a nein nemesek állapotában egyöntetűleg legyen, de meghatározatik ugyanazon törvény által (Approbata III. r. 5. tit. 2-ik art.) hogy az oláh ülések után veendő tizedtől a földesur a fiskusnak árendával ne tartozzék. Ezek szerint Erdélyben a vármegyéken az urbéri viszony megszüntetésekor a tizednek két neme létezett: a magyar ülések után szedetui szokott dézna, melynek tulajdonosa volt a kincstár s az illető földesur csak haszonbérlete, és az oláh ülések utáni tized, melynek egyedüli tulajdonosa volt a földesur.

Ankos-Törzsök családra vonatkozó okmány.

*Ismertette dr. Sólyom-Fekete Ferencz az 1883. évi febr. 7-én tartott
választmányi ülésen.*

(Kivonat.)

Dr. Sólyom-Fekete Ferencz a Hunyadmegyére vonatkozó okmányok gyűjtése s másolása közben arra a meggyőződésre jutott, hogy Hunyadi Jánosnak sok fegyvertársa, hősi harezsainak sok vitéz baujuka hunyadmegyei családból szírmazott. Ezen családok közül néhány most is virágzik, sok kihalt vagy elparasztosodva a nép rétegei közt lappang.

Értekező ez alkalommal bemutat egy 1712. évben kiáltott okmányt, melyben Ankos György, mint a Törzsök család ivandéka hivatkozik a nevezett család részére kiált-

litott és a gyulafelhérvari kúptalannál letett adománylevére. Ez adomány levél igen nevezetes, mennyiben egy eddig történetirók által nem ismert adatot tartalmaz a rigómezei ütközetből. — Hunyadi János lova, hibetőleg már az ütközet vége felé, megsebesül és lovagját maga alá temeti. Törzsök Tivadar a hőst e veszélyes helyzetéből kimenti, fölsegíti saját lovára s ekként menekülését lehetővé teszi.

Mely önfeláldozó hőstettért Hunyadi János a Törzsök családnak, különösen Törzsök Ferencznek, adományozza Törzsökfalvát és Kalmárföldét. Az adományozást azután Mátyás király is megerősítette.

Törzsökfalva neve 1712-ben már eloláhosodott, mert az ekkor kelt hivatkozó okmány „Törzsök alias Brettyeli“ kitétellel él. Hogy Kalmárfölde valószínűleg a mai Kerszetz lehetett, azt a kihangzásból és a szomszédos fekvésből szabad tán következtetni.

A kőrösbányai bányászs szobrok.*)

Felolvasta Téglás Gábor az 1883. évi február hónap 7-én tartott választmányi ülésen.

(Kivonat.)

Az 1882. nyarán a Fehér-Kőrös völgyét barlangkutatási célból meglátogatva, egyúttal a régóta ismeretes kőrösbányai aranymosási balmokat is fel kívántam keresni, remélve, hogy ott társulatunk muzeuma részére némi összeszerezni valóm akad. Kőrösbaúján társulatunk áldozatkész vidéki felügyelője volt szives vezetőműl szegődni s egy pár munikás kiséretében a kis város felett a karácsi hegyek irányában délre hullámzó diluvialis fokterület siettük mindjárt felkeresni. A nép ez összevisszaárkolt körülbelül 2 kilm hosszu, 1 kilm. széles lejtős domborelatot La Ptyiukor néven kölönbözteti meg s annak trachyt hömpölyökkel végült súrgás agyagja a legszorgalmasabb átsforgatás nyomait viseli valóban magán.

*) Ugyan e tárgyról, szerzőtől dr. Szabó József a m. tudom. Akadémia III. osztályában jelentént terjesztett elő.

A Karácsnak vivő mezei uton haladva, körülbelül az emelkedés tetőpontjáig kisérnek a gödrök és vizárkok, s ott észrevéhetőleg gyérülui látjuk azokat mintha a jutalnázóbb területet a lejtőkön találták volna meg az egykor *uranymosók*. A további részleteket másorra hagyva, még csak annyit említek fel, hogy szemlémet ez alkalommal a Fontina Borkai nevű forrástól délkeletre valami 200 meter távolságra épül az említett mezei ut jobb felén elmaradó Beovits György-féle kertig terjesztettem ki, mint ahol 1881. májusban sajátos kivitelű faragványokra akadtak. A kert D.-Nyugatról É.-keletre irányuló hosznégyszöget képez s mint ilyen, a várostól ide képzelt egyenes irányában esik. — A mondott időben az árkoló munkások a déli keskenyebb és keleti hosszabb beszegő árok záró pontjához közel alig 2 ásónyomásra fejtették ki az említett durva művű faragványos követ. Ez idő szerint 3 ilyen faragványt nyújtott ez a hely s bár mindenügye igen kezdetleges alaktással bír: kétségen kívül emberi alakot ábzázolnak s mint ilyenek, felette nagy jelentőségű adalékait képezik a római uralomnak.

Közelebbről megtekintve a jeleleg muzeumunk egyik ritkaságát képező faragványok alakítását és technikáját, azonosnak találjuk. Mind három anyagát, — az ide nem messzire fejtett karácsi kárpáti homokkő képezi, — de az eredeti világos szürke szint a vastartalmu agyagból kölcsönzött rozsdaszinű kérgütet a külső felületen teljesen elfedi. Egyik se teljesen dombszerü, hanem félrelief s a test plistikája oly hiányos mesterére talált a készítőben, hogy a törzset p. u. lapult négysszögben a mellnél, hátnál, jobbra balra szembeötlő élezettel ábrázolja. A vállöv, felkar az oldallapon alig hogy kidomborulnak, az alkar, a mell fölé van hajtva s a szegcsont tújékán 5 kiterjesztett egyenlő ujjnyúlvány képviseli a kezet, úgy, hogy távolról egészen gereiblyefogaknak néznek.

A fej mindenannyinál erőszakosan el van távolítva, mint azt a rómaiak uralmára emlékeztető szoborműveknél széltében tapasztaljuk s épen ez a körílmény szolgál egyik bizonyitékül arra nézve, hogy valóban a római időkorbeli maradványoknak tartjuk. A másik támpontot muta a kör-

nyéke képezi, hol római érmeket a korábbi időkben igeu sokszor találtak már.

A hátsó végtagok e szoborműveknél merőben hiányoznak s megannyi törzs módjára a legnagyobb feunmaradt alapzat tanúsága szerint a földbe lehettek beillesztve. Kettőről e talapzat is le van ütve, de ezek jeleu alakjukban is könnyen egyenes helyzetbe jöhettek.

Mindháromnál a jobb és bal váll felett egy szenbe-ötlő bár csak ujjnyi vastag szalagot vésett ki a mester. A hát fölött a két szalag egy 12 cm széles lemezbe olvad, mely lemez a gerincoszlop táján halad egész a derékig. Mell felől a szalagok az ujjak között egy valamivel vastagabb közös szalagba futnak, mely a derekat övező öv csatlához lehetett erősítve. Az egész szíjjazat egy bőrdarabból lehetett kivágva s a háti lemez valószínűleg jobbra-balra, a helyzethez képest egyengethetősséggel birván, a hát védelmére pl. bányarunkáknál egészen alkalmas lehetett. És hogy csakugyan bányász alakok imitatióját birjuk e faragványokban : arról a bal oldalon nyelével beillesztett bányászkalapács bizonyosít meg.

Mint említők, a bárom mellszobor közt csupán nagyságbeli eltérés van, de egyebként mindenügyi ált a durva vésesi technikát és ügyetlen anathomiai idomitást találunk meg. A legnagyobb talapzatával együtt 1·6 m. magas; a középső 1·3₅, s a legkisebb 1·₂₅ m.

Tekintve tehát a durva kivitelt és avatatlan formai utánozást, semmiesetre gyakorlott s művészsi jártassággal biró római művészektől nem származhatnak e faragványok: hanem az aranymosás valamelyik benszülött vagy tanulatlan közegének kezdetleges művét birjuk azokban. Mintán azonban se a római se az azt megelőző kor a bányamunkások viseletéről hennünket faragványban vagy festményben nem tájékoztat, s a fossoresekben kivül egyébről szakkörökben említést nem találunk sehol; ily alakjukban is fontos részletek történelmi adalékokat nyert muzeumoknak e tárgyakban, melyek hazai tudósaink, mint Pulszky Ferencz, dr. Torma Károly, dr. Henzelmann szakértői véleménye szerint is unicumoknak tekintendők. Hasonló nézetben van az ókori archeologia természetrajzi ágát szaksze-

rüleg mivelő Keller Ottó tanár Prágában s a régi hányszat szakavatott tanulmányozója: gr. Wurmbrandt Bécsben, kikkel gróf Károly Géza tiszutári elnök volt szíves e leletet közölni.

A természet szinjátékai a madárvilágban.

Buda Ádám értekezése.

Felolvastatott az 1883. évi ápril hó 4-én tartott választmányi ülésen.

(Kivonat.)

Jelen értekezés a madarakról a „lég urairól” szól, s nem házi szárnyasainkról, mivel ezek a „lég uraitól” igen sok — s főkép az értekezés alapjául szolgáló tekintetben különböznek. A lég urai azon madarak, melyek a nagy természetben kényük kedvük szerint morognak, rendes tollszínezetüket megszokták tartani, mint fajszint; ámbár a lég urai között is vanuak kivételes fajok a tekintetben, ilyen például a vizi szalunkák egy faja (*der vierfarbige Kampfläufer, Machetes pugnax, Cuv.*) melyek közt épen mint házi tyúkjaink közt ritkán akadunk két egyforma színezetű példányra.

Azonban a rendes színezetű madárfajok közt is találunk szineltérő természetjátékokra, habár igen ritkán, mely szineltéréseket az ornithologok szinvariatio-nak neveznek. Jelen értekezés célja a megyénk területén értekező által eddig észlelt szinvariatiokat ismertetni, melyek, hogy mily ritkák, mutatja azon körülmény is, hogy 22 év alatt csak 20 ilyen eltérést tud felmutatni.

1882. november havában Maros-Illyén lövetett egy himszarka (♂), melynek farktollai rozsdabarnák, a fark közepe felé mindig világosabbak, úgy, hogy a két középtoll minden piszkos fehér; a szárny evező tollai is a rendes acélkék helyett rozsdabarna színük, a tollazat egyéb részei a rendes családi szint megtartották.

1867-ben október 10-én értekező a kerüyesdi batáron egy erdei szalunkát látott, melynek hosszu evező szárnytollai tiszta fehérek voltak. Ehez hasonló fogoly-madarat lött értekező 1873. aug. 2-án Reán; ezen ritka szép példánynak balszárnyában 4, a jobb szárnyban pedig 7,

evenő toll tiszta fehér. Ezeken kívül van még értekező gyűjteményében több veréb, sármány, pacsirta, hillegény és góbics, melyek mind több vagy kevesebb, a rendestől eltérő színezetű tollal birnak. Látott továbbú értekező egy fehér szárnyú varjut, egy tiszta fehér házi verebet s figyelmeztetve lett egy fehér szarkára, de ezt nem tudta meglátni.

Ezen értekezésből láthatni, hogy a színvariációk a madárvilágban épen oly ritkák, mint a fehér holló.

Török háboruról való Quietantiák.

Melolensis dr. Sályom-Fekete Ferencz az 1883. évi ápril hú 4-én tartott eddigi önkényi ülésen.

(Kivonat.)

Néhai Ivoly Sándor után maradt és veje Apáthy László szives adományából társulatunk tulajdonába átment leveles lédában egy külön csomag „Török háboruról való quietantiák” füllírással található. — Épeu e jelzés után becsülhetjük csak meg a csomagban levő számos czédulát és rovatos kímutatást. Ezek nélkül ugyanis bajosan jöhettünk volna reá azon nem érdektelen körülmenüre, hogy II. Józsefnak a törökök ellen indított háboruja előkészületei mily módon érintették Hunyad várnegyét.

Anaz előkészületek között nem utolsó helyen áll, számos ökör-csordának fölállításn s készenlétben tartása Hunyadvárnegye egyik legtermékenyebb pontján, a Maros, Sztrigy és Cserna (Egregy) folyók találkozásánál elterülő lapályokon és völgyeknökben.

Mily nagy lehetett az „aerarialis ökrök” száma, nem tudhatni biztosan a meglevő specificatióból, sem. Ugyanis egy-egy csorda vagy annak egy része fölváltva legelhetett bizonyos határon. De hogy a szám igen jelentékeny volt, kitűnik a következő számokból is.

Szent-Andráson — egy portio széna 5 krra becsültetvén, — Barcsei László és János tagján 750 darab, — Turi Jánosén 250 db. legelt. — Tompa község határon 2549, — Piski határan Bánffy György és Türi László földjein 213 darab; Batiz község földjein 200, — ugyanott b.

Nelátzi József tagján 173. Bácsi községben 373, — Tóti határán 1650 és Dédiacs községben 100 darab ökör legelt 1789. év július és augusztus hónapjaiban. Sorfalva községen hány darab legelt, a szám nem említetik, de a 3 kr.-jával fölbecsült 33250 portio széna igen nagy számra enged következtetni.

A csordák felügyelője valami Bellovich nevű volt, ki magát „locumtenens"-nek irja s 1789. szept. 11-én már Vulkánból keltez egy elősmervényt.

Az ökrök divisiók szerint tartattak nyilván. Mig a pénzeket „Localis vice szolgabiró Pogány László uram" osztotta ki a jogosult felek közt.

A déval hideg sósferrás.

Felülvasta dr. Hankó Vilmos, az 1888. évi május hónap 30-án tartott közgyűlésen.

(Kivonat.)

A dévai várhegy keleti oldalán 3 nyíláson át vastag sugarakban nagy mennyiséggű viz tör elő. A forrás annyira alant fekszik, hogy az idegen vizek beszürenlésétől sincs megóva. Lefolyással nem birván a víz, nagy területet beposványít s ekképen részeseivé teszi a dévaiakat a mocsáros vidék minden átkának.

A forrás vize erősen sóz izű. A sóz viz és a forrás közvetlen környékének só kivirágzása nem egyszer vezettek konyhasó után kutatókat a vidékre. Igy már 1822-ben kutatási aknákat ástak a hegy lábánál, de a gyakran előtörő viz eredménytelenné tette a kutatást s az aknákat betömte. A hatvanas években Hunyadmegye akkori physikusa dr. Szabó István a sóz viz értékesítésén dolgozott. Egy részvényekre alapított sósfürdőt akart létesíteni. A körzön — minden jó törekvésnek e megőrlő betűje — továbbá a kincstár, a katonai hatóság akadékoskodásai meggátolták jó szándékában.

Másutt már réges-régen fürdő-telep virágznék e helyen, találkozója az üdülni, gyógyulni vágyó társadalomnak, itt meg az lévén kizárolagos rendeltetése a viznek, hogy táplálja a mocsárokat: egészségünk conserválása helyett

egészséglük megnyugtatójává a egészségügyi miseriánk egyik kultúrásává válik.

A frissen merített viz kristálytiszta, erősen sós ízű, szagtalan; némely üveg feneke réteg napok multával barna üledéket vet. A forrás vizébe mártott lakmusz papiros változást nem mutat. A viz hőmérséklete 1883. április 8-án 8°C. volt. Fajszáma: 1.008,291. A viz következő alkatrészekből áll: Chlornatrium, kénsavas natrum, szénsavas magnesium, szénsavas calcium, chlor lithium, kovasav, chlor calicum, szénsavas vas, kénsavas calcium; mangán és aluminiump nyomokban. A szilárd alkotó részek összege 1000 rész vizben 10.8760; ebből konyhasó 9.9336; szabad és félkötött szénsav 0.1953.

A mint ez összeállításból kivehető, a forrás vize az eddig szokásos osztályozás szerint a hideg sósforrások közé tartozik, melyben főalkotó részek: a konyhasó, glaubersó, szénsavas lithium, vas és magnesium. Kedvező összetétele ugyanis, minthető belső használatra kiválóan alkalmassá — s ennek fogva a figyelemre legnagyobb mértékben méltóvá teszik.

Hunyadvármegye hely- és helységnéveinek történetéhez.

Felolvasta dr. Sólyom-Fekete Ferenc az 1883. évi május hét 30-án tartott közgyűlésen.

(Kivonat.)

Hogy a mai Hunyadvármegyet alkotó területen elnyuló gazdagabb és lakállyosabb völgytekűök a védelmükre szánt ugynevezett királyvárak köré letelepült magyarság által most már alig hibető sürűségben valának benépesítve, azt nem most bátorokodni először haugsulyozni. Az Árpádbáz uralma alatt dült sokféle harczok kezdették már a sorokat ritkítani; a nagy tatárjárás befejezte e ritkitás szumorú művét. Az akkor már folyamatosan volt, de attól fogva óriási mérveket öltő oláh bevándorlás u meg előtalált magyar helységek neveit nem sőpörhette el, hanem alkalmazkodott azokhoz saját kiejtési modorába, a mely kiejtést azután a csekélyebb számu magyarság is elfogadott. Hunyadvármegye minden vidékén vannak ily elterjedt hely-

segnevek. Kezdjük szemléket a vármegeyének egyik legüzembetesebb völgyén, a vulkáni szorostól kelet felé húzódó torületen. Hogy e fontos szorost királyaink mindig kellőleg méltatták és védelméről gondoskodtak, ahoz kétség alig férhet. A fennmaradt okleveles helynevek beigazolnak anynyit, hogy ott határőrző magyar lakosság tanyázott; de a magyar lakosság a XV. század előtt már kipusztult, részben a beözönlött oláhságban olvadhatott meg, hogy e beolvadás meglepő nyomu csak a báránybőr-sűveges havasi pörök között elvétve föl-fölbukkanó egy-egy ősi hangzású vagy ősi gyökerű magyar családnév és az illetőknél mutatkozó typus. A Kendeffy-család oklevelei közt némelyek világosan „Nyakmezew“ pusztai határrészről tesznek említést, mely határrészen találunk ma Kimpulajnyág nevű havasi falut; ennek oláh neve kézzel foghatólag a magyar elnevezésnek részben egyszerű fordítása, részben elfordítása; a mező kimpu, a nyak nyág idomot vevén fel. A Syl mentén magyarság tanyázását bizonyítja még Városközi Lépes Loránd erdélyi alvajdának 1416-ban Déván kiadott bizonysság-levele is.

Átjöve Hátszeg vidékére, itt is sok érdekes alakulással találkozhatunk. Igy például Densus elnevezést használunk egy községre. Hogy ez nem egyéb a magyar Dömsös, vagy Demses elnevezésnél, kézzelfogható, régi okleveles nyomok nélkül is. Ámde a Kendeffy-család levelei közt akárhány van, melyek e helységünk nevét Domsos, Densus, Damus alakban írják. Aztán Dömöös falu van Esztergom megyében, Dömsöd Pest megyében; mig az oláh írók Deinesus elnevezésének használata erőltetett, teljesen szokatlan helynévképzés az oláhoknál is. Zsigmond királynak egyik 1412-ben kelt okmányában előfordul Wizkwz falu; ezen Wizköz nevű falu V. László által 1453-ban magiszakadás következtében a Kendeffyeknek adományoztatott; ezen család birtokaiuk későbbi fölösrolásai bizonyítják, hogy ezen Vizköz nevű lehetett más, mint a mai Hobicza. I. Ulászló Budáu, 1440-ben kelt adománya szerint a Kendeffyek kapják többek közt „Pathak“ possessiot, melyet 1453-ban Hunyadi János egy parancsában „Havaspathaka“ néven emlit. Hogy ez a mai Valea Dilszi, az kétségtelen, a Kendeffy

birtokok fölsorolásáiból és II. Ulászlónak 1496-ban kelt okmányából, mely „Walya“ nevet használ a Huvaspáthakú község jelölésére. Több okmány szerint a mai Gureny és Szunzeny-Malomviz két praedium mindenütt és mindig Malomviztorok és Sebestorok néven fordul elő; az oláh nevek egy XV. századbeli okmányban sem szerepelnek.

A vajda-hunyadi királyvár környékén némely magyar helységnév a helységgel együtt veszett el. Ily elveszett nevek és helységek: Babochmező, Abló s még több. Hosdáth nevét mindenki a német Vorstadt-tal hajlandó egy kalap alá vonni. Eltekintve attól, hogy Hosdáth semmikép sem lehet V.-Hunyadnak Hostáthja, csak annyit szükség itt felemlíteni, hogy a gyulafehérvári káptalannak 1412. kelt egy executionális levele következetesen Hasdad és Hosdad elnevezést alkalmaz. Ugyancsak V.-Hunyad districtusából még két elenyészett, helyesebben mondva eloláhosodott helységnévet említhetünk fel: Középtelek, — ma Zsoszány, és Ölyves-Saagh, — ma Náudorválya. Mindkettének nyomára vezet Róbert Károlynak egy 1329-ben kiadott osztoztató parancsa.

Ugyancsak Róbert Károlynak imént hivatolt parancsa a dévai királyvár környékéről is tartott fönny számunkra pár érdekes helységnévet. Nevezetesen a mai Szuligetet magyaros értelemmel „Hozzwlygeth“-nek irja. Első pillanatra látható, hogy az oláh nyelv mivelte a későbbi rövidítést. A másik érdekes helységnév „Beseen“, a mai Besán. Barcsay Ákos fejedelem 1659. aug. 16-án Déva vára szolgálatára rendelt több puskást exemptus nemesekké tesszen. Itt említi Kony és Völcsed falukat, melyeket ma Kaunn es Vulcsesd alakban használnak. Ez elnevezések az oláh nyelvből nem eredhettek, míg a magyar eredet mellett a Kónya családnév és a kihangzás Völcsedben bizonyítanak. Még érdekesebb Brettyelin község Törzsök neve Hunyadi János korában.

M.-Illye királyvár vidékén érdekesek az Ulyes és Kulyes helységnévek. Alig hinné az ember, hogy az első Ölyves, a másik Köves. Ám így van, amint erről tanusko-dik Bethlen Gábor egy adománylevéle, a melyben a mai Csertes falu is Ujfalunak neveztetik.

Római bányászat Boiczán és Rudán.

Felsővárosi Téglás Gábor az 1883. évi május hó 80-án tartott közgyűlésen.

(Kivonat.)

Hogy az erdélyi Érczhegységben a nemes fémbányászat a rómaiak uralmát jóval megelőző ősrégi időkbe nynílik vissza, arról nem csak Herodot tesz tanúságot, ki tudva-levőleg a Maris mentén lakó agathbyrzok arany-gazdagságát és pompászeretetét örökítette meg történeti munkájában, hanem valódi, tényleges bizonyiték gyanánt szolgál még az idő számításunkat megelőző IV. századból származó a cépen megyének területén felszinre jutott arany- és ezüstpénzek bősége is. De ezen aranytelepek felkutatásával sem régesszeiuk, sem geologusaink nem foglalkoztak eléggyé, jöllehet többen írtak róluk, névszerint Köleséri Sámuel, Neigebauer Ackner Mihály, Goos Károly, Vass József és Costa Bernát de az illető bányahelyek topographiája, üzemmódja és kiterjedtsége a nevezett írók közlései után is csak ugy homályban maradt, mint azelőtt volt. Igy mindjárt a boiczai bányatelep helyi fekvése iránt sem voltunk tájékozva. E hely Boiczától délkeletrre egy körülbelül 250 m. magasságban elterülő pázsitos feltérségen feküdt, hol több, cserjével földött épület-romhalmaz látható maig is; e házmaradványok a Boiczára néző s összevissza árkolt lejtőn fejlődnek ki nagyobb számmal. Ezen romok körül több feliratos kő, római pénz, aranymozsár és örlőkő találtatott. E kőszerszámok alkalmazásáról, valamint a dácziai aranybányák fekvéséről és termeléséről a római egykorú írók ugyan kevés tájékoztatót hagytek hátra, de a Strabo, Plinius és Diodor által Hispánia, Cyprus és Kis-Ázsia bányászatáról feljegyzettek után per analogiam mivoltuk felől mégis tisztába jöhetsünk. Strabo szerint ugyanis a bányatárukból serdülő gyermeket hordták fel az érczeket, a bányatorkolatnál meglett, 30 évnél idősebb férfiak vették át a szállitmányt s nagy vasrudakkal ilyen kőmoszarakban borsónyi nagyságúvá aprózták. Az ekként előállított ércz dara azután a nők és elgyengült férfiak kezébe került s ketten-hárman egy-egy ilyen öblös örlőkőhöz állva, körbeforgatott kőtuskókkal lisztfinomságnává örölték meg. Az

érczlisztet azután kímosták, a vizvezetékek és csatornák maradványai maig is láthatók az emlitett bányatelepen. Végül tűzálló ngyagból téglékötet készítettek, melyekben a tisztitást eszközölték, csakhogy a kohászati módszer fejlől egy író sem nyújt biztos tájékoztatást.

De hogy a római bányászatot teljesen megismérhessük, szükséges a föld mélyébe is behatolunk. Boiczán az Anna-tárna tulajdonképen nem egyéb, mint a rómaiak altárnájának folytatása. A tárna oldalfalai, menyezete, minden a legsimábban vannak kivésve; az alapzat enyhéén emelkedik, hogy a bányaviz kifolyását megkönnüvitse. És ez a nagy gonddal kidolgozott tárna mintegy 500 méter hosszúságra volt mélyítve, s véges-végig a legkényelmesebb mozgást biztosít a legmagasabb embernek is. Ámbár mint már emlitve volt, a dácziai bányák műszaki kezeléséről tájékoztató adatokat az akkori íróktól nem nyerünk, az ezen bányákban talált emberi vázrészletek sőtleg a velük együtt talált láncok bizvást följogosítanak bennünket arra, hogy a császárok tulajdonául szolgált fiscalis bányákban a rabszolgák alkalmazására következtessünk, lettek légyen azok deportált idegenek, vagy dácziai benszülöttek. De a császári bányák nem mindenkit kezelték házilag, hanem a kibérlés is divatozott, s a nagyobb bérlek ismét albérlek között osztották fel területüket. Hogy Boiczán melyik eljárási módot alkalmazták, azt ma határozottan megállapítani nagyon nehéz s mindössze a mintaszerű tárnameveletből itélhetünk meg annyit, hogy ilyen munkát kevesebb szakértelemmel és mérnöki készséggel dolgozó privát-industria aligha prónkált s minden valószínűség szerint a bányászat pillanatnyi érdekein túl, a jövő biztosítására is tekintő magasabb értelmiség hozta azt létre.

A Boicza körül tömörített római bányák mellőzésével tekintsük még meg a rudai bányákat. Itt az Anna szint, mely pinczebejárat nevet is visel, a legérdekesebb római bányák egyike talán egész Dácziaban. A jelenlegi bánya-mű ezt a maga eredeti mivoltában használja; 180 méter hosszu lépcsőzetes lejáró ez, keresztszelvénye oblongus, s magassága átlag 1·80 m., mig szélessége 1·17 m. Falát a boiczhaihoz hasonlóan vésővel, csíkánnyal egyengették.

Rudán u. mugesubb tárnakban, vagyis a Három király és 12 apostol nevűekben is mutatkoznak a római uralom bányászatának tanujelei, ugy, hogy az egész bányatüzlet az egykori nyomokon vette itt később kezdetét. A római bányászat a mai nál is kiterjedtebb volt, mert a Mrcs nevű hegynél déli oldalán régi bányákra, gerezekre, találni mindenütt, s épen az onnan kiinduló árokban akadtak kőmozsrakra, valamint érmekre is. Mindeme bányák évi termelését, munkáslétszámát bár megközelítőleg sem számíthatjuk ki, sőt neveikkel sem jöhetünk tisztába.

A római bányák nyomai a Fehér Körös balpartját követő hegységben is megvannak, ezeknek kikutatása tárultunk egy további teendőjét fogja képezni.

A f o l d.

Felolvasta Tóth László, az 1882. évi szept. 16-i ki választmányi ülésen.

(Kivonat.)

Magyarország földterülete jogi természete szerint három fő osztályba sorozható, s mind ez történelmi alapon. Az első osztályba jönnek a szabad uradalmak vagyis a honfoglaló 108 gyökeres nemzetiségek birtokai. Ezek az első foglalás jogán birván föerdeiket, a megye kormányától függetlenek voltak, ugy, hogy azokba a tulajdonos engedélye nélkül még a király sem szállhatott; a szabad uradalmak tulajdonosai birtokot a szabad rendelkezés teljes jogával vehettek, adhattak, cserélhettek. Hasonló jogi termézetű volt a székely örökség is ugyanazon jogalapon. Második osztályát a földnek képezte az adományozott birtok, mely már a megyék hatósága alatt állott. A tulajdon és az adományozott birtok között az a jogi különbség is volt, hogy a tulajdon nota vagy magiszakadás esetében sem szálltott a koronára, szintegy mint a székely örökség sem, mik az adományozott birtokban királyi jog lévén, nota, vagy magiszakadás esetében a koronára szállott, illetőleg a nemzet egyetemére, mert a korona e tekintetben is a nemzet egyetemét képviselte. Ha a birtok magiszakadás, nota, vagy szerződés által a koronára szállott, ekkor életbelépett a nemzet egyetemi tulajdonjoga, a királylynál szombon,

mert törvény intézkedett, hogy a király az ily birtokot magának meg ne tarthassa, hanem köteles azt érdemes hazafinak, de csak hazafinak s nem idegennek eladományozni, más szóval a kihalt birtokos család helyett a hazafiak közül más családot teremteni. A harmadik osztályba sorozhatjuk a közföldekét, azokat t. i. melyeket sem a király el nem adományozott, sem az elsőfoglalás jogán a szabanduradalmaik közé nem tartoztak. Ilyenek voltak a királyi várak s az azokhoz tartozó földterületek, vagy megyék, ősaanyái az idők folytán kifejlődött vármegyékuek.

MÁSODIK RÉSZ.

HIVATALOS KÖZLEMÉNYEK.

Második rész tartalma.

1. A társulat 1881. május hó 30-tól 1883. május hó 30-ig kifejtett működésének váslata. Összeállította Kun Róbert társulati titkár.
 2. A társulati múzeum számára 1881. május hó 30-tól 1883. május 30-ig beérkezett ajándékok és szerzemények. Kimutatja Téglás Gábor ideiglenes múzeum-igazgató.
 3. Társulati könyv és levéltár állaga és gyarapodása 1881. májusától 1883. május hó 30-ig. Beterjezti König Pál könyvtárnok.
 4. A társulati pénztár állása 1883. évi május hó 15-én. Lengyel Gergely társulati pénztárnoktól.
 5. A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat tagjainak, tisztsikárainak és igazgató-választmányának névsora.
-

A társulat 1881. május hó 30-tól 1883. május hó 30-ig kifejtett működésének vázlata.

Összedíltotta Kun Róbert társulati titkár.

Az 1881. év május hó 29-én megtartott közgyűlésen (l. I. k. 161. l.) két inditvány tétetett: az elsőben Hunyad-vári dr. Arányi Lajos, kinek alig van reménye, hogy a vajda-hunyadi vár társadalmi uton véglegesen kitataroztassék, de a jelen pénzügyi viszonyok közt a kormánytól sem várhatja e középkori műemlékünk érdekében a szükséges teendőket, inditványozza, hogy a hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat saját hatáskörén belül intézkedjék ez ügyben. A másodikban Téglás Gábor inditványozza, hogy a társulat a dévai várromokat mentse meg az enyészettől, s főliratos táblák által, melyek a vár fontosabb helyein alkalmaztatnának, adjon utbaigazítást a vár multját illetőleg.

Ez inditványokat a választmány 1881. július hó 20-án tartott ülésében tárgyalta. Az Arányi inditványát illetőleg határozatottnak, bizassék meg V.-Hunyadon lakó Toranya Sándor választmányi tag, hogy esetről-esetre vegye fel a legsükségesebb javítási munkálatokat, s erről szóló jelentéseit adja be a választmánynak, mely aztán föltérjesztésein fogja kérni a vallás- és közoktatási miniszteriumot e javítási munkálatok eszközölésére. A Téglás inditványát illetőleg határozatottnak: kéressék fel a pénzügyi miniszterium, mint a dévai várhegynek jeleulegi tulajdonosa, hogy azt a bérletből vegye ki, s az a fölöttei rendelkezési jogot a társulatnak, illetőleg Déva városának adja át, mely a

társulattal karoltve gondoskodnék a várhegy befásításáról s a romok conserválásáról. — A pénzügyi miniszterium a választmány fölterjesztésére a kolozsvári jószágigazgatóság utján értesítette az elnökséget, hogy a dévai várromok bérbe lévén adva, a társulatnak át nem engedhetők, kijelenti azonban a miniszterium, hogy a bérleti idő lejárta után, azaz 1885. deczember végével hajlandó a kérdés alatti terület használati jogát oly föltétel mellett átadni, hogy a társulat a tulajdonjog elismerése czéljából évi 10 frt haszonbért, azonkívül az állami és községi adókat fizetni köteles leend, és befásítás esetén a fük a kiucstár tulajdonát képezendik.

1881. július 13-án és következő napjaiban a választmány több jagja Hátszegen és vidékén vándorgyűlést tartott gróf Kun Géza elnöklete alatt; a várhelyi romok megszemlélésénél határozatott, a vallás- és közoktatási miniszteriumtól évi 500 forint segélyt kérni a várhelyi ásatások foganatosítására. A választmány ez irányban tett fölterjesztésére a magas miniszterium 1882. évi március 21. 387141 881. sz. a. kelt kegyelmes leiratában a várhelyi amphitheatrum és az ujabban felfedezett Mithra templom feltakarására 500 forintot kegyeskedett kiitalványozni. Az ásatások vezetésével megbizott Téglás Gábor és König Pál a munkálatot július és angusztus hónapokban foganatosították, kitakarva a Mithra templomot és a syr legio templomát. Az eredmény a legmerészebb reményeket is fölül multa; több feliratos tábla, s annyi Mithrarelief — töredék került napfényre, a menyi Európa bármely muzemának is diszére válnék.

Az 1881. évi július hó 20-án tartott választmányi ülésen határozatott, hogy a társulati pénztár gyarapítására felkéressenek Hunyadmegye kiválóbb helyein lakó befolyásosabb egyének, miszerint műkedvelői előadások, hangversenyek stb. rendezése által a társulat pénzalapját gyarapítani sziveskedjenek. És e fölhívásnak szép eredménye volt. A piskii vasuti állomás tiszviselői angusztus 20-án tánczmulatságot rendeztek, melynek tiszta jövedelme 20 frt volt; a hátszegi hölgyek által Neimes Sámuelté kezdeményezése folytán rendezett s tánczmulatsággal összekö-

tött közvacsora 147 frt 20 krt jövedelmezett. 1882. évi október hó 9-én Barcsay Sándorné kezdeményezése folytán délni és vidéki hölgyek Déván tánczmulatsággal egybekötött közvacsorát rendeztek, mely 347 frt 08 krajczárral gyarapítá társulatunk pénztárát. A junius hó 25-én Szászvároson tartott felolvasó ülés tiszta jövedelmét 34 frt 08 krt a reudezőség a társulati pénztárba hiány nélkül beszolgáltatta. Végül Puy Zsigmondné 39 forintot juttatott a társulati pénztárba, mint a puji műkedvelő társaság egyik előadásának tiszta jövedelmét.

Fáy Béláné gróf Kunu Irma urasszony Dédácszon Kazinczy Ferecznek 1816-ban való ott mulatása emlékére emlékoszlopot állítottatott, melynek ünnepeyes leleplezésén 1881. szeptember hó 25-én a meghívott társulat képviselői-ként jelen voltak gr. Kunu Géza, dr. Sólyom-Fekete Ferencz, Pogány György, br. Jósika Géza, báró Jósika Lajos, Réthi Lajos, Téglás Gábor, Szőts Sándor, König Pál és Kun Róbert.

A választmány állandó muzeumi helyiséget bérelt ki s abban leleteit 1881. augusztus hó 1-én el is helyezte, de a felszerelés és butorzat a vállalkozó asztalos késedelmezése miatt idején nem készülhetvén el, a muzeumnak az 1883-ik évi május hó 30-án tartott közgyűléskor tervezett ünnepeyes megnyitása nem törtéhetett meg.

Az 1881. októberi választmányi ülés Hâtszegen tartatott meg, melyeu dr. Sólyom-Fekete Ferencz a kenésségi intézményről (l. 14. l.) és Szőts Sándor Déva városának multjáról (l. 38. l.) tartottak felolvasást. Az 1882. évi februári választmányi ülésen Réthi Lajos tartott felolvasást a hunyadmegyei népiskolákról, főképen nyelvi és nemzetiségi szempontból. (l. 58. l.)

Az 1882. évi május hó 30-án tartott közgyűlés lefolyását következőkben adjuk: gróf Kunu Géza elnöki megnyitó beszéde (l. 1. l.) után Kun Róbert olvassa fel a következő titkári jelentést: Tisztolt közgyűlés! A mult évi május hó 29-én megtartott közgyűlés óta éppen egy év telt el; azóta a történelem egy évvel gazdagabb, életünk egy évvel szegényebb lett! A további pillanatokat mi sem tartóztathatja vissza: egyenlő gyorsasággal hagyják ott az

örömet és bánnatot, szállanak el virágzó városok és a magányban gyászoló mohlepte rom felett. Gyors, változatlan egymásutánban követi egyik nap a másikat; a jelen multtá leszen, a jövő pedig jelenné, hogy ez ismét multtá legyen, a mig el nem fogy a jövő s minden multtá nem lett, az élet és az idő! Mily hosszu egy év, ha annak kúszóbén állunk: tizenkét hosszu hónap, háromszázhatvanöt nap! Mennyit lehet e napok mindegyikén tenni, mennyit végezni! S mily rövid az év, ha az utolsó nap alkonyán viszszatekintünk a lefolyt 365 napra; — alig kezdtük meg, ime már el is mult; és a tervbe vett munka, a sok végezni való? Boldog az, ki ugy az évnek, mint az életnek alkonyán elmondhatja: a mit tennem kellett mind megtettem, a mely szerepkört a sors számomra kijelölt, azt becsülettel be is töltötttem. Nem a megfutandó pálya elején, hanem annak végszakában látjuk be, hogy az idő a legnagyobb kincs. E kincsről, az időről kell ez alkalommal beszámolnom tiszt. közgyűlés; miként kamatoztatta a választmány e reá bizott kincset, miként használta fel a lefolyt évet a társulat érdekeinek előmozdítására, mit tett, mit végezett: ezt kimutatni célfáj titkári jelentésemnek.

A lefolyt évben tartott a választmány 8 rendes, 2 rendkívüli, 1 felolvasó és 1 vándorgyűlést. Egy rendes és a vándorgyűlés Hátszegen, a felolvasó ülés Piskiben, a többi ülések pedig mind Déván tartattak meg. A választmány mindenekelőtt a mult évi közgyűlés által hozzá áttett inditványokat intézte el. A várhegyi ásatások fogadnatosítására a vallás- és közoktatási miniszterium 500 forintot utalványozott ki társulatunknak. Nem mulasztotta el, hogy ez alkalommal is ki ne emeljem Trefort miniszter ur õ nagy méltóságának azon érdeklődését és jóindulatát, melylyel társulatunk működését kíséri, s e jóindulatának tényleg is oly kiváló jeleit adta már nem egy alkalommal. — Gróf Lónyay Menyhért õ nagyméltóságától engedélyt kért a választmány arra, hogy a grófnak Várhegyen levő telkén kintasson és ásatásokat rendezhesse. A kért engedély a legszívesebben lön megadva. A könyvtár gyarapítása céljából a választmány ugy a magyar tudományos Akadémiát, mint az erdélyi Muzeumegyletigaz-

gatóságát, valamint a hazában működő rokonszellemű társulatokat is fölkérte kiadványai megküldésére. Az Akadémia főtitkára értesítette is a választmányt, hogy az Akadémia társulatunknak a történelmi és régészeti szakbavágó kiadványokat díjtalanul fogja megküldeni.

A pénztár állapotát illetőleg a május hó 15-én lezárt számadás 1520 frt 95 kr. pénztári készletet tüntet fel. Ebből 650 frt befizetett alapítványi tőke, 500 frt ásatási alap. A folyó egyleti év összes bevétele 1037 frt 37 kr. — kiadása pedig 633 frt 01 kr. volt. A mult évi költségvetés előirányzata szerint tagdijhátrálékokból be kellett volna folyni 1189 forintnak, de tényleg csak 416 forint jött be. Tagdijhátrálék május hó 15-én a folyó 1882-iki évet is beleszámítva 2250 forint, noha a választmány e hátrálékok apasztására minden megtett, a mi csakis módjában állott. A társulati tagok összes száma 576. A halál ez évben társulatunk tagjai között Fogarasi Péter zámi körjegyzőt, Miheltian Miklós brádi esperest D'André Ferencz illyei bírósági végrehajtót szolította ki az elők sorából.

És ezzel tiszta közigyűlés beszámoltam a választmánynak egy évi működéséről nagyjában; tett a választmány még sokat, de a mit, nehogy a közigyűlés egyes tagjainak türelmet idő előtt kimerítsem, nem tartottam szükségesnek elsortolni; az elmondottak után is megírhati a tiszt. közigyűlés, teljesítette-e a választmány kötelességét, s jól gazdálkodott-e a legnagyobb kincsel, az idővel? — S most azon óhajtásom kíséretében végzem be jelentésemet, vajha az idő fejlődésével arányosan fejlődhethetnék ifju társulatunk is!

E közigyűléseu felolvásásokat tartottak : Szöts Sándor az erdélyi nemzeti fejedelmek korában fönnyállott dévai középiskoláról (l. 57. l.) és König Pál az 1811-iki bankó-devalvátióról. (l. 61 l.) Az évközben résziut Déváról való elköltözés, részint egyéb okok mint a választmányból kilépett Dózsa Dénes, Éder Géza, Gergelyfi Tamás, Hüttl József, Maderspuch János, Papí János és Sándor Domokos, valamint az ideiglenes muzeum-igazgatóvá választott Téglás Gábor helyett a közigyűlés az igazgató választmány tagjaivá választotta : Heteyey Gábor, Hollaky Arthur, Kenderessy Mihály,

Kiss Mózes, Nemes Sámuel, Szereday Aladár, Tallacsek Ferencz és Tóth László tagtársakat.

Az 1882. évi júnus hó 7-én tartott választmányi ülésen gróf Kun Géza mindenekelőtt üdvözli a választmánynak uly régi, mint új tagjait, buzgó munkálkodásra hiván fel őket.

A munkásság körét ugymond, most már tisztábban látjuk, mint az előtt, igaz, hogy a veszélyek és nehézségek is nagyobbaknak látszauak, mint azelőtt, de az eredmény, a kitartó munkásság e biztos jutalma is ugyobbak mutatkozik, ez kárpótollhat a leküzdendő nehézségekért. Az ut, melyen haladunk kell, ritkán sima és rózsás, hanem inkább rögös és tövises, de ez nem képehet akadályt egy oly egyesület előhaladásában, melynek van létfog. Tulajdonképeni veszély kettő van, melyeket el kell hárítanunk: az egyik az egyleti élet körén belül fejlődhetik, s ez a pangás, a munkaszünet; a másik kívülről származhatik, s ez a közönyösségi fagyos lehellete, mely a legnagyobb munkakedvet is képes lelankasztani. Mindkét veszély ellen egy óvszer képes mincket megvédeni: a munkásság terén való folytonos előhaladás; ennek védelme alatt csoportosunk, ezzel fogunk társulatunkat felvirágztatni, fogunk továbbra is fentartani azon érdeklődést, mely eddig is kísérte működésünket. Ez ülésen értekezik König Pál a bulgároknak Déván való letelepedéséről (l. 64. l.)

1892. évi július hó 30-án a Fönséges trónörökös pár Hunyadmegyebe érkezve, Boldogfalván a társulat nevében bemintatott hódolntot elfogadni kegyeskedett.

Az augusztus hó 2-án tartott választmányi ülésen Tóth László értekezett a tizedről (dézma) (l. 66. l.). A szepember hó 6-án tartott ülésben ugyancsak Tóth László tart felolvásást a föld jogi természetéből (l. 79. l.). Az október hó 4-én tartott választmányi ülésen beinutatja elük az újonnan megjelenő társulati évkönyv első kötetét. Egy fehérbőrbe sötött s fényesen kiállított példáuy a választmány határozata szerint Rudolf trónörökös Ö Fenségének hunyadmegyei tartózkodása emlékeül határozatott fölterjesztetni, mely művet Ö Fensége az ukvarmesteri hivatalnak egy a társulat elnökéhez intézett leirata szerint kegyesen méltózta-

tott elfogadni. Ez ülésen Barcsay Kálmán az 1848 és 49-iki piskii hid megörökítésének érdekében szóval fel, a menyiben már a legközelebbi tavaszon fog egy új vashid felállítatni, még pedig nem a régiuk helyén, s ennélfogva indítványozza, hogy a választmány küldjön ki egy bizottságot, mely az annak idején szétbontandó régi hidból egy darabot kiválasszon, azt megjelölje, hitelesítse, s a társulat muzeumába beszállíttassa; készítesse el a választmány a régi hiduak pontos rajzát s végül állíttassék az új vashidon emléktábla, melyen a piskii csatára vonatkozó főbb adatokon kívül jelöltessék meg azon hely is, melyen a régi hid állt. Ez inditvány egész teljességében elfogadtatott s a bizottság tagjaival választattak gróf Kun Géza, báró Jósika Géza és Barcsay Kálmán.

A novemberi ülésen Téglás Gábor következő jelentést terjeszti be a választmágnak:

Ámbár másokban sem tudom helyeselni azt a szokást, hogy megkezdett vagy csak féligr meddig végzett munkákról a nyilvánosság előtt hirt adjanak, ez alkalommal mégis kényteletre vagyok némi leg e hibába esni, mennyiben a társulatnak meghonosodott korszakás beszámolni az egyetem érdekében kifejtett barminemű tevékenységről, ha minden maradandóbb becsü következménye nem is legne azoknak. Én, mint aki a mélyen tisztaegylet alakulóban levő miniszteriánál az igazgatóságot bár ideiglenesen elvállaltam, a most bezáródó nyári időszak alatt hivatalomból kifolyó kötelességeimnek ismerek minden külön megbizás nélkül is nehány utazást és kirándulást eszközölni, meg lévén győződve a felöl, hogy az egyetem célja felöl is sokkal biztosabban tájékoztatni lehetne ily utoń is a nagy közönséget, s tudományos feladatainkban még csak rendszert és munkátervet se állapíthatunk meg, valamig biztos topográfiai tájékozottság birtokába nem jutottunk. Elébb ki kell puhatolni a minukutert s azután térszerűleg osztózkodhatunk azon; először ismernünk kell mogyenk természeti kincsait, ethnológiai sajátságait s azután tudhatjuk csak meg, miket kell miut jellemzőket a megyei miniszteriánban egyesíteni. Ide természetesen péntek is kellene, még pedig sokkal nagyobb összegben, mint a menyit idáig áldozott az egyet,

mert jónakarat és szellemi eruditio még muzeumot a világon sehol se teremtett.

Mostani kirándulásaim részint az egykori Dacia helyrajzi adatainak, részint megyének geológiai viszonyainak tanulmányozására irányultak s minden esetben kiváló figyelmet fordítottam a megye néprajzi cíkkéire, házi ipari termékeire, mint a melyekből gondolnám a muzeum első alapját megvethetőnek.

Ily célból két izben látogattam el Petrozsénybe, csak hogy az időjárás kedvezőtlen volta megakadályozott tervem teljes kivitelében s egyelőre a zsijeczi aranymurva területet sikerült kipuhatalnom.

Megelégedéssel konstatálhatom, hogy az odavaló szolgbírói hivatal nemes ügybuzgósággal képviseli érdekeinket s egy még ismeretlen eredetű régi építmény anyagának végmegsemmisítését erélyesen megakadályozta. A szénbányahivatal jelenlegi főnöke is szintén nagy figyelmet fordít czéljainkra.

Hátszeg vidékén a várhelyi ásatások idején König Pál kartársamnal közösen tett tanulmányi utjainkról referálva, a Gyógyviz völgyét említettem fel, hol egy korábbi pénzlelet helyét constatáltam. Ebből Várady Ferencz sz-almási birtokos ur szives volt 6 drb Leopold-féle huszassal megajándékozni társulatunkat. Közép-Almás határán pár prae-historicus telepet is találtam ezen a vidéken, melyekről később széndékozom referálni.

Hondol felett meglátogattam a Barcsay Béla tagtársunk által bejelentett s igen érdekes mesterséges üreget, melyet azonban teljesen megközelítui s teljesen felvenni nem sikerült. A berekszói gör. kel. templomot is fölkerestem s annak értékes freskóit Horváth Miklós collegám szives vala részben levázolni, a végleges lerajzolás azonban huzamosabb időt és némi költséget igényel.

A Maros völgyben Tiszánál egy régi római érem-lelet helyét derítettek ki s Maros-Berettye határában felkerestem a Besericutza nevű pontot, hol hagyomány szerint zárdú állott volna. E romok közelebbi meghatározása azonban további vizsgálatot igényel.

A Fehér-Körös völgyén felvettek a rómaiak körösbányai aranymosását s Peovits kereskedőnél sikerült 3 faragványt

találnom, melyek az egykori báuya viseletet megörökítve, muzeumunknak szintén hasznára volnának, mert tudtommal egyik hazai gyűjtemény se rendelkezik hasonló tárgyakkal. Minthogy a tulajdonos kereskedő ott létem alatt távol volt, közelebbről alelnökünk közvetítésével megtettük e tárgyak megszerezhetése iránt a szükséges lépéseket.

Brádnál egy vizvezetéket látogattam meg Kirinyi Lajos bányaigazgató ural, onnan 2 ép csövet hoztam muzeumunkba. Ugyancsak nevezett bányaigazgató urtól egy eddig ismeretlen bronzlelet felől értesülttem.

A rudai ósrégi nyomokat még a megelőző évben megtekintve, a megyénk szélén Slanizza határához tartozó Gyalu vugurilor nevű hegyet kerestem fel s ott egy olyan római bányaművet találtam, minőt Zalathna és Abrudbánya közt a vulkoji bánya felett eső Korabia tetejéről ismerek és ismernek mások is.

Boicza felett a Magna tetejét is felkerestem, de ott semmi biztos történelmi nyomat nem sikerült találnom, csupán a Valye mik nevű bányához vivő nyergen e csucs alatt, hol a római bányák és vizvezetékek nyomait szintén felvettek, sőt onnan 2 aranyzuzó mozsarat és több zuzó követ szállítattam be gyűjteményünkbe.

Ime ezekben vázolhatom nagyjában ez évi tevékenységemet. Több közeli helység meglátogatását vettem még tervbe s ha az idő kedvez, rendre meg is látogatom azokat.

A muzeum érdekében azonban már most bátor vagyok indítványozni, hogy ha azt méltóképen nyilvánosság elé akarjuk vinni, ne csak a már közgyűlésileg engedélyezett összeget forditsuk utolsó krajczárig reá, hanem legalább egy eladással igyekezzünk rendkívüli jövedelmet is teremteni, mert a gyűjtemények gazdagsága legalább is akkora fontosságu reánk, mint évkönyveink tartalmassága. Épen azért rendelje el a mélyen tisztelt választmány a szükséges szekrények mielőbbi csináltatását is s addig is a tárgyak beszerzése végett utalványozza ki a közgyűlés által erre rendelt összeget akár az én kezeimhez, akár az alelnök uralnak, kivel itt Déván könnyen érintkezhetünk. Megjegyezni kívánom azonban, hogy mostani administrációink szövevé-

nyessége épenséggel nem kedvez a tevékeny muukásságnak, s tapasztalatom szerint sokkal elábbre volnánk, ha például a nyár folytán valamely összeget rendelkezésünkre bocsátott volna az egylet, mert a helyszinén járván-kelve inkább megszerezhetjük a szükségeseket. Jövőre akárki legyen a muzeum igazgatója, méltóztassék a választmány részére hitelt szavazni, sőt egyenes összeköttetésbe hozni a közösséggel olyképen, hogy az ő ügyköréről levelezést is folytasson s a nagy vonásokban megszabott kereten belül önállólag járhassou el.

A választmány 1883. évi február hó 7-én tartott ülésén Téglás Gábor értekezik a Kőrösbányán talált s a társulati muzeumba felállított őskori bányász szobrokról (l. 68 l.) Dr. Sólyom-Fekete Ferencz ismerteti az Ankos-Törzsök-féle okmányt. (l. 67 l.) Ez ismertetéssel kapcsolatosan a választmány több tagja azon inditványt teszi, hogy a megyebeli községek okmányilag bebizonyítható régi magyar neveinek visszaállítására tegyen lépéseket a társulat, mit a választmány elfogadva, az ügyet átteszi az ugyanezen ülésen megalakult földrajzi szakosztállynak előleges tanulmányozás végett. Ez ülésen a többi szakosztályok is megalakultak az ügyrend értelmében. (l. I. k. 166. l.) Az áprilisi ülésen felolvastatott Buda Ádám értekezése a madarak szinjátékáról (l. 71 l.) dr. Sólyom-Fekete Ferencz némely „Quie-tantiák a török háborúról” című okmányokat mutat be. (l. 72. l.)

Az 1883. évi május hó 30-án megtartott közgyűlésen szokatlannal nagy számban vettek részt a tagok; a vendégek, köztük igen sok hölgy egészen megtölték a megyeház nagytermét. A társulat tiszteletbeli tagjai közül körükben üdvözölhettük Pulszky Ferenczet és Szilágyi Sándort; részt vettek e gyűlésen dr. Benndorf Ottó a bécsi egyetemen az archeologia tanára s Emich Gusztáv miut vendégek. A közgyűlést gróf Károly Géza társulati elnök következő beszéddel nyitotta meg:

„Tisztelt közgyűlés! E mai napunk egyletünk harmadik közgyűlését tartja. Fogadjon a tisztelt közgyűlés ez egyleti örööm- s ünnepnap alkalmából szives üdvözletemet s a fölött való öszinte öröömök kifejezését, hogy a tisztelt

tagok gyülésünkön ily nagy számmal jelentek meg bizo-
nyos jeléül annak, hogy az egyettség iránt való érdek nem
muló fellángolás volt, mert nem lobbant el, nem hogy
csökkent volna vagy csökkenőre hajlanék, sőt inkább erős-
bödött nem hogy szükebb körre szoritkozott volna, inkább
tért hódított, nem hogy megapadt volna, inkább gyarapo-
dott, ez érdek az időnek uen megsemmisítő, de nevelő és
élesztő hatását tapasztalta, mert jól tudjuk, a muló évek
nem csak építhetnek, de rombolhatnak is, s a szellemi
tevékenység pályáin nemcsak új nyomokat hagynak s új
nyomokra visznek, de a régi nyomokat el is enyésztethet-
tik, ismét be is fedhetik. A stoikusok iskolája szerint *Kpóro*;
ki saját gyermekéivel táplálkozik *χρύσο*;-szal eredetileg ugyan-
azon szó, előbbi az idő istenének, utóbbi magának az
időnek jelentésében s e csupa látszaton alapuló szóhasonlat-
nak kedvez a Kronosról elterjedt mythologia perceptio, a
mely Plato egyik értekezésében e következőkben fővetett
kérdésre : *πού τοι εί Kyro*; adott feleletben *αρχαιότερο*; *ει τοι*
δέοντο; hiven visszatükrözödik. Az idő magát emészti meg s a
farkába harapó kigyó a végetlen időnek, az örökkévalóságnak
jelképe. Az emberi szellem intézményeit az erre alkalmas
idő kifejti, de egykor ébresztőjök lehet elaltatójuk is s
alvásuk lehet tartós, örökös. Jelenleg nincs okunk panaszra
s adja Isten, hogy ne is legyen ! Mert ha vannak is olyanok,
kik hideg közönynyel szemlélik munkásságunkat, azt
kicsinylik, kevésnek tartják s állítják, hogy iránta táplált
reményükben csalóltak, gondoljuk, hogy nem volt még oly
közhasznú munkásság, mely közönynyel ne találkozott volna,
nem létezett olyan a közjólét céljainak megvalósítására
hivatott egylet, melynek gáncsolói, ellenei ne lettek volna.
A szellemi élet legnevesebb csirái néha egy hosszu, zor-
dou télen át fejlődnek lassan azon nagyreményű növényekké,
melyekben utóbb a tavasz napjaibau gyönyörködnek s a
melyek a nyár évszakában érett gyümölcsököt nyújtják
felünk. A jó ligy lassan, de biztosan győz ; csuk az veszen
diudalmat, ki valóban győzött s a győzelmet néha hosszu
s perczekre kétséges küzdelmek előzik meg. Tartsunk rövid
szemlélt egyleti életük eddigi pályafutása felett, lassuk
helyzetünk előnyeit s a jelenből merítünk bizalmat a jövőre.

Egyleti zászlónkra e szót írtuk fel: „Polytonos munka vezet a célhoz” s e jelmondatunkhoz miud eddig hiven ragaszkodtunk. A nagyméltósági vallás- s közoktatási miniszterium egyletünket elejetől fogva kegyes pártolásában részesítette s részesíti ma is. A veltük hasonló célok elérésére hivatott társulatok Budapesten s hazánkban mindenlött, hol ilyenek alakultak, egyletünk iránt meleg rokonszenvvel viseltetnek; a közhangulat mellettünk van; Hunyadmegye lelkes értelmisége fel nem hagyott egyletünkről való hű gondoskodásával; tudományos irodalmunk nagy diszei eddigi munkásságunkat helyeslik s a továbbihoz szép reményeket kötnek. Irodalmunk vezérférfiai közül néhányat e mai-közgyűlés alkalmából szerencsék vagyunk körünkben láthatni, kik mint a m. tud. Akadémia és a m. történelmi társulat küldöttei, képviselői, egyletünk ez ünnepnapján részt vesznek. Üdvözlöm hazai irodalmunk e nagyérdemű vezéreit, hagyjék meg, hogy óhajtva várt megjelenésök emlékét bárásan megőrzük szívünkbeu, eleve is tudtuk, hogy meleg érdeklődéssel kisérik egyletünk munkásságát, még is jól esik nekünk abban a mi felől kétségünk nem volt, új bizonyítékok által megerősítetni. Az általunk elért eredményekről — itt nem vitatom jelentőségeit — nemcsak a hazai irodalom vett tudomást, de azokat részben már a külföld is ismeri s méltányolja. A mai ünnepi hangulatot nem kis mértékben növeli egy férfiunak jelenléte, ki az alapságáról méltán hiressé vált germánfaj régészeti egyik leghivatottabb, legkiválóbb mivelője s vezére volt egy nagy fontosságú archæológiai hadjáratnak Kis-Ázsiában, melyet fényes siker és győzelem koronázott, dr. Bendorf Ottó tanárt értem. Üdvözlöm a hirneves tudóst, hazánk e classicus földjén, ahol bár merre vezessen léptünk, a multák emlékei környezuek s felirataikban szóbanak hozzánk s még a néma kő is választ ad annak, ki a hozzá intézett kérdést helyesen tette. A külföldi tudomány e nagyérdemű képviselője fogadja egyletünkön, tölem egyletünk nevében hálás köszönetünket közgyűlésünkön való megjelenéséért! Emlittem, hogy már a külföld is tekintettel van egyletünk munkásságára, s ezt leginkább néhány egyleti tag kiváló érdemeinek köszönhetjük, így például választmá-

nyunk igen tiszttel tagja Torma Zsófia ő nagysága kutatásainak eredményeit a külföldi szakirodalom nemcsak méltányolta, de már be is jegyezte illető fejezeteibe. A bécsi „Anthropologai Egylet” közleményeinek XII. kötetében dr. Fliegier Torma Zsófia felfedezéseiről szólva azt mondja, hogy ezek feljogosítanak arra, hogy a hittita miveltség hatását kiterjeszszük azon ősnépekre, melyek Erdélyt egykor lakták. Ebből is látszik, hogy e fölfedezések mennyire fontosak. A „hittita miveltség” szonban, melyre Fliegier széloz, felette kétséges, mert régi írók nem tudnak róla s az archäologie se mutatott fel mindeddig egy ily miveltség bebizonyítására jogosan megkívántató hittita leleteket. A Hittiták déli törzséről Mózes I. könyvéből (XXIII. r.) egy annyit tudunk, hogy Kirját-Arba nevű városuk volt, mely később hebronnak hivatott; hogy Ábrahámot szivesen fogadták; hogy egynek közülök — Efron-nak kóból kivágott temetője volt, melyet négyszáz ezüst sekelért eladt Ábrahámnak. Éjszaki törzsük a Tauros hegység alatt, közel Kilikiához azon tartományt lakta, melyet később árami nép foglalt el. Mielőtt az Izraeliták Kánaánt elfoglalták volna, e tartomány őslakói közül, a Hittiták és Amoriták tüntek ki leginkább. Különösen u Hittiták őstörténetéről bőven értesítnek a történelem legrégebbi forrásai. Az éjszaki Hittiták, kiket az aegyptomi feliratok Cheták-mak, az asszírok Hattiknak neveznek, eredetileg az Amanos völgytorkolataiban laktak, innét terjedtek dél felé az Oronies partjain egész Kadeshig, s éjszakafelé a Taurosig, s e hegységen át Kis-Ázsiába. Mikor még eredeti hazájukat lakták, több rokon kannáni és úrámi néppel együtt szövetséget képztek, melynek élén a Rutennák állottak, egy éjszaksyr néptörzs; később tartományuk határait kijebb terjesztvén, a Rutennaknál hatalmassabbakká lettek, a szövetség élére, azok helyébe maguk állottak. A XVIII. aegyptomi dynastia^{*)} legnagyobb királyúnak III. Thutmosesk (1650 körül) a Cheták és Rutennak egyaránt adót fizettek, utóbbiakat már I. Thutmos győzte le. A Cheták hatalmuk tetőpontján az

^{*)} E dynastia Kr. e. 1702 óvvel késői mag az uralkodását.

Amoriták Kadesh nevű városától Karkemishig uralkodtak, s első fejedelmök, kinek nevét tudjuk, Sapalel „Istenhez alázatos”, I. Ramses kortársa, aki XIX. aegyptomi dynastia megalapítója volt. I. Seti utódja Sapalelt nyílt esztában támadt meg Kadesh mellett, s felette győzedelmeskedett. A Cheták ismételten fellázadtak az aegyptomiak ellen s végre is I. Seti békét kötött Motener (Motár) nevű királyukkal. E harcias kanaáni nép II. Ramses ázsiai hadjáratának első esztendeiben (1400 körül) szövetségi viszonyt Aegyptomhoz hiven megtartotta, de utóbb az éjszaki syrekkel, Kadesh, Karkemish, Kati, Arad területeinek lakóival Aegyptom ellen egy hatalmas szövetségre lépett, a mely szövetséghez Aegyptom syr tartományainak kipusztítására Kisázsia népei közül többen, így Illion népe, a Dárdánok, Mysin és Lykia lakói csatlakoztak. E szövetséget a Cheták hozták létre, akik ekkor már a Tauros két oldalát lakták s pusztító hadjárataikban és kereskedelmi utazásaiak közt éjszakfelé a Hellespontot, délfelé pedig az Amoriták területét könnyen elérhették. Közel Kadeshez az Aegyptomi sereg előhada a szövetségesekkel összecsapott, s két napi küzdelem után végre is az Aegyptomiak győztek. Chalepasar a cheta annalisok irója s többen a Hittiták legjelissebb bajnokai közül a csatáren maradtak. E veszteség után a Cheta fejedelem II. Rawsessel békét kötött. Azonban a béke nem volt tartós; a Cheták az elleniségeskedést ismét megújították, de ekkor már nem többé egykorú kisázsiai szövetségesekkel, hanem több más kauanai s árámi néptörzszel együtt, s hosszabb időn át változó szerencsével folytatták haljáratukat, míg végre Motar testvére és utóda Chetasar II. Rawsessel békét kötött. Itt megjegyzem, hogy az assyr feliratokban a Cheta királyok surru-nak és nem malku-nak neveztetnek, így p. o. IV. Tiglath-Pileszer egyik feliratában a többi közt e szavak olvashatók: bi-lat surru-ni mat Hat-ti, mal-ki mat A-ri-miu mat Kal-di „Chatti királynak, Áráni és Chaldaea hercegeinek udója”, surru az assyr nyelvben királyt, malku herceget jelent. Az említett békészerződés chetu nyelven íratott, s enek egyik pontja az ipar és kereskedelemben érdekeinek megóvására irányult. Muspero szerint e szerződés a

diplomatika legrégebbi írott emléke. II. Ramses Chetasar leányát vette nőül, s a cbeta király veje és leánya látogatására az aegypt. királynál megjelent. Ettőlfogva a Hittiták hatalma mind inkább csökkent. Egykor kisázsiai szövetségeisek s más akkortájt a tengeren elhatalmasodott népek együttesen Cheta népét legyőzték, ezektől utóbb III. Ramses által felszabadítattak, s hálából és gyöngéségből az egykor hatalmas Hittiták az aegyptomi királyoknak hű adófizetőivé lettek. Végre Tuklat-habal-Assur Assyria királya Cheta népét is legyőzte. Assur-rab-amar alatt a Hittiták ismét némi hatalomra jutottak, s Syria sorsa fölött rövid ideig ők határoztak (1060 körül). Az éjszakhittiták Salamon, Juda és Izrael királyának uralkodása alatt is (1000 körül) szabadok voltak. A második assyr uralom idejében Assur-nazir-habal uralkodása alatt (877 K. e.) Cheta többé mint nép nem említették, csak még a név maradt meg, az egykor élet utolsó árnyéka, mert az Euphrat, Orontes és Amanos közti tartomány még mindig Chatti-nak neveztetett, a mely akkor már több apró királyságból állott. E terület még ez időben is gazdag volt, lakói különböző iparággal foglalkoztak, kereskedelmük élénk volt, különösen a Phoeniciaikkal folytattak élénk kereskedést. Cheta tartománynak ásványgazdagságát az assyr felírások kiemelik, aranya, ezüstje, reze, vasa, ónja nagy mennyiségben volt. A Cheta nép főistenét El-nek hitták, s e név előfordul személyneveikben, p. o. Sapalel^{*)}) Az itt előadottakból világosan látunk, hogy a Hittiták leginkább a csaták terein tüntek ki, iparral ugyan foglalkoztak s kereskedelmük is élénk volt, de azt egyáltalában nem látják, hogy egy külön miveltséget alapítottak volna. Aegyptomi culturát bizonyára közvetítettek Kisázsia népeivel s később az assyr miveltségnek is közvetítői voltak nyugat és éjszakfelé; Cyprusban is, mint látni fogjuk várost alapítottak, de arra semmi sem mutat, hogy az ázsiai miveltségek bármi irányban saját alkotásai által számba vehető

^{*)} L. Maspero „Histoire ancienne des peuples de l' Orient,” Mariette Bey „Aperçus de l' histoire d' Egypte” s Schrader „die Keilschriften und das alte Testament” es. könyvét.

tényezői lettek volna. A keleti miveltség Európába a leg-régebb ókorban két nagy uton terjedett be, az egyik a Körzéptenger hullámait hasítva vezetett nyugat felé, a másik az Aegei tengeren, a Propontison és a Pontos Euxinuson át-vezetett Európának legközelebb eső partjaihoz, s innen to-vább a belföldi tartományokba. A Körzéptengeren az ázsiai miveltség elterjesztői phoeniciai hajósok, Tyrsenek, Elymek illir-thrák eredetű népek s görögök voltak. A phoeniciák Európa délnyugati partjain s a szárazföldhöz legközelebb eső szigeteken mindenütt, hol a helyi viszonyok a keres-kedelemnek s iparnak kedvezni látszottak, emporiumokat alapítottak, s ilyetenképen a kereskedelmi állomásoknak egy egész hálózatát terjesztették ki a vidékekre, így p. o. Siciliában a XI. századon elkezdve a IX. századig számos phoeniciai telep keletkezett. Thukydides VI. könyvének 2-ik fejezetében a Phoeniciaikról azt mondja, hogy ezek egész Sicilia parti tartományain és a közel fekvő szigeteiken megtelepedtek, hogy a Sikelekkel kereskedést folytas-sanak. Midőn a Hellerek nagyobb számmal jeleutak meg Sicilia éjszakkeleti partjain a Phoeniciaiak nyugat felé hu-zódtak, s az Elymek szomszédságában, a velük kötött szö-vetségre támaszkodva Motyes, Machoschbin és Soloeis nevű emporiumaikat alapították. Számos helynév, mythos, s né-mely még a Helléknél is fönmaradt keleti vallásos gya-korlat vall phoeniciai eredetre, így p. o. Makara (Melkart, gr. Makareus a. m. a keleti Herakles) Pachynos (ph. Pachum); az Orion mythos; a dór telepeseknél gyakorlat-ban volt bikaáldozat, mely a phoen. Molocháldozat helyet-tesítőjének, átalakulásának tartható. Malta régi neve Melite, svintén phoeniciai. A Hispániában egykor virágzott phoe-niciai városok közül legyen itten elég Gadesre és Malaccára emlékeztetnem. Az Elymek Sicilia nyugati partján Segeste, és Eryx nevű városokat alapították; ezek Elám tartomá-nyából talán Chaldaeán és Mesopotamián át jutottak Kis-Ázsiába, s onnan hajóztak át az Aegei és Jon tengerei Siciliába. Cultusok után itélve és abból következtetve, hogy a melléjük települt phoeniciai gyarmatosokkal önként szö-vetkeztek a Hellerek ellen, arra következtethetünk, hogy maguk is a sémi népcsalád egyik ágát képezték; főisten-

nőjük Astarte volt. Elymek innen Liguriába is telepedtek, s ott is mint Siciliában Segesta s Eryx nevű városokat alapítottak. Az Elymek magukat a Trójaiekkel származtatták, s talán e vélt eredetükben Troason át vezetett útjok emléke él. Közel Taorminához a régi Naxos helyén kevessel ezelőtt oly régészeti leleteket találtak, melyeknek eredetét az összehasonlító régészet nyomozásai még nem derítették fel.

Ezek után térjünk át a kereskedés és miveltség másik nagy útjára, s ez ismét több irányra oszlik, az egyik út Aegyptomból, Elb- és Kis-Ázsiából Cyprusba, s onnan tovább az Aegaei tengeren át szigetről-szigetre terjedt a görög szárazföld partvidékeire; a másik út Cyprusból az Aegaei tenger-szigeteiről a Thráktengeren keresztül Macedoniába és Thraciába vezetett; a harmadik út a Propontison át Kis-Ázsiából Thraciába vitt s végül a negyedik a Pontus Euxinus úszáni vidékeiből déli, nyugati és éjszaki irányban vezetett Európa beltartományaiba. Ez a keleti miveltség és kereskedés itinerariuma nagy körvonalaiban, s úgy a Közép- mint Aegaei tengeren át huzodó utvonálak egyik közös s igen jelentékeny állomása Cyprus volt. Még mielőtt a phoeniciaiak e szigeten kereskedésüknek tért foglaltak volna, a kanaani néptörzsek között a Hamathiták és Hittiták itt már megtelepedtek s a sziget ősnépé mindinkább a tartomány belséjébe szorították, a Hamathiták Hamath (Amathús) a Hittiták Kittion városát alapították. A kanaani Hamath tudvalevőleg Palestina határszélén a Naftali nemzetsegében feküdt, honnan így neveztetett az egész vidék. Az aegyptomi királyok között: Cyprust már III. Thutmes foglalta volt el. Byblos Paphos szentélyét alapította meg, hol a phoeniciai Aschera cultus felvirágzott s hosszu időn át maradt fenn. Az Assyrok Cyprust Jatnau tartományának nevezték, Sargon e szigetet is meghódította. Cyprus görög telepeiről bőven szóbanak a történeti források. A Pontos Euxinos partvárosairól több kereskedelmi út vezetett nyugati és éjszaki Európába, így p. o. Olbiából élénk kereskedést folytattak éjszakfelé, számos görög pénz tanuskodik erről, a melyek Ukrajnában, Podoliában, Lengyelországban, sőt a posen-i nagyherczegségben

különböző időkben előtaláltattak, így p. o. Posenben közel a Netzéhez 1824-ben 39 görög pénzre akadtak a görög pénzverés legrégebbi korszakából. A kereskedelmi utak ritkán változnak meg, s méltán feltehetjük, hogy a görög kereskedők előtt Éjszakénrópa felé más népek kereskedelme is ezen irányt követte, Aristoteles szerint a pontosi kereskedők egy az Ister partjára emelkedő hegység tövében épült város élénk vásárait szokták felkeresni, a hová nyugat felől az Átria éjszaki partlakói is ellátogatnak.*). E város nem lehetett az Átriai tenger közelében, mert Aristoteles fekvéséről világosan mondja *τὸν διαστήμαστον τοῦ πόλεως*, t. i. a Pontos és Átria közt. Dr. Proller Lajos egyik jeles értekezésében azon nézetének ad kifejezést, hogy e névtelen egykori emporium a mai Boszniaban vagy Szerbiában keresendő,**) s megjegyzi, hogy e városban a görögök nem annyira görögökkel, mint inkább Moesia, Pannónia és Dácia népeivel kereskedtek. A Haemus-félszigetén át terjedő kereskedelmi út Moesiából az egykori Dáciába s tovább nyugatselé dél-éjszaknyngati irányban egyfelől a mai Württembergbe, másfelől Thüringiába vitt, ahol dr. Klopfleisch kevessel ezelőtt közel Jénahoz igen érdekes leletekre talált, melyek feltűnő hasonlatosságot mutatnak a kisázsiai, aegyptomi és cyprini leletokhoz. Egy másik út a Pontos Euxinoson és a Propontison út a Rhodope hegységtől délre a Paeonok és Dardanok földjén keresztül az Átriai tenger felé vezetett. E két omlitettetton utoz az ezen útak által érintett tartományokban a kereskedelem és miveltség közvetítői Agathyrrok, Paeonok, Dardanok s más thrük és illyr suju népeken kívül a méd eredetű Sigynek voltak. A Paeonok saját állításuk szerint a trojai Tenkrok utódjai voltak,***) s a Dardanok szintén Troasból vettek eredetőket. Homernél *παγκάρην Τρώων*: *Τρώες*-szol egyértelmű, a Dardania egy kis tartomány neve Trójától éjszakkeletre, melynek Aeneas volt állitólagos uralkodója. Dardanos és Teukros iránt a görög mythologok nézetei

*) Mirab. Ausz., cap. 104.

**) „Über die Bedeutung des Schwarzen Meeres für den Handel und Verkehr der alten Welt“ (Dorpat, 1842.)

***) L. Herodotnál, V. 18.

egymástól eltérnek, némelyek szerint Teukros lett volna Troas első királya, ki a Samothrakéból hozzá érkező Dardanost udvaránál szivesen láttá, s nejét neki nőül adta, mások szerint a dulog megfordítva áll, Dardanos volt Troas első királya, ki a Krétából hozzá érkező Teukrost várossába befoglalta. E két tudósításból azt következtethetjük, hogy egykor Samothrakéban Dardanok, a Krétában Teukrok is laktak. Ide mint hegynév Troásban és Krétában egyaránt előfordul. Az ázsiai és európai Dardanok között Samothrake szigete kapcs gyanánt tekinthető. A Sigynek magukat Herodot szerint méd eredetűeknek tekintették (V. 9.) s rnbázatuk is méd volt. Ezek nyugat felé vezető utjokban egészen a Ligurok tartományáig jutottak el, a velük gyakori cserkereskedést folytattak, a miért is a Ligurok minden kereskedőt Sigynnek neveztek, hasonlóan Magyarország névénél vidékének lakosaihoz, kik a kereskedőt „görög”-nek nevezik. Herodot szerint a Sigynak az Adriai tenger éjszaki partvidékein lakó Euxekkel mintán kölcsönökben állottak, s talán időnkint Cyprus szigetén is megfordultak, legalább Herodotból tudjuk, hogy Cyprus lakói a lándzsát sigyn-nek neveztek: Σιγύν; δὲ τοις μάλιστα..... Κέρπιος δι τοι δόμασα*.) — A Médök lándzsái az ó korban hirosek voltak, így p. o. Herodot megjegyzi, hogy a Xerxes seregében harcoló Sarangok minden nyilakkal és lándzsákkal voltak felfegyverkezve: τάξι δι μη αύγει; Μέδαις; (Ισχει).**) A Pontos Euxinostól éjszakafelé terjedő kereskedelem közvetítői maguk a harcias Sauromátok voltak, így a Gelonok, Roxolánok a más honosodott fajok a Gelonok között lakó Budinok (Βουδίνων), kiket Herodot görög eredetűeknek mond.***) Kérdés támadhat az iránt, hogy a Haemus hegylánc melyik szorosain terjedt át Thraciából a keluti kereskedelmi és műveltség az Ister partvidékeire. E kérdésre a Bulgáriára leg egyik nagyérdelemű miniszter Jirovec által ezontul enzükölcendő ásatások fognak remélhetőleg kivánt világosságot árasztani. Ide vonatközöleg

*) L. a V. b. 9. faj.

**) L. a VII. b. 67. faj.

***) L. a IV. b. 108. faj.

még egy más nagyfontosságú kérdés vethető fel, s ez az, hogy a keleti miveltségnek két nagy utján a Középtengeren s a Haemus félszigeten és a Duna balpartján Európába irányult áramlatai mennyiben, hol és miumentű eredményeit érintkeztek egymással Nyugat-Európában? mert egyáltalában nem hibető, hogy egymást kikerülték volna. A Messápok és Sikelek tndvalevőleg a Phoeniciaikkal élénk összeköttetésbe állottak, s a Messápokról tudunk, hogy az Euetekkel az Átria éjszakanyugati partján kereskedést folytattak, s ezekről Herodotból szintén tudjuk, hogy a Sigynekkel érintkeztek. Az agynevezett umbrini miveltség második korzakában, a mennyiben e korszakot a felsinni nekropolis leleteiből ismerjük, a keleteurópai neolith telepekéhez hasonló alakú és diszítésű tárgyak mellett két phoeniciai eredetű arany karperecz, egy fibula, egy kék üvegből készült kis edény s egy aegyptomi amulet is találtatott. E példában is nyilván látjuk a keleti kereskedelem és miveltség emlitettető két fő áramlatának érintkezését. Biztosan reméljük, hogy a további ásatások és vizsgálatok a Dnna jobb- és bal parti tartományain keletről nyugat felé vezető culturáramlatnak egyes főbb állomásait mind nagyobb számban fogják megállapíthatni, s a két emlitett főáramlat s ez áramlatok egyes utvonalaiknak találkozási pontjait szintén kifogják deríthetni. E nagy fontosságú itinerarium egyik igen jelentékeny állomása épen megyénk területén volt, s az itt választmánynuk igen tiszta tagja Torma Zsófia bennsége által fölfedezett leletek a keleti miveltség és kereskedelem nyugatfelé huzodó láncolatában egy oly becses láncszemet képeznek, melyet a régészeti legkiválóbb munkásai különös figyelmükre méltattak, ezek között legyen elég e helyen Schliemannra és Snycere hivatkoznom.

Várhelyi ásatásai eredményeit a külföld régészettel kitűnő tudósunk Torma Károly tanár az „Archaeologisch Epigraphische Mittheilungen aus Österreich” című folyóirat VI. évfolyamában ismertette meg. Dévai muzemunknak a négy syr istennevet tartalmazó feliratát s e nevekről való véleményemet dr. Sachau Ede berlini tanáral, a mint e követ Déván először elolvastam, azon-

nal közöltem. — Ugyanezen feliratot Torma Zsófia ő nagysága Sayce oxfordi tanárral, s dr. Goldziher jeles orientalistánk Nöldeke strassburgi tanárral ismertették meg. Dr. Goldziher Nöldekéhez küldött közleményéhez hozzácsatolta e nevek általa megkísérlett értelmezését, melyek a hirneves és nagyérdemű strassburgi tanár helyeslésével találkoztak, aki a sémi nyelvek, irodalmunk s epigraphika terén elismert tekintély. Kitűnő tudósunk Torma Károly tanár s társulatunk tiszteletbeli tagja jeles czikkéből örömmel látom, hogy dr. Goldziher a Men eva t s Be bellah a m o n neveket ép ugy fejti meg mint én egyetünk tavalyi közgyűlésén elmondott elnöki megnyitó beszédében; illetőleg ő is a Bebellahamon alakot hibásan vésettnek tartja Bellahamon helyett, mely név a sémi feliratokból jól ismert Ba a l C ha m m o n-nal egyazon*). Men eva t-ot dr. Goldziher az arab Ma n à t többes alakjának tartja, mint a hogy én is állítottam említett beszédében; ezzel a többes számmal Nöldeke az arab a l m a n à j à alakot hasonlitotta össze, mely szintén többszám, s végzetet é balált jelent. Dr. Goldziher a Men eva t alakra vonatkozólag helyesen és találón jegyezte meg, hogy e várhelyi felirat éjszakarab területre, vagy legalább oly területre utal és vezet vissza, melyen egy éjszakarab cultura kimutatható, s ahol a syr és arab mythologia elemei egymásra hatottak, mert a Syrok vallási fogalmai az éjszakarab terület törzsei közt is elterjedtek. Ez okon Goldziher a Theimes nevet nem palmyrai névnek tartja, mint a hogy én tartottam, hanem az arab Tejm névvel egyazonnak. Theimes szerinte a Tejmítát jelenti, arabul: Al-Tejm i**.) Én e név eredetét illetőleg előb-

*) „Ich habe dafür — igy irjeles tudósunk dr. Goldziher — dass die Reduplication der Silbe BE durchein Verschen des Steinmetzen entstanden ist, demnach = BELLAHAMON, d. i. der aus semitischen Inschriften wohlbekannte Sonnengott Baal (oder Bel) Chemmón.“

**) „Der letztere Gottesname — folytatja G. névfeljegyzések — zeigt uns, dass wir mit unserer Inschrift auf nordarabischen Gebiete befinden oder auf einem Gebiete, wo nordarabische Elemente Einfluss

beni nézetemhez ezentúl is ragaszkodom, mert Theimes sokkal közelebb áll a palm. alakhoz aspirált th-jánál fogva mint az arab tejm-i-hez, s mert Sarmisegethusában a környékén palmyrai illetőségi katonaság csakugyan létezett. — Érdekesnek tartom megemlíteni, hogy Torma K. által emlittem értekezésében kiadott felirások 72-ikében Karánsebes — Tibiscum városában n(umerus) Palmur (enorum) említetik. E felirat utolsó sora palmyr, szöveget tartalmaz. A Benefal névre nézt nem oszthatom jeles tudósunk dr. Goldziher nézetét, vagy inkább mint maga mondja, gyanitását, mely szerint az p.^o nē ba al helyett állna, a mely isten név a phoeniciai fogadalmi táblák felirataiból ismeretes. A vésőről alig tehető fel, hogy p^o nē ba al helyett tévedésből benefal-t vésett volna, és az már épen nem hihető, hogy utóbbi alak előbbinek változása lehessen. Én tehát egyelőre legalább megmaradok azon véleményem mellett, melyet e névre vonatkozólag tavaj mondott megnyitó beszédemben kifejtettem (l. 1 l.) Dévai muzeumnak egyik igen jelentékeny feliratában előforduló Nabarza névről való nézetemet az orientalisták V. congressusa eráni osztályával ruég 1881-ben közöltem, a véleményem az illető osztály nagyérdemű elnöke dr. Justi Ferdinand marburgi tanár helyeslésével találkozott. Tisztelt muzeumigazgatónk Téglás Gábor a mult ósz folytán közel Kőrösbányához a régi Zarándmegyében három bányászsobrot talált, melyeket muzeumunk számára sikerült is megezesseznie. E felfedezés annyival érdekesebb, hogy eddigi régi bányász szobrok nem találtattak, s csupán csak fresco festményekben fordulnak elő nagy ritkán az u. n. „fossores”-ek. Téglás e bceses felfedezéséről kimerítően fog szólani egy nagyobb művében, melyben a római kor-szak daciai bányászatáról fog értekezni. — A hazai történelem terén mélyen tisztelt elnöktársam dr. Sólyom-Fekete Ferencz igen ritka s nagyrészben először általa közölt okmányok nyomán megyénk régi ethnographiai viszonyait, jogi életének fejlődését, kenézségeit, cultur állapotait tárgyaló

halten. Syrische Religionsbegriffe wanderten bekanntlich auch in die nördlichen Grenzen Arabiens ein. Dieser Umstand veranlasst mich in Theimes den arabischen Stammnamen Tejm zu studen.“

tanulmányainkhoz fölötté bocses adalékokkal járult, melyeket a hazai tudományosság nagy disze Huuvaly Pál nemcsak méltányolva emlitett meg „Die Rumänen und ihre Ansprüche” című tavai megjelent munkájában, hanem épen ezek segítségével sikerült neki könyvének egyik főfeltételét a historiail birálat kiválasztásnak megfelelően bebizonyítani. — Végül térdünk át a természettudományokra. A grázi természett. egyesület ez évi közlönyében megjelent „Zur Fauna von Béllye und Darda” című értekezésben tüztelt barátom dr. Mojsisovics Ágost tanár, ez értekezés tudós írója, Buda Ádám választnéyi tagtársunknak a megyénkben előforduló madarakról írt s egyletünk első évkönyvében megjelent jeles czikkét munkája több helyén felhasználta, s azt irodaluni forrásai közt megnevezte. Tisztelt barátom dr. Mojsisovics Buda Ádám emlitettem értekezését az ornithologok békai egyletének f. évi április hónap tartott gyűlésén méltányolag ismertette.

Mindezekből örömmel látjuk, hogy egyleti munkásságunk már is nem hét pecséttel bepecsételt s eltétettet könyv, hanem egyike azon számos forrásoknak, melyeknek vizei út közt el nem apadnak, hanem feltartóztatlanul az emberi tudás hatalmas folyamába ömölnek. Ez örvendetes érzéssel pillantunk vissza egyleti életünk rövid, de eredményes multjára, s ez érzékből is újabb buzgalmat meríthetünk a munkához, s bizalmat a jövőhöz. Ezzel a közgyűlést megnyitottak nyilvánítom.*

Ez éljenekkel fogadott elnöki megnyitó beszéd Réthi Lejos inditványára a jegyzőkönyvben egész terjedelmében felvétetni határozatott, egyuttal a fölötte örömkének is kifejezetten adott a közgyűlés, hogy a társulat szeretetisztlelt elnökéthoz a tudományunk legfelsőbb fóruma a m. t. Akadémia a tudosok közt is kitüntette, megválasztva őt tiszteletbeli tagjává.

Ezután Kun Róbert olvassa fel következő titkári jelentését:

Tisztelt közgyűlés!

.A ki célt akar érni, annak alkalmaznia kell mindenazon eszközöket, melyek a célt elérését biztosítják. A hunyadmegyei tört. és régészeti társulat célna Hunyadmegye multját és jelenét lehetőleg földeríteni. Valljon alkalmazta-e

a választmány minden eszközüket, melyek e cél elérését biztosították, s ha igen, elérte-e a társulat célpontját? Mig e kérdés elsejére igennel folehetünk, műsikára határozott nemmel kell felelnünk. Igen szép és nagy a cél, melyet társulatunk maga elő tűzött: Hunyadmegye multját és jelentést lehetőleg földeríteni. Az emlékek visszavezetnek az emberiség bölcsőjéhez; megyénkben nyoma van a legprimitivebb embernek a barlanglakónak, és az ezután következő korszakok mindegyikének emlékei beszélnek az emberiség haladásáról a közös cél, a tökélesedés felé való törekvésről, erről beszélnek a dákok, a rómaiak emlékei, ezt hirdetik a legutóbbi birtokosoknak, a magyaroknak építkezései és intézményei. E multat földeríteni, az emlékekből a lefolyt eseményeket részleteiben is összeállítani, oly cél, melyet, miként az emberiség közös célpontját a tökélesedést, megközelíteni igen, de elérni nem lehet. Hogy mint használta fel a választmány a cél megközelítését elősegítő eszközöket, arról beszámolni jelen titkári jelentésem által van szerencsém.

A választmány a letelt egyleti évfolyama alatt tartott 12 rendes, 1 rendkívüli- és 2 felolvasó ülést, ez utóbbit egyike Szászvároson, minden további ülés Déván tartott meg, a felolvasó ülésekkel kapcsolatosan táncmulatság, illetőleg közvacsora rendeztetett a társulati pénztár javára. A szászvárosi felolvasó ülésen értekezéseket olvastak fel Torma Zsófia, Téglás Gábor és Tóth László; a dévain dr. Hankó Vilmos a hunyadmegyei ásványos forrásokról; König Pál a Mithra templomokról és Kun Róbert a Hunyadmegye területén lefolyt nevezetesebb történelmi eseményekről.

A Hunyadmegyeire vonatkozó okmányok és történeti becscsel bíró levelek összegyűjtése és megszerzése képezte a választmány egyik fő teendőjét; az eredmény, melyet e téren eddig elérnünk sikerült, nem valami nagy, egyes okiratokon kívül mindössze csak az Ivuly-család leveles lárda adatott át a társulatnak, de reméljük, hogy a meghindított mozgalom után a jövő év jobb aratást hozand számunkra. — A piskii csata emlékének megörökítésére azt határozta a választmány, hogy az építendő új vashidon

emléktáblát fog állítatni, mire az engedélyt a közlekedési miniszter úr már megadta, főltéve, hogy nem lesz kifogás az emléktábla szövege ellen.

A muzeum felszerelése és berendezése állandó gondot és dolgot okozott a választmánynak. A szekrények, asztalok megrendelése végett társulati alelnök több budapesti asztalosczéggel folytatott levelezést, de eredményt e téren sem mutathattunk fel, azonban végre is akadt vállalkozó, ki őszére megkészít a szükséges bátorokat. Ez okból a muzeum megnyitása és a közönségnek hozzáférhetővé tétele elmaradt a mai napról, mint erre kitűzött határnapról, s őszére, vagy épen a jövő évi közgyűlés napjára halasztatik.

Ásatásokat eszközöltetett a választmány Várhelyen azon 500 frtból, melyet a nagyméltósági m. kir. vallás- és közoktatási Miniszter ur kegyes volt társulatunknak a célra kiutalványozni. Kitakartatott a Mithra-templom előcsarnoka és a Syr legio temploma, mely utóbbit a választmány a társulat örök tulajdonaként megakart venni, minthogy azonban a tulajdonos a helyzetet tulságosan kiszákmányolni akaró nyervágyó ember, ki a neki semmi hasznat sem hajtó területért oly árt követelt, melyet a választmány megadhatónak nem vél, a közoktatári Miniszter Trefort Ágoston Ó Nagyméltóságához fordult, kérve őt, hogy kissjátítás által juttassa nevezett templom helyet a társulat birtokába. Az ásatások eredménye ugyan nem elégítette ki a választmányt s azért nem is tekintvén azokat befejezetteknek, a munka folytatására ujabb 500 forintnyi országos segélyért folyamodott, de ezen még a mult év októberében felterjesztett kérvényre eddig választ nem nyert. Kisebb mérvű ásatást eszközöltetett a választmány még Veczelen is.

A muzeum gyarapítására is megtette a választmány mindenzt, a mit tehetett; ethnographini és népviseleti cikkek beszerzésére 150 frtot utalványozott ki; fölszólította a megye területén levő bánya- és kohó hivatalokat, hogy terményeikből egy-egy collectiót állítsanak össze a muzeum számára. Eddig csak Hültl József nagyági főbányatanácsos küldte be a kert ásvány és kőzet gyűjteményt.

A társulat első évkönyve is a mult év folyamán jelent meg a küldetett szét a tagoknak. A napi sajtó ugy-

mint a szakirodalom kedvező, méltányló ítélettel fogadta évkönyvünket. A második évkönyv anyaga is összevan már állítva, pár hónap mulva ez is el fogja hagyni a sajtót. — Haynald Lajos kalocsai biboros-érsek ő eminentiúján társulunk tiszteletbeli tagja 100 forinttal annak alapító tagjává is lön!

A társulat általán dicsékedhetik a közönség érdeklődésével. Hazai tudományosságunk előharczosai, kik közül nehányat van szerencsénk e közgyűlés alkalmával körünkben tisztelhetni társulatunk működését figyelmükre méltatják, nem mintha a választmány már eddig olyanokat képes lett volna előmutatni, melyek e nádas kitüntető figyelmet megérdemelnék, hanem azért, mert Hunyadmegye classicus földjén van elég anyag, hogy a választmányt ennek kutatására és feldolgozására buzditsák. — És e buzdítására, valóban szükségtünk van; mert a mily élénk, hogy ugymondjam az országos érdeklődés, ugy egyesek, mint társulatok és a sajtó részéről, mely társulatunk érdekeit mindenképen előmozdítja, s melynek ez alkalommal köszönetet mondani legszentebb kötelességemnek tartom, épen olyan csekély megyénkben az érdeklődés működésünk iránt; szegényes viszonyainkhoz mérten igaz, hogy megyénk területéről elég tagja van a társulatnak, nem is annyira az anyagi, mint inkább a szellemi támogatás hiánya az, mit e részről fájdalmasan nélkülezünk. Nincs meg az a buzgalom, az a nemes verseny, mely ilyen intézmény felvirágzotttássára elkerülhetlenül szükséges. De hala Istennek e tekinthetben is van, még pedig számos kivétel. Hogy ne soroljam fel mindenazonknak neveit, kik érdeklődésüknek adományozások által adtak kifejezet, el nem hallgathatom Barcsay Sándorné ő nagyságát, társulatunk alapító tagját, kiuk buzgalma a dévai hölgyek részvétő mellett hozta létre azon közvacsorát, mely a társulati pénztárt 347 forintnyi tekintélyes összeggel gyarapította. Pny Zsigmondné ő nagyságn a puji műkedvelők előadásának tiszta jövedelmét, 39 forintot szintén a társulat pénztárába küldötte be. Báró Józseka Géza választmányunk példás buzgalmas tagját sem mellőzhetem hallgatással; alig van ülés, melyen jelen nem lenne, alig tér haza valahonnan, hogy társulatunknak új

tagokat ne hozzon. Sok ily tagot társulatunknak, és akkor bizonyosan virágözni is fog.

A pénztár állapotát illetőleg a május hó 15-én lezárt számadás 1983 frt 64 kr. pénztári készletet tüntet fel 3608 frt 92 kr. bevétel s 1631 frt 47 kr. kiadás mellett. Ebből 950 frt befizetett alapítványi tőke. A hátraléket a választmány ügyekszett apasztani, s ez részben sikerült is.

A társulati tagok összes száma 478. Tiszteletbeli 21, alapító 53, rendes 168 és pártoló 236. A halál ez évben társulatunk tagjai közül elragadta: Gróf Bethlen István, gróf Bethlen Kamilló, Borbáth Mihály, Graeser János, Halmi Ferencz, Kardos Ferencz, Levitzky Károly, Mihu Mihály, Peovics Elek, Trifán János és Váró Antal tagtársainkat.

Ime tiszt. közgyűlés a választmány egy évi működésének rövid vázlata, reménylem, hogy a társulat buzgóbb támogatása mellett a jövő közgyűlés titkári jelentése nagyobb eredményeket is fog regestrálhatni.

A felolvasások sorát megnyitotta dr. Sólyom-Fekete Ferencz, értekezve a hunyadmegyei régi magyar helynevekről (l. 74. l.); utána König Pál értekezett Zarathustra vallási reformjáról; Téglás Gábor ismertette a rómaiak bányászatát Rndán és Boiczán (l. 77. l.); dr. Hankó Vilmos végül bemutatta a dévai várhegy oldalából szivárgó sósforrás általa eszközölt vegyi elemzését. (l. 73. l.)

Az alapszabályokon a közgyűlés a következő módosításokat tette: a választmányi ülések ne tartassanak minden hónapban, hanem más tárenlatok példájára julius és angusztus hónapokban legyen szünet; továbbá, hogy a titkár, könyvtárnok, pénztárnok és ügyész ne állandólag, hanem miként az elnökök három évre választassanak.

A választmánynak Pogány György által beterjesztett iuditványára a közgyűlés dr. Benudorf Ottó bécsi egyetemi tanárt tiszteletbeli taggá választotta meg.

A kisorsolt és kilépett választmányi tagok — valamint a leköszönt pénztárnok helyébe megválasztottak választmányi tagokká: gróf Eszterházy János, Pogány György, Réthi Lajos, Lázár György, Barcsay Kálmán, László Ignácz, Torma Zsófia, Tornya Sándor, dr. Hankó Vilmos, László

Zsigmond, Buda Imre és Lázár Farkas; pénztárnokká dr. Reichenberger Zsigmond.

A választmány ajánlatára a közgyűlés megadja a pénztárnoknak a szokott fölmentést, s elfogadja és megerősíti a bemutatott költségvetési előirányzatot 2523 frt 64 kr. bevétellel és 1720 frt kiadással.

Jelentés a társulati muzeumról, s a beérkezett adományok és szerzemények jegyzéke.

Belerjeszti Táglás Oábor ideiglenes muzeum-igazgató.

Társulati muzeumunk iránt a lefolyt évben is több adománynyal fejezék ki megyei mivelt köreink érdeklődésüket, sőt Trefort Ágoston m. kir. vallás- és közoktatásügyi Minister ur ő Nagyméltóságának kitüntető figyelme és kötelező pártfogása abba a kellemes helyzetbe juttatott, hogy a rendszeres ásatásokat is munkába vehettük s a mint annak idején szerencsén volt jelenteni a várhelyi *syr legio* templomát teljesen és az ugyanott felfedezett Mithras szentélyt nagy részben sikerült feltárnunk s ez által társulatunk is meg-hozta hivatásához képest első jelentékenyebb tributumát a hazai tudományosság ügyének, a miért magától érthe-tőleg első sorban miniszter ur nagylelkűségét kell a hálá valódi meleg érzelmével kiemelnünk.

A társulati választmány egyik hő óhaja a muzeum teljes felszerelése azonban a legjobb akarat néllett se mehetett a vállalkozók részéről felmerült soknemű aka-dály és kicsinyeskedés miatt teljesedésbe s tölünk nem függő okokból e teendőink a legközelebbi év munkatermébe fognak átszármazni, mikor azután a nagy közönség előtt is alkalmunk lesz eddigi gyűjtéseinket a soknemű szivesség és áldozatkézség viszonzásával miutegy a muzeum nevéhez fűzödő igények szerint feltárni. Előre jelezhetem azonban, hogy ez áldozatoknak felette nagy szükségét érezzük még folyton folyvást, mert mig más megyei muzeumok miudjárt létesülésükönél értékes és terjedelmes családi gyűjtemények birtokába jutottak s totemes anyagi se-

gédforrásokból pótolhatják a felmerülő szükségléteket: nálunk a magán adakozás a mutatkozó jóakarat és érdeklődés daczára ekkora arányokat nem ölhet s évi jövedelmeinkból a széles működési körben könnyen elképzelhető soknemű beruházások mellett a jövő biztosítását is munkálnunk kell.

Választmányunk bölcsessége azonban az adott viszonyokhoz képest a lehető leghelyesebb eljárást foganatosítá a mult évben is a beruházásoknál, mennyiben az ásatások révén birtokunkba jutó tárgyak mellett párhuzamosan egy-egy muzeumi osztály keretet szándékozik évről-évre felállitani. Igy e folyó évben a néprajzi osztályt léptetjük életbe s az e célra megszavazott összeget, miuthog a helyszini utazást a szokatlanul kedvezőtlen tavaszi időjárás meghiusítá, a nyári időszakban szándékozom Bukova és Dobra vidékére kiszálva felhasználni, remélve, hogy az illető hatósági tiszviselők szives támogatásával őszig ezt a curturhistoriaiag is nevezetes csoportozatot beszerezzük.

A természetiak tárának gyarapítása céljából felhívásokat intéztünk a megyénk területén működő kohó és bányavállalatokhoz, melyek közöl a nagyági m. kir. és társ. bányamű a főmétőságu m. kir. pénzügymiuiszterium 71991/1882. számu engedélye következtében az odavaló érczekből (12) és tellérkőzetekből (62) összesen 74 darabot volt szives már beküldeni s kilátásuk van rá: hogy a többi bányahivatalok és vállalatok is mielőbb követni fogják e szép példát A közönség köréből jótevőink száma 34.

A muzeumi gyűjtés mellett kiváló feladata levéni társulatunknak a régi Dacianak itt létesült telepeit biztosan megállapítni, kikutatni s idővel irodalmilag és graphicailag értékesíteni: én épen ez irányból iparkodtai tevékenységet kifejteni s egész tisztelettel jelenthetem, hogy úti jegyzeteimben ugy az őskori, miut a római időszakbeli topographiai adatoknak jelentékeny része felhalmozva van már s jövőben vagy legtovább a rákövetkező évben azok cartographiai feldolgozására is sor következhetik.

Addiglan pedig König Pál collégám és tiszttársammal az idáig birtokunkba került régi és újabb leletek determinatióját vettük munkába s bár a rendelkezésünkre

álló segédkönyv még kiegészítve nincs, mégis örömmel igérhetjük, hogy együttes fáradozásunk eredményét egy közelebbi alkalommal külön eleadás alakjában bemutatjuk.

Végül örömmel jelentem, hogy Pogány Ádám árvaszéki ülnök ur a Várhelyről évtizedek előtt kiásott s épnek mondható női márványszobrot muzeumunknak ajándékozta, melyet mint ez év legértékesebb adományát oda el is helyeztünk, Beovics György körösbányai kereskedő ur szintén átengedte az odavaló aranymosásokból kiásott s ez ideig sehol egyebütt nem létező bányászszobrokat, melyekkel a m. tud Akadémiában is figyelmet keltettünk.

Ha ide veszem még : hogy Veczel határában egy kisebb terjedelmű ásatást vittünk végbe Klopsch Győző vasúti főmérnök úr segítségével, kimerítettük a mult évek idevonatkozó nevezetesebb mozzanatait s nincs egyéb hátra mint az adakozók névjegyzékét idezárva kívánum, hogy a mélyen tisztelt társulat jövőre is az eddigi meleg séggel karolja fel a muzeum érdekeit, mint a mely tevékenységünknek egyik maradandó emléke és kifejezője lehet idővel s e város és megye értelmi szinvonalának emeléséhez is hivatva leend hatékonyan közreműködni.

A társulati muzeum részére 1882. május hó végétől 1883. évi május hó végéig beérkezett adományok.

1882. júniusi gyűlésen bejelentett tárgynk: Kozolyai Lajos (Déva), 10 drb Ferencz császári korabeli érem, 4 drb ujjabbkori rézpénz, 1 drb 1865-ki országgy. érem. Kenderesy Mihály törv. bíró Déva, 2 ujjabbkori érem. Bauholzer Károly bányanagy V.-Hunyad, 4 drb vasbányászeszköz a teleki őskori bányákból. Gerey telekkönyvvvezető Déva, 1 drb féldombornüvű cseréptöredék, lelh. Déva. L. Gyárfás Ferencz k. törv. bíró Déva, kőkori cserepek és egy fejszetöredék F.-Boj batárából.

Augusztusi gyűlésen: Lészai János birtokos Puj, 4 drb római érem, 1 ujjabbkori érem. Lengyel József m. pénztári ellenőr Déva, 1 római ezüst érem, Veczelről. Planér Ferencz Déva, 1 drb 1673-beli ezüst huszas (Déva) és 1 gyönygytöredék, Veczel. Várady Elek tör. irnok Déva, 1 római érem Veczel.

Augusztusi gyűlésen: özvegy Cserey Jánosné szül. Zathureczky Emilia urasszony Imecsfalva, Háromszékmegeye 12 különféle korú érem. Baresay Sándorné Déva 1 ujjabb korú érem. L. Gyárfás Ferencz kir. törv. bíró Déva, vizvezetéki csővek Kosztosd és Kis-Oklos közt a Voru Fejéragnluj nevű csucsáról. Terboes Bertalan, 2 darab római ezüst érem, Veczel. Brády Albert 1 mészkő darab.

Októberi gyűlés: övv. Márkus Károlyné Déva, 2 bronz szobrocska Várhelyi lelet. Czura Sándor törv. irodatiszt Déva, 1 libertas Abrudbányáról. Lázár Árpád birtokos Dobra, 1 brouzvéső Dobra. Kirinyi Lajos bányaigazgató

Bród, 2 vizvezetéki cső, Brádról. Triff Simon N.-Almás, 5 drb ásvány N.-Almás. Várady Ferencz birtokos N.-Almás, 6 drb I. Lipót-féle huszas a Közép-Almás határán talált kincsből. Huzsik Jakab gymn. tanár Fehértemplom, 1 szerb érem. Balog Sándor, barnaszén darabok Zil-Parosenyből. Szuszán Ádám földmives Sz.-Almás, őskori cserepek.

1882. novemberi gyűlés: Barcsay Béla szolgabíró M.-Solymos, 1 római érem (?) Porsch József birtokos Brág, 1 drb Lipót-féle érem Brág. Mauska József, megyei irodatiszt Kossuth-bankjegygyűjtemény.

1882. deczemberi gyűlés: Puy Zsigmond szolgabíró Puy, 1 ezüst gyűrű Valy Dilséről egy régi gör. kel templom sirjából. Tornya Sándor kir. járásbíró V.-Hunyad, Báthori Gábor-féle ezüst érem V.-Hunyad. Messonier mérnök Déva, a Piski hidnál talált 1 szurony, 2 bomba. Beovits György kereskedő Kőrösbánya, 3 durván faragott bányászs szobor.

1883. januári gyűlés: Issekutz Antal kereskedő Hát-szeg, 4 ezüst, 1 bronz érem Várhelyről, Nemes Samu járásbíró Hútszeg, 2 drb ezüst érem Várhely. Pogány Ádám árvaszéki bíró Déva, 1 márványszobor Várhely.

Májusi gyűlésen: a nagyági m. kir. és társbányamű 12 telluraranyérczet ajándékozott a főmét. m. kir. pénzügyminiszterium 71,991/1882. sz. engedélye alapján.

A májusi nagygyűlésen: Spányik József városi és járásorvos Déva, bányászkalapácsok Száraz-Almásról, egy érmekből, kulcsokból gyöngyökből álló collectio Veczel, 1 egyptomi régiségekből álló collectio.

A társulati könyv- és levéltár állaga és gyarapodása 1881. évi május hó 31-től 1883. évi május hó 30-ig.

Betörjeszti König Pál tár. könyvtárnok.

A könyvtár következő művekkel gyarapodott:

b) adomány után: gróf Kunu Géza Visconti K. a Mithracultusra vonatkozó értekezés 1 füz. Angelo de Gubernatis Il Manzoni ed il Furiel 1 k. Dr. Sólyom-Fekete Ferencz Kossuth Lajos „Irataim“ II. III. k. Torma Zsófia Erdélyi Muzeum VIII. k. X. füz. Torma Károly Daczia régiség és fölirattani irodalmához 1 k. Br. Jósika Géza. A pusztaszeri ásatások, Göndöcstől 1 k. Garibaldi alatt 1859-ben Teleki Györgytől, 1 k. Kemény Zsigmond és a kiegészítés Bekescstől 1 k. Bilkei József Magyar szótatok, 1 k. Országgyűlési Almanach Vahot Imrétől 1 k. Balin Ödön a Századok 1880. és 1881. évi folyama 2 k. Hirsch Adolf a Hunyad 1880. és 1881. évi folyama 2 k. Sóós Antal Bolyay Farkas bucsuja 1 füz. Téglás Gábor az első erd. vasut topographiai ismertetése 1 füz. Dr. Baritiu György Magyar. szótár 1 k. Ethimológiai szótár 1 k. Romániára vonatkozó több füzet; Beke Dániel régibb könyvek 8 k. Fekete Zsigmond Viznűtan I. k. II. k. I. füzet; id. Mogorósy János Történeti adatok. Dr. Hankó Vilmos némely hunyadmegyei úsványos vizek általa eszközölt elemzése 2 füz. M. Tud. Akadémia: Az aggteleki barlang mint őskori temető br. Nyáry Jenőtől 1 k. Gróf Thököli Imre levelei 1 k., Szeged öthalomi ásatások Lenhosséktől 2 k., Várispánságok története Pesthy Frigyes, 1 k. Magyarország régi vizrajza

Orthvaytól 2 k., II. Rákóczi Ferencz levéltára 14 k. Monumenta Hist. Hung. 61 k., Nádasdy Tamás levelei 1 k. — A csereviszony alapján megküldték kiadványaikat: a dél-magyarországi régészeti s történelmi társulat; a békásmegei közösségivelődési és régészeti társulat; a magyarországi Kárpát-egylet; a felsőmagyarországi Muzeum-egylet; Verein für Siebenbürgische Landeskunde; Siebenbürgischer Verein für Naturwissenschaften; a nagyszebeni Karpathen Verein; Steyerischer Naturwissenschaftlicher Verein. — Okmányokat s régi nyomtatványokat adományoztak br Horváth Ödönne, özv. Cserey Jánosné, Doby Antal és Sanda György.

b) vétel utján: Gessner Numismatikája 1 k. Lajard a Mithracultusra vonatkozó nagy műve 2 k. Cohen Numismatica I. II. k. Foy Vaillant Numismatika 2 k. Nissen das Templum 1 k.

A társulat-tisztviselői.

Elnök : gróf Kuun Géza.
Aleinök : dr. Sólyom-Fekete Ferencz.
Titkár : Kun Róbert.
Könyvtárnok : König Pál.
Pénztárnok : dr. Reichenbergor Zsigmond.
Ügyész : Dr. Petco László.
Ideiglenes muzeum-igazgató : Téglás Gábor.

Igazgató választmány.

Balogh József.	László Zsigmond.
Barcsay Kálmán.	Lérér Farkas.
Bágya Zsigmond.	László György.
Br. Bornemissza Tiadar.	Dr. Lászay László.
Buda Adám.	Moldován Demeter.
Buda Imre.	Nemes Sámuel.
Gróf Eszterházy János.	Pogány György.
Filtsch Károly.	Réthi Lajos.
Dr. Hankó Vilmos.	Sándor Miklós.
Hetyey Gábor.	Szeregy Aladár.
Hollaky Arthur.	Szilvássy László.
Br. Jósika Géza.	Szöts Sándor.
Ifj. br. Jósika Lajos.	Tallaeck Ferencz.
Kendressy Mihály.	Torma Zsófia.
Kirinyi Lajos.	Tornya Sándor.
Kis Mózes.	Tóth László,
László Ignácz.	
